

Tarım Ekonomisi Dergisi

Tarım Ekonomisi Derneği
Turkish Agricultural Economics Association

ISSN 1303-0183

Turkish Journal of Agricultural Economics

Cilt/Volume 20

Sayı/Number 1

Haziran/June 2014

Sayı/Number 2

Aralık/December 2014

Tarım Ekonomisi Dergisi TUBITAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler ve EBSCO Business Source Complete veri tabanlarında taranmaktadır.

Turkish Journal of Agricultural Economics is indexed in TUBITAK-ULAKBİM Social Science Database and EBSCO Business Source Complete.

Tarım Ekonomisi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda iki sayı yayınlanır. Derginin içeriği basım ya da herhangi bir elektronik yöntemle çoğaltılamaz. Metinlerdeki ifadeler kaynak gösterilerek yayınlarda kullanılabilir. Diğer dergi içeriği kaynak göstermek koşulu ve Yayın Kurulundan izin alınarak yayınlarda kullanılabilir.

Turkish Journal of Agricultural Economics is peer reviewed and published two times in a year. No material published in the journal may be reproduced in any form (print, electronic database etc.) Without the prior written permission of the editorial board. Information and views published in the journal may be used only with proper referencing.

EDİTÖR ADRESİ / EDITORIAL OFFICE

Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ
Ege Üniversitesi
Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
35040 Bornova-İZMİR / TÜRKİYE

Tel :0(232)3113066

Faks :0(232)3881862

E-mail : editor@tarekoder.org

Web : http://journal.tarekoder.org

BASIM YERİ / PRESS

Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

BASKI TARİHİ

?????????

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

TARIM EKONOMİSİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS

Cilt / Volume 20 Sayı / Number 1 Haziran / June 2014
Cilt / Volume 20 Sayı / Number 2 Aralık / December 2014

YAYINLAYAN / PUBLISHED BY

Tarım Ekonomisi Derneği / İZMİR-TURKEY

EDİTÖR / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ (Baş Editör/Editor-in-chief)
Doç. Dr. Göksel ARMAĞAN(Yardımcı Editör/Associate Editor)
Arş. Gör. Duran GÜLER (İdari Asistan / Executive Assistant)

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Hakkı İnan
Prof. Dr. Tayfun Özkaya
Prof. Dr. Haydar Şengül
Prof. Dr. Emine Olhan
Prof. Dr. Gamze Saner
Prof. Dr. Cennet Oğuz
Prof. Dr. İbrahim Yılmaz
Doç. Dr. Kürşat Demiryürek

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof.Dr.Gamze SANER
Prof.Dr.Ali KOÇ
Prof.Dr. Emine OLHAN
Prof.Dr. İbrahim YILMAZ
Prof.Dr. Cennet OĞUZ
Prof.Dr. Ferruh İŞİN
Prof.Dr. Metin ARTUKOĞLU
Prof.Dr. Cengiz SAYIN
Prof.Dr. İ.Coşkun CEYLAN
Prof.Dr. Dilek BOSTAN BUDAK
Prof.Dr. Ahmet BAYANER
Prof.Dr. Halil KIZILASLAN
Prof.Dr. Şule İŞİN
Doç.Dr. Ayşe UZMAY
Doç.Dr. O.Murat KOÇTÜRK
Doç.Dr. Duygu AKTÜRK
Doç.Dr. Şule TURHAN
Doç.Dr. Berna TÜRKEKUL
Doç.Dr. Zerrin BEKTAŞ
Doç.Dr. Sevgi TÜZÜN RAD
Doç.Dr. Hakan ADANACIOĞLU
Yrd.Doç.Dr. Buket KARATURHAN
Yrd.Doç.Dr. Figen ÇUKUR

TARIM EKONOMİSİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Cilt / Volume 20 Sayı / Number 1 Haziran / June 2014
Cilt / Volume 20 Sayı / Number 2 Aralık / December 2014

Antalya’da Tarım Sektöründe Firmaların İnovasyon ve Yerel Aktörlerle İşbirliği Faaliyetlerinin Analizi An Analysis of Innovation and Collaboration Activities in Agricultural and Agricultural Related Firms with Local Actors in Antalya <i>Onur SUNGUR, Recep KOÇ, Murat Ali DULUPÇU</i>	1
İstanbul İli Kentsel Alanda Tüketicilerin Açık ve Paket Süt Tüketim Alışkanlıkları Unpacked and Packed Milk Consumption Patterns of Consumers in Urban Area of Istanbul Province <i>Ersin KARAKAYA, Cuma AKBAY</i>	17
Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri Developments in Further Negotiations on Agriculture in Framework of World Trade Organization Agreement on Agriculture and Effects on Agriculture Of Turkey <i>Burhan ÖZALP, M. Necat ÖREN</i>	29
Türkiye’de Tarım İşletmelerinde Farklı Muhasebe Sistemlerine Göre Masraf ve Gelir Hesaplama Yöntemleri Calculation Methods of Agricultural Costs and Income by Different Accounting Systems in Turkey <i>Yusuf ÇELİK</i>	41
Tarımda Eğitim ve İşgücü Verimliliği İlişkisi: Bölgesel Farklılıklar The Relationship Between Education and Labor Productivity in Agriculture: Regional Differences <i>Yalın KILIÇ, Taylan KIYMAZ</i>	53
Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri The Impact of Free Trade Agreements on Turkish Foreign Trade <i>O. Murat KOÇTÜRK</i>	65
Çeltik Üretiminde Kimyasal İlaç Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Samsun İli Örneği Analysis of Factors Affecting Pesticide use in Rice Production: The Case Study of Samsun <i>A. Semih UZUNDUMLU, Göksel TOZLU, Okan GEDİKLİ</i>	79
İzmir ve Manisa’da İşlenen Domatesin Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi Social Life Cycle Analysis of Processed Tomato in Izmir and Manisa <i>Heval YILDIRIM</i>	89
Türkiye ve Rusya Tarımsal Ticaretinin Politika Değişimi Açısından Değerlendirilmesi An Evaluation of Agricultural Trade between Turkey and Russia in the Context of Policy Perspective <i>Alper Demirdöğen, Emine Olhan</i>	101
İzmir İlinde Arıcılığın Ekonomik Yönleri ve Sorunları Economic Aspects and Problems of Beekeeping in Izmir, Turkey <i>Sait ENGİNDENİZ, Kubilay UÇAR, Cansu BAŞARAN</i>	113

ANTALYA'DA TARIM VE TARIMLA İLİŞKİLİ FİRMALARIN İNOVASYON VE YEREL AKTÖRLERLE İŞBİRLİĞİ FAALİYETLERİNİN ANALİZİ

Onur SUNGUR¹, Recep KOÇ², Murat Ali DULUPÇU³

ÖZET

İnovasyonun ekonomik kalkınmanın ana unsuru olduğu günümüz ekonomisinde bu çalışmada, Türkiye'deki tarımsal üretim değeri açısından ilk sırada yer alan Antalya'da tarım ve tarımla ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren firmaların inovasyon faaliyetleri ve yerel paydaşlarla işbirliği düzeyleri araştırılmaktadır. Antalya ilindeki 77 firmanın anket yöntemiyle inovasyon açısından incelendiği çalışmada bu firmaların yerel aktörlerle ilişkileri (1) Eğitim-Araştırma Kurumları, (2) Üretici Birlikleri-Dernekler, (3) Kooperatifler, (4) Ticaret Odaları-Borsalar, (5) Kamu Kurumları ve (6) Finans Kuruluşları olmak üzere altı grupta analiz edilmektedir. Araştırma bulguları ilde incelemeye konu olan 77 firmanın söz konusu altı gruptaki 37 aktörle inovatif işbirliğinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum tarım ve tarımla ilişkili sektörlerde inovasyon sistemi aktörlerle işbirliği kanallarının zayıflığına işaret etmektedir. Bulgulara göre firmaların ölçeklerinin küçüklüğü, kurumsallaşmanın zayıflığı, görece az dış ticaret yapmaları sonucunda rekabet baskısı ile az karşılaşmaları sonucunda firmaların inovatif işbirliği baskısını üzerlerinde daha az hissettikleri söylenebilir. Bunun doğal sonucu olarak inovasyon faaliyetlerinde işbirliği konusuna bakıldığında; araştırma bulguları firmaların inovasyon faaliyetlerini büyük ölçüde tek başlarına yürüttükleri ve herhangi bir firma/kurum ile işbirliği yapmadığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede işbirliği kanalları ve araçları geliştirilmeli, oda ve borsa öncülüğünde sektörel bölgesel inovasyon stratejisi hazırlanmalı, benzer rakip kentler araştırılarak farkındalık artırılmalı ve üniversitenin sektörle daha aktif inovatif eylemler içerisinde olması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon (Yenilik), İnovasyon Sistemi, Tarım Sektörü, Antalya.

An Analysis of Innovation and Collaboration Activities of Agricultural and Agricultural Related Firms with Local Actors in Antalya

ABSTRACT

Contemporary economies assume innovation as a main factor for promoting economic development. This study, in this line, explores the innovative activities, and the level of collaboration with local stakeholders of agricultural and agricultural related firms in Antalya_ a province that ranks at the first place in Turkey in terms of agricultural product value. As the innovation literature confirms stronger collaboration among related actors' results in the better innovative achievements. In this context this article investigates 77 firms in Antalya by a survey in terms of innovation and the collaborations of firms with local stakeholders is analysed in six categories, which are: (1) education, research institutions, (2) producer associations-unions, (3) cooperatives, (4) chambers and exchanges, (5) public institutions and (6) financial institutions. Research findings indicate that the innovative collaboration activities of 77 firms with 37 different local actors under the aforementioned six categories are clearly very weak. This low level of innovative cooperation may be related to insufficient channels for collaboration. It can be said that the smaller size of firms, weak institutionalization, less competitive pressure due to relative low level of foreign trade have cause those 77 firms to feel pressure for innovative cooperation. Correspondingly, considering the cooperation in innovation activities, the results show that firms carry out innovation activities mainly by themselves and do not collaborate any firms/institutions. Thus news channels and tools for cooperation must be developed; a regional-sectoral innovation strategy document should be prepared through the leadership of chambers and stockexchanges; similar provinces must be examined in order to increase awareness, and finally the university should take more innovative actions with the sector.

Keywords: Innovation, Innovation System, Agriculture Sector, Antalya.

¹ Yrd.Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, onursungur@mehmetakif.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

³ Prof.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, muratdulupcu@sdu.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde, teknolojik değişimler ekonomik gelişmenin temel unsuru olmaktadır. Teknolojik değişimin temelinde yatan unsur ise “inovasyon” olarak kabul edilmektedir (Fischer, 2001: 200). Firmalar, inovasyon sürecinde temel rol oynamaktadır ancak inovasyon süreci sadece ‘bireysel’ firmalar tarafından yürütülmeyip aynı zamanda diğer firmalar, kurumlar, organizasyonlar gibi çok sayıda farklı aktörün dahil olduğu karmaşık bir süreçtir ve işbirliği gerektirmektedir. İnovasyon süreci, bilim, teknoloji, eğitim-öğretim, üretim, kamu politikası, talep (pazar) yapısının dahil olduğu etkileşimli ilişkilerin ve geri besleme mekanizmalarının olduğu karmaşık bir süreçtir (Edquist et al., 2002: 565).

Firmalar arasındaki işbirlikçi inovasyon faaliyetleri, AR-GE ortaklıkları, AR-GE konsorsiyumları, stratejik teknoloji ortaklıkları gibi çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır (Dodgson et al., 2008: 431). Firmalar, AR-GE ve inovasyon sürecinde işbirliği yaparak pek çok doğrudan kazanç elde etmektedir. Araştırmalar, firmaların belli bir amaca ulaşma veya ekonomik bir çıkar elde etme amacıyla işbirlikçi inovasyon ağbağlarına (network) dahil olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Firmalar genellikle; küçük olmanın getirdiği dezavantajların ortadan kaldırılması, tamamlayıcı kaynaklara ulaşım sağlanması veya maliyetlerin ve risklerin azaltılması gibi nedenlerle AR-GE ve inovasyon süreçlerinde işbirliği yapmaktadır (Dodgson et al., 2008: 431; Edquist et al., 2002: 566).

Bu kapsamda, çalışmada, Antalya’da tarım sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon faaliyetleri ve inovasyon sürecinde bölgesel paydaşlarla işbirliği düzeyleri araştırılmaktadır. Bu kapsamda Antalya’da tarım sektöründe faaliyet gösteren 77 firmayı kapsayan çalışmada, firmaların inovasyon faaliyetleri, inovasyon faaliyetlerinde işbirliği yapma nedenleri ve yerel paydaşlarla işbirliği düzeyleri araştırılmaktadır. Çalışmada ayrıca, inovasyon faaliyetlerinde bulunan firmalar ile inovasyon faaliyetlerinde bulunmayan firmaların yerel paydaşlarla işbirliği düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmaktadır. Böylelikle, Antalya’da tarım sektöründe firmaların inovasyon performansı ve inovasyon ile işbirliği arasındaki ilişkinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

2. İNOVASYON KAVRAMI VE İNOVASYON TÜRLERİ

İnovasyon kavramı, gelişmiş ülkelerin literatüründe yarım yüzyılı aşkın bir süredir işlenen ve birçok çalışmaya konu olan bir kavramdır. İnovasyon, Latince “innovare” kelimesinden türetilmiş olup “yeni bir şey yapmak” anlamına gelmektedir (Tiryakioğlu, 2004:

511). “İnovasyon” kelimesi, bazen “yeni bir ürün” bazen de “yeni bir ürün geliştirme süreci” olarak kullanılmaktadır (Verhees and Meulenberg, 2004: 136). Bu nedenle; “inovasyon” kelimesinin karşılığı olarak, sonucu ifade etmek amacıyla “yenilik”, süreci ifade etmek amacıyla da “yenilikçilik” ifadeleri kullanılabilir.

OECD’ye göre inovasyon bir “süreç” olarak “*bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmeyi*” ifade etmektedir. “Sonuç” olarak inovasyon ise; “*bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürme süreci sonucunda ortaya çıkan pazarlanabilir yeni ya da geliştirilmiş ürün, yöntem ya da hizmet*” anlamına gelmektedir (Göker, 2000: 2-3).

Dosi’ye göre inovasyon; “yeni bir ürünü, yöntem şeklini veya organizasyonel yapılanmayı aramak, keşfetmek, denemek, geliştirmek ya da bu aşamaların bir kısmını taklit etmek suretiyle benimsemek ve ticarileştirmektir” (Dosi, 1988: 222). Schumpeter ise yeniliği “girişimciye kâr getiren ve teknolojik ilerlemeler sonucu ortaya çıkan her şey” olarak tanımlamaktadır.

Schumpeter’e göre inovasyon tekrar eden bir süreçtir. Piyasaya çıkan yeni bir ürün, zaman içerisinde daha yeni ürünlerin piyasaya çıkması neticesinde eski olacaktır. Bu süreç, daima yenilerin eskilerin yerini alması şeklinde devam edecektir. Schumpeter’e göre piyasaya giren yeni bir ürünün 3 evresi vardır. Bunlar; icat, inovasyon ve yayılmadır. İcat aşaması; yeni bir teknik disiplinin keşfedilmesi süreci olup bilim adamları tarafından yürütülmektedir. İnovasyon aşaması; bir icadın ticarileştirilmesi süreci olup girişimci tarafından yürütülmektedir. Yayıma aşaması ise; yeni ürünün ticari kullanımda yaygınlaşmasını ifade etmektedir (Smith, 1998: 15).

Bu tanımdan da görüldüğü üzere, inovasyon ile icat aynı şey değildir. İcat, pazarda yayılmadığı ve üretim ve pazarlama süreçlerinden geçmediği ve pazarda yayılmadığı sürece inovasyon olmamaktadır (Freeman, 1991). Bir diğer ifadeyle, laboratuvarın ötesine geçemeyen keşifler, “icat” olarak kalmaktadır. Laboratuardan aşamasından sonra üretime geçen ve bir ekonomik değer yaratan keşifler ise “inovasyon” olmaktadır (Garcia and Calantone, 2004: 112). İnovasyon yalnızca yeni bir şeylerin bulunması değil aynı zamanda var olan bir ürünün veya sürecin niteliklerinin büyük ölçüde değiştirilerek pazarlanmasından veya dağıtımından sonra ticari kazanım elde edilmesidir (Schumpeter, 1934). İnovasyon ile icat arasındaki bir diğer fark da, icat sadece keşfeden

için bir ekonomik değer yaratırken, inovasyon keşfedenin dışındaki diğer kesimlere de bu ekonomik değer yayılmasını sağlamaktadır.

Schumpeter'e göre inovasyon beş şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar (Schumpeter, 1912: 66):

- Yeni mallar yaratılması (ürün yeniliği)
- Yeni üretim yöntemleri yaratılması (süreç yeniliği)
- Yeni pazarların açılması (yeni pazarlar)
- Yeni organizasyon biçimi uygulanması (yeni organizasyonlar)
- Yeni hammadde kaynaklarının bulunması

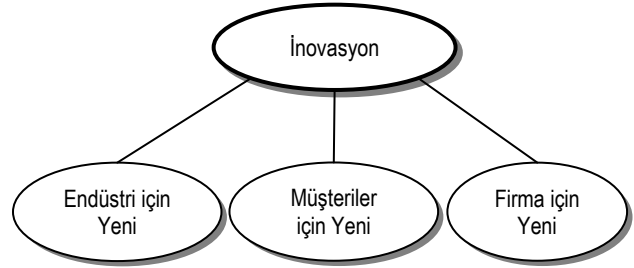
İnovasyon türleri konusunda farklı ayrımlar da yapılabilmektedir. Örneğin Hjalager (2002) tarafından yapılan çalışmada, ürün, süreç, yönetsel, lojistik ve kurumsal inovasyon türlerine yer vermiştir. İnovasyon çalışmalarında ayrıca, radikal (*radical*) inovasyon, artımsal (*incremental*) inovasyon, kesikli (*discontinuous*) inovasyon, mimari (*architectural*) inovasyon, modüler (*modular*) inovasyon ve evrimci (*evolutionary*) inovasyon türlerine yer verilmektedir (Garcia and Calantone, 2002: 110).

2.1. Ürün İnovasyonu

Ürün inovasyonu; tamamen yeni veya özellikleri ya da kullanım amaçları açısından önemli ölçüde geliştirilmiş, iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin pazara sunulmasıdır. Bu, teknik özelliklerde, parçalarda ve malzemelerde, yerleşik yazılımda, kullanım kolaylığında veya diğer işlevsel özelliklerde önemli iyileştirmeleri içermektedir (Hjalager, 2002). Ürün inovasyonu en basit ifadeyle “yeni bir ürün (veya hizmet)” olarak tanımlanabilir. Ürün inovasyonunu temel nedeni; değişen ve çeşitlenen müşteri ihtiyaçları neticesinde ürünlerin yaşam süresinin giderek kısılması ve müşteri beklentilerini karşılayabilmek amacıyla yeni ürünlere ihtiyaç duyulmasıdır (İraz, 2005: 102). Ortaya çıkan bu yeni ürün, firma için, endüstri için veya müşteriler açısından “yeni” olabilir.

2.2. Süreç İnovasyonu

Süreç inovasyonu; mal ve hizmet üretiminde, yeni veya görünürde değiştirilmiş veya geliştirilmiş üretim ve dağıtım süreçlerini diğer tedarik etkinlikleri ile tekniklerde, donanımda, yazılımda değişim sağlanmasıdır. Süreç inovasyonu kısaca, bir ürün ya da hizmeti üretmek amacıyla “yeni bir yöntem” bulunmasını ifade etmektedir (Güleş ve Bülbül, 2003: 42). Kısacası süreç inovasyonu, üretim verimliliğini artırıcı yeni bir üretim tekniğidir. Süreç inovasyonuna örnek olarak; çelik üretme yöntemi olarak Henry Bessemer tarafından bulunan ve çelik endüstrisinde devrim yaratan “Bessemer Yöntemi” verilebilir (Garcia and Calantone, 2002: 112).

Şekil 1. Ürün İnovasyonunun Boyutu

Kaynak: Garcia and Calantone, 2002: 124.

Süreç inovasyonu; üretim faaliyetlerinde yapılan değişikliklerle sınırlı olmayıp, işletme faaliyetleri kapsamındaki tüm süreçlerin gözden geçirilmesi, yapılandırılması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yoluyla köklü değişiklikler yapılması olarak tanımlanabilir (İraz, 2005: 103). Süreç inovasyonunda da koşul diğer inovasyon türlerinde olduğu gibi yeni olması veya görünürde ciddi değişiklikler içermesidir. Süreç inovasyonu üç farklı kavramsal hedefe ulaşmak istemektedir. Bunlar; kalitenin artırılması, böylece yeni veya görünürde ciddi değişiklikleri kapsayan ürünlerin üretilmesi veya dağıtılmasıdır ve üretim veya dağıtım maliyetlerinin azaltılmasıdır (Kanter, 2006).

2.3. Pazarlama İnovasyonu

Pazarlama inovasyonu; ürünlerin tasarımı ve ambalajlanmasında, oluşturulmasında, fiyatlandırılmasında kayda değer değişiklikleri içeren faaliyetlerin ticari kazanım getiren uygulamalarıdır (Amstrong and Kotler, 2007). Pazarlama inovasyonu ile müşteri ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması, yeni pazarlara girilmesi veya ürünlerin pazarda yeniden konumlandırılması ve bunlar sayesinde satışların artırılması amaçlanmaktadır (Yiğit ve Özyer, 2011).

2.4. Organizasyonel İnovasyon

Organizasyonel (örgütsel) inovasyon; örgütlenmede ciddi inovasyonlar yapılması sonucunda ortaya çıkmakta olup, yeni tip organizasyon yapılarını ve süreçleri ifade etmektedir (İmamoğlu, 2002: 45). OECD tarafından organizasyonel inovasyon; (1) organizasyon yapısının önemli ölçüde değiştirilmesi, (2) ileri yönetim tekniklerinin uygulanması, (3) yeni ya da önemli ölçüde değiştirilmiş stratejilerin uygulanması şeklinde tanımlanmaktadır (Savaşçı ve Kazançoğlu, 2004: 518).

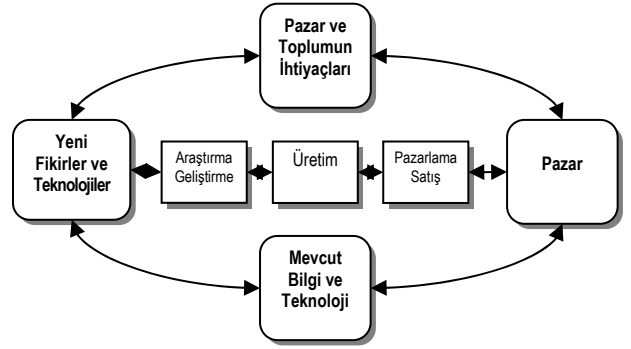
3. İNOVASYON SİSTEMİ YAKLAŞIMI

İnovasyon sistemi yaklaşımı, özellikle son 20-30 yıl içerisinde farklı ülkelerden çok sayıda akademisyenin katkıları sayesinde gelişmiş bir

kavramdır. Ancak kavramın temelleri 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır. List tarafından 1841 yılında yayınlanan “Ulusal Politik Ekonomi Sistemi” (*National System of Political Economy*) adlı eser bu kavramın temellerini oluşturmaktadır. List, çalışmasını İngiliz Sanayi Devrimi’nin ortaya çıktığı ve Almanya’nın İngiltere’yi yakalamaya çalıştığı bir dönemde hazırlamış ve bilim, teknoloji ve yeteneklerin, ülkelerin büyümesinde önemli rol oynadıklarının farkına varmıştır (Göker, 2000: 4; Yılmaz, 2001: 4-5). Sonrasında Lundvall inovasyon sistemi olarak bu kavramı oluşturmuştur. Ancak Lundvall, bu fikrin List’e ait olduğunu kabul etmektedir (Göker, 2000: 3). İnovasyon sistemi kavramının ortaya çıkmasının ardından, Freeman (1987) tarafından Japon ekonomisinin başarısının incelendiği çalışmada ilk kez “Ulusal İnovasyon Sistemi” kavramı ortaya atılmıştır. Cooke (1992; 2001; 2002; 2004a; 2004b), Nelson (1993), Nelson ve Rosenberg (1993), Cooke ve Morgan (1994) ve Freeman (1995) tarafından yapılan çalışmalar da kavramın gelişmesine ve yaygınlaşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

İnovasyon sistemi; “yenilikçi performansı etkilemede temel rol oynayan kurumsal aktörlerin bütünü” (Kline and Rosenberg, 1986: 4-5; Nelson and Rosenberg, 1993: 4) olarak tanımlanmaktadır. Gregersen ve Johnson (1996: 484) tarafından inovasyon sistemi; “inovasyon performansını etkileyen ve çeşitli yollarla birbirleri ile etkileşim içinde olan aktörlerin (firmalar, kuruluşlar ve hükümet teşkilatları gibi) oluşturduğu sistem” olarak tanımlanmaktadır.

İnovasyon sistemi yaklaşımında, bilgi en stratejik kaynak ve öğrenme de en temel faaliyet olarak görülmektedir (Lundvall, 1992: 1-2, OECD, 1997: 11). İnovasyon sistemi yaklaşımının temelinde, inovasyon süreçlerinin aslında interaktif faaliyetler olduğunun farkına varılması yatmaktadır. İnovasyon Sistemi kavramı; geleneksel ekonomik modellerin yeniliği açıklama gücü sınırlı olduğu için ortaya çıkmıştır. Çünkü inovasyon sürecinin interaktif doğası, sistemik yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Abbasi and Hajihoseini, 2004: 2). Geleneksel modeller yeniliği; araştırma ile başlayan ve inovasyon ile son bulan basit ve doğrusal bir süreç olarak görürken, “inovasyon sistemi” kavramı ise yeniliği; sistematik, interaktif ve evrimsel bir süreç olarak görmektedir (Hall et al., 2005: 1). Firmalar inovasyon sürecinde genellikle diğer firmalar, üniversiteler, araştırma enstitüleri gibi kuruluşlarla oldukça fazla etkileşimde bulunmaktadır (Sandström et al., 2000: 180). Bir başka deyişle, inovasyon ve teknik ilerleme, bilginin çeşitli türlerini üreten, dağıtan, uygulayan aktörler arasındaki kompleks ilişkilerin bir sonucudur (OECD, 1997: 9).

Şekil 2. Sistematik İnovasyon Modeli

Kaynak: Elçi vd., 2008: 30.

“İnovasyona sistemi” yaklaşımının güçlü yönleri ve sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir (Edquist, 1997: 16-29; Josty, 2000: 2, Roper et al., 2006: 17):

- İnovasyon sürecinde rol alan çok sayıda faktöre daha geniş/ayrıntılı bir bakışı mümkün kılmaktadır.
- İnovasyon sistemindeki tüm unsurlar arasındaki “etkileşime” dikkat çekmektedir.
- Hangi müdahalelerin en iyi politika sonuçlarını üreteceğinin tespit edilebilmesi için politika yapıcılara bir çerçeve sunmaktadır.
- İnovasyon ve öğrenme süreçlerinin merkeze konulmasını mümkün kılmaktadır.
- İnovasyonun belirleyicilerinin bütüncül (*holistic*) ve disiplinler-arası bir çerçevede ele alınmasını sağlamaktadır.
- İnovasyon yeteneğinin geliştirilmesinin doğrusal olmadığını ve karşılıklı dayanışmaya dayandığını vurgulamaktadır.
- Örgütlerin ve kurumların rolünü vurgulamaktadır.

İnovasyon sistemi, inovasyon sürecini ve inovasyon kapasitesini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen pek çok kurum ve kuruluşta oluşmaktadır. Bu kurumlar inovasyon işlevindeki birçok fonksiyonu ifa etmektedir (Tödtling and Kaufmann, 1998). Liu ve White (2001) inovasyon sistemini oluşturan aktörleri “birincil” ve “ikincil” aktörler olarak ikiye ayırmaktadır. Birincil aktörler; doğrudan inovasyon faaliyetlerini yürüten aktörlerdir. Bu kapsamda; birincil aktörler genellikle inovasyon faaliyetlerini yürüten firmalardır. İkincil aktörler ise, birincil aktörler arasındaki etkileşimi veya davranışları etkileyen aktörler olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda; finansal kuruluşlar, hükümet kuruluşları, üniversiteler gibi firma-dışı aktörler de ikincil aktörler olarak tanımlanmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken husus; bu ayırım ikincil aktörlerin inovasyon açısından daha az önemli

olduğu anlamına gelmemekte, yalnızca firmalara göre daha dolaylı olarak inovasyon sürecine dahil olduklarını ifade etmektedir.

Taymaz (2001: 26-27), inovasyon sistemini oluşturan aktörleri altı grupta toplamaktadır. Bunlar;

- **İnovasyon Faaliyetinde Bulunan (Kamu ve Özel) Firmalar:** Yenilikçi firmalar ve bu firmaların aralarında oluşturdukları ağlar, inovasyon faaliyetlerinin yürütülmesinde ve bu faaliyetlerin ticari uygulamalara dönüştürülmesinde büyük önem arz etmektedir.
- **Araştırma Kuruluşları:** Kâr amacı gütmeyen araştırma kuruluşları, inovasyon sürecinde büyük rol almakta ve firmalara destek olmaktadır.
- **Bilim Sistemi:** Bu grubun en önemli elemanı üniversiteler olup, bilimsel bilginin üretilmesi, bilim adamı ve araştırmacıların yetiştirilmesi, eğitilmesi gibi görevleri bulunmaktadır.
- **Destek ve Köprü Kuruluşlar:** Bu kuruluşların temel görevi; inovasyon faaliyetinde bulunan kuruluşlara teknolojik altyapı desteği sağlamak, yeni teknolojilerin yaygınlaştırılmasını, eğitim ve laboratuvar destek hizmetleri sunulması ve standartların belirlenmesi gibi faaliyetlerdir.
- **Finansman Kuruluşları:** AR-GE desteği, krediler, girişim sermayesi (*venture capital*) gibi araçlarla inovasyon faaliyetlerinin desteklenmesinde görev alan kuruluşlar, inovasyon sisteminin önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır.
- **Politika Geliştiren, Uygulayan ve Değerlendiren Kuruluşlar:** Bu kuruluşlar; inovasyon sisteminin kurulması, etkin bir şekilde çalışması ve sistemde yer alan kurum / kuruluşlar arasında etkin bir işbirliği sağlanması gibi görevler yürütmektedir.

“İnovasyon sistemi” kavramı günümüzde ulusal, bölgesel ve sektörel düzeyde inovasyon kapasitesini güçlendirmek bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. İnovasyon sistemi, yerel, bölgesel ve ulusal rekabetçiliğin anahtarı olarak günümüzde kabul görmektedir.

İnovasyon sistemleri, analiz düzeyine bağlı olarak farklı düzeylerde tanımlanabilir. Temel olarak inovasyon sistemleri; mikro, mezo ve makro olmak üzere üç düzeyde ele alınabilir. Mikro düzeyde inovasyon sistemlerinde firmaların içsel yeteneklerine odaklanılmaktadır ve firmaların diğer firmalarla ve piyasa-dışı kurumlarla olan bilgi ilişkileri incelenmektedir. Firma düzeyinde inovasyon çalışmalarında genellikle firmaların nasıl daha başarılı

inovasyon yapabileceğine odaklanılmaktadır. Bu çalışmalarda temel olarak; firma yapısı, kültür, yönetim farklılıklarının inovasyon başarısı üzerindeki etkileri araştırılmaktadır (Verhees and Meulenberg, 2004: 136). Mezo düzeyde inovasyon sistemi analizinde ortak karakteristikleri olan ve etkileşim içerisinde olan firmalar arasındaki bilgi bağlantıları incelenmektedir. Makro düzeyde inovasyon sistemi analizinde ise inovasyon sistemi ulusal düzeyde ele alınmaktadır. Farklı düzeyde inovasyon sistemleri olarak en yaygın biçimde ele alınan inovasyon sistemleri; bölgesel inovasyon sistemi (Cooke, 1992; 2001; 2002; 2004a; 2004b, Cooke and Morgan, 1994; Asheim and Isaksen, 1997; 2002; Cooke et al., 1997; Fritsch, 2001; Doloreux, 2004; Asheim and Coenen, 2005; 2006; Doloreux and Parto, 2005; Tödtling and Trippl, 2005; Zhu and Tann, 2005; Doloreux and Dionne, 2008), teknolojik inovasyon sistemi (Carlsson and Stankiewicz, 1991; Carlsson, 1995; Bergek et al., 2008; Markard and Truffer, 2008; Suurs and Hekkert, 2009; Suurs et al., 2010), sektörel inovasyon sistemi (Malerba, 2002; 2004, 2005; Geels, 2004, Kim and Lee, 2008) ve ulusal inovasyon sistemidir (Freeman, 1987; 1995; Lundvall, 1992; Nelson, 1993; Nelson and Rosenberg, 1993).

Farklı inovasyon sistemi yaklaşımlarının farklı sınırlılıkları bulunmakla birlikte, tüm inovasyon sistemi yaklaşımları inovasyonun ortaklaşa bir faaliyet olduğunu vurgulamaktadır (Jacobsson ve Bergek, 2011). Buna ilaveten, tüm inovasyon sistemleri, inovasyonun geliştirilmesi, yayılması ve kullanılması ortak amacını paylaşmaktadır (Edquist, 2006).

4. ANTALYA İLİNDE TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Antalya turizm ile ön plana çıkan bir ildir. Antalya turizm faaliyetleriyle hem ülkede hem de dünyada söz sahibi konumundadır. Hizmet sektörü açısından bakıldığında turizm dışında ilde ticaret ve taşımacılık sektörleri de ön plandadır. Bununla birlikte, Antalya tarım sektörü itibarıyla da Türkiye’de öncü konumdadır. Antalya ili tarım sektöründe hem bitkisel üretim açısından hem de tarım sektörünün genel toplam değeri açısından Türkiye’de ilk sırada yer almaktadır. Özellikle seracılığın yöredeki hızlı gelişimi beraberinde tarımsal sanayiye güçlendirmiş; ayrıca tarımsal üretimdeki katma değeri arttıran tarıma dayalı sanayi de bu bağlamda gelişmiştir. Dolayısıyla bir yanda tarımsal üretim diğer yanda tarımsal sanayi ile tarıma dayalı sanayinin belirgin bir ilerleme kaydetmesi bölgede tarım sektörü ile ilişkili inovatif faaliyet beklentilerini yükseltmiştir. Aşağıdaki özet olarak verilen tarım sektörüne ilişkin niceliksel tablo, neden inovatif işbirliğinin bu bölgede gelişmesine dair beklentinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

2009 yılı itibariyle 2.087.426 hektarlık yüz ölçümünün %20'si tarım alanı olarak kullanılan Antalya'da %6'sı çayır mera ve %74'ü orman ve tarım dışı alanlardan oluşmaktadır. Antalya yüzölçümünün %20'ni oluşturan 414.326 hektar alanlık tarım arazisinde çeşit itibariyle zengin bir bitkisel üretim gerçekleştirilmektedir. Sebze yetiştiriciliği 2009 yılı itibariyle açık tarlada 232.043 dekar, örtüaltı yetiştiricilikte 246.062 dekar olmak üzere toplam 478.105 dekar alanda gerçekleştirilmektedir. Mantar üretimi de dahil edildiğinde toplamda 3.535.850 ton sebze üretimi yapılmaktadır. Antalya tarımsal üretim değeri açısından Türkiye'nin birinci ili konumundadır. Takdir edileceği üzere bu hacimsel büyüklük tarım sektörüne ilişkin inovasyon faaliyetlerinin bu yörede olması gerekliliğine işaret etmektedir. Nitekim TÜİK (2009) verilerine göre sebze üretiminde ülke toplamının %14'ü Antalya ilinde üretilmektedir. Türkiye'de domates üretiminin %19'u, hıyar üretiminin %28'i, patlıcan üretiminin %16'sı, biber üretiminin %13'ü Antalya'dadır. Ayrıca, Türkiye mantar üretiminin %62'si Korkuteli ilçesinde üretilmektedir (Antalya Valiliği İl Tarım Müdürlüğü, 2011). Bölge tropikal meyve yetiştiriciliğine de uygundur. Muz, kivi, papaya, ananas, mango, pepino, pısalis (altın çilek), guava, star fruit, dragon fruit, avakado, liçi, sarı karpuz, passiflora, tamarillo gibi 24 çeşit tropikal ve subtropikal meyve yetiştirilebilmektedir.

Antalya ili seracılıkta da öncü konumdadır. Sera kullanım alanı bakımından İspanya ve İtalya'nın önünde yer alan Türkiye'de bu sera alanlarının %47'sine denk gelen 139.620 dekarlık alan Antalya ili sınırlarında bulunmaktadır. Bununla beraber sera üretiminin de %85'i Antalya sera alanlarında üretilmektedir. Daha da ilgi çekici biçimde Antalya sınırlarında toprak yerine volkanik kayaların kullanımıyla, bilgisayar kontrollü üretiminin yapıldığı hormonlu ve kimyasal maddelerin kullanılmasının sınırlı olduğu topraksız ileri teknoloji seracılık üretimi yapılmaktadır. Bu yöntem sayesinde üretimdeki verim %50-300 arasında artmaktadır (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2010).

Antalya ihraç amaçlı süs bitkileri üretiminde Türkiye'nin önde gelen şehirlerindedir. Yılın çoğunda ılıman iklime sahip olması, uluslar arası transit taşımacılığı gibi özellikler Antalya'ya ciddi getiriler sağlamaktadır. Türkiye'nin kesme süs bitkileri üreticilerinin yaklaşık %70'i Antalya'da yer almaktadır. Antalya'da ılıman iklim sayesinde yılın sekiz ayında karanfil üretimi yapılabilmektedir (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2010).

Antalya tarım sektörü, ekonomik boyutları itibariyle de Türkiye'ye ciddi bir katkı sağlamaktadır. 2011 yılı itibariyle 61,8 milyar dolarlık tarım ürünleri hasılatı olan Türkiye, dünyada yedinci büyük tarım

ekonomisine sahip ülke konumundadır. Türkiye, önceki yıla göre Fransa, İspanya, İtalya gibi AB ülkelerinin yer aldığı sıralamalarda 4 sıra atlamıştır (Antalya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2011). Türkiye'nin yaş meyve ve sebze üretiminde dünya dördüncüsü, Avrupa birincisi olmasında Antalya'nın büyük katkıları söz konusudur.

Antalya'da tarım yetiştiriciliği alanında taze sebze, meyve üretimi ve ihracatı, örtü altı tarım yetiştiriciliği ilin tarım potansiyelinin büyük kısmını oluşturmaktadır. Bölgede tarımsal üretimde en büyük paya bitkisel üretim sahiptir.

Antalya'nın tarım sektöründe öncü konuma sahip olmasında ılıman ikliminin yanı sıra ileri teknoloji kullanımı, yeni tarım tekniklerine adaptasyonun kolay olması, yoğun ihracatın yapılması, iyi tarım uygulamaları, sertifikalı üretim ve kontrollü tarım uygulamalarının yoğun yapılması gibi unsurlar da etkili olmaktadır. Bununla birlikte, sektörde faaliyet gösteren firmalar daha çok küçük yapıda ve aile şirketleri konumundadır (Antalya Valiliği İl Tarım Müdürlüğü, 2011).

5. ANTALYA'DA TARIM VE TARIMLA İLİŞKİLİ SEKTÖRLERDE İNOVASYON VE İŞBİRLİĞİNİN TESPİT EDİLMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA

5.1. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmada, Antalya'da tarım ve tarımla ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren firmaların inovasyon faaliyetleri ve inovasyon sürecinde bölgesel paydaşlarla işbirliği düzeylerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Antalya'da tarım ve tarımla ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren 77 firma ile görüşülmüş firmaların inovasyon faaliyetleri, inovasyon faaliyetlerinde işbirliği yapma nedenleri ve yerel paydaşlarla işbirliği düzeyleri araştırılmıştır. Dolayısıyla öncelikli olarak mevcut durum belirlenmektedir. Çalışmada ayrıca, inovasyon faaliyetlerinde bulunan firmalar ile inovasyon faaliyetlerinde bulunmayan firmaların yerel paydaşlarla işbirliği düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığı araştırılmaktadır.

5.2. Materyal ve Yöntem

Saha çalışması, firmalara yüz yüze görüşme ve anket uygulamasına dayanmaktadır. Anket uygulaması Ocak - Mart 2013 arasında gerçekleştirilmiştir. Antalya'da tarım alanında faaliyet gösteren Antalya Ticaret ve Sanayi Odası'nda (ATSO) bitkisel üretim, tarım ürünlerinin işlenmesi, gıda üretimi ve destekleyici hizmetler meslek gruplarına kayıtlı toplam 1.119 işletme bulunmaktadır (ATSO, 2014). Ancak Ocak 2014 verilerine göre söz konusu tarım ve tarımla ilişkili

işletmelerin 445 tanesi faaliyette değildir. Buna göre; toplam 1.119 işletmeden faaliyette olan 674 işletme anakütleyi oluşturmaktadır. Bu işletmelerin 575 tanesi Antalya merkezde, 99 tanesi de ilçelerde faaliyet göstermektedir. Bu çalışmada, işletmelerin Antalya merkezde yoğunlaşmasından dolayı, ilçeler hariç tutularak anket çalışması yürütülmüştür. Bu kapsamda, araştırmacının evreni 575 işletmedir. Bu firmalar arasından rastgele seçilen 77 firma ile anket çalışması yapılmıştır.

Görüşülen kişilerin mümkün olduğunca işletme kurucu, ortak ya da yöneticisi olmasına dikkat edilmiştir. Bu kapsamda; araştırmaya katılan 77 firmanın 48'inde (%62,34) işletme kurucusu, ortağı ya da yöneticisi ile görüşme imkânı bulunmuştur. Diğer 29 firmada (%37,66) ise işletme kurucu-ortak-yöneticilerine ulaşılamamış, üst düzey personeller ile görüşme yapılmıştır. Anketin hazırlanmasında Sungur (2007) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılmıştır. Firmalar hakkındaki genel bilgilere ilişkin sorular haricinde, işbirliği ve inovasyona yönelik sorularda 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Bunlar 0 = Yok, 1 = Çok Düşük, 2 = Düşük, 3 = Orta, 4 = Yüksek, 5 = Çok Yüksek olacak şekilde belirlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler STATA programında değerlendirilmiştir.

5.3. Araştırma Bulguları

5.3.1. Firmalar Hakkında Genel Bilgiler

Araştırmaya katılan firmaların hukuki yapısına göre dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Buna göre; araştırmaya katılan 77 firmanın 14'ü gerçek şahıs işletmesi, 52'si limited şirket, 7'si anonim şirket kategorisindedir. Adi işletme statüsündeki firma sayısı 4 olup, diğer kategorisinde yer almaktadır.

Çizelge 1. Firmaların Hukuki Yapısı

Firma Hukuki Yapısı	Sayı	Yüzde
Şahıs İşletmesi	14	18,18
Limited Şirket	52	67,53
Anonim Şirket	7	9,09
Diğer	4	5,19
Toplam	77	100,00

Araştırmaya katılan firmaların yaşı, çalışan sayısı ve üniversite mezunu sayısına ilişkin genel bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Araştırmaya katılan firmaların ortalama yaşı 11 yıl olup, ortalama çalışan sayısı da 28,67'dir. Araştırmaya katılan firmaların 29'u 2001 yılı öncesinde kurulmuş iken, 48 firma 2001 yılı ve sonrasında kurulmuştur. Bu firmalar içerisinde kuruluş yılı en eski olan firma 1965 yılında kurulmuştur. Çalışan sayısı içerisinde üniversite mezunu

çalışan sayısına bakıldığında, ortalama çalışan sayısının 5,10, toplam çalışan sayısı içerisinde üniversite mezunun oranının ise %17,79 olduğu görülmektedir. Üniversite mezunu personel açısından bakıldığında firmaların ziraat mühendisi ve gıda mühendisi elemanları yeteri düzeyde istihdam etmedikleri ve inovasyon açısından gerekli olan beşeri sermayeye yeterince yatırım yapmadıklarını söylemek mümkündür.

Çalışan sayısı açısından değerlendirildiğinde; firmaların çoğunluğu küçük işletme (10-49 çalışan sayısı) kategorisinde yer almaktadır. KOBİ kategorisi açısından; 41 firma mikro işletme (1-9 çalışan), 25 firma küçük işletme (10-49 çalışan), 9 firma da orta boy işletme (50-249) kategorisindedir. Çalışan sayısının 250'den fazla (büyük işletme) olduğu 2 firma bulunmaktadır.

Çizelge 2. Firmaların KOBİ Sınıflandırması

Firma KOBİ Kategorisi	Sayı	Yüzde
Mikro İşletme	25	32,47
Küçük İşletme	41	53,25
Orta Boy İşletme	9	11,69
Büyük İşletme	2	2,59
Toplam	77	100,00

Firmaların faaliyet konusu açısından dağılımına bakıldığında; büyük çoğunluğunun tarımsal sanayi faaliyetinde bulunduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan 77 firmanın 37'si (%48,05) tarımsal sanayi sektöründe faaliyet göstermektedir. Buna ilaveten, 14 firma (%18,18) bitkisel üretim, 17 firma (%22,08) tohum-fide yetiştiriciliği, 9 firma da (%11,69) diğer (tedarikçiler, sağlayıcılar) faaliyetlerde bulunmaktadır.

Çizelge 3. Firmaların Faaliyet Konusu

Faaliyet Konusu	Sayı	Yüzde
Bitkisel Üretim/Seracılık	14	18,18
Tohum-Fide	17	22,08
Tarımsal Sanayi	37	48,05
Diğer	9	11,69
Toplam	77	100,00

Araştırmaya katılan firmaların temel pazar hedefi açısından iç pazara dönük faaliyette bulunduğu görülmektedir. Görüşülen 77 firmanın 26'sının ağırlıklı olarak yerel pazara, 22'sinin bölgesel pazara, 14'unu ulusal pazara, 15'inin de uluslararası pazara yönelik faaliyette bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ilaveten, söz konusu firmaların 21'i ihracat faaliyetinde bulunmaktadır. Buna karşın, 56 firma ihracat faaliyetinde bulunmamaktadır.

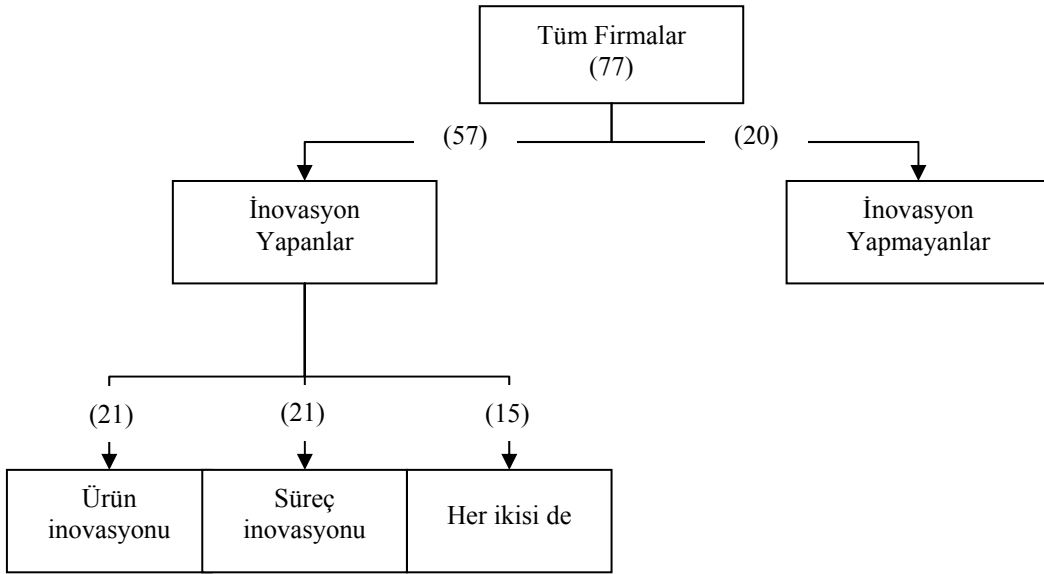
Çizelge 4. Firmaların İhracat Yapma Durumu

İhracat Durumu	Sayı	Yüzde
İhracat Yapıyor	21	27,27
İhracat Yapmıyor	56	72,73
Toplam	77	100,00

5.3.2. İnovasyon Faaliyetleri

Araştırma kapsamında firmaların yenilik faaliyetinde bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Bu soru nihayetinde algıya dayanmaktadır. Bu kapsamda, "yenilik" (inovasyon) kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle "ürün yeniliği" ve "süreç

yeniliği" kavramları ankete katılan firma yöneticilerine açıklanmış, ardından son 3 yıl içerisinde firmaların herhangi bir ürün veya süreç yeniliği yapıp yapmadığı sorulmuştur. Buna göre; Araştırmaya katılan 77 firmanın 20'si (%25,97) herhangi bir ürün-süreç yeniliği faaliyetinde bulunmazken, 57 firma (%74,03) inovasyon faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmiştir. İnovasyon faaliyetlerinde bulunan 55 firmanın 21'i ürün yeniliği faaliyetinde bulunduğunu, 21'i süreç yeniliği faaliyetinde bulunduğunu, 15'i de hem ürün hem de süreç yeniliği faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmiştir.

Şekil 3. Firmalarda İnovasyon Faaliyetleri
(Parantez içerisindeki rakamlar firma sayısını göstermektedir)

İnovasyon faaliyetlerinde işbirliği konusuna bakıldığında; firmaların inovasyon faaliyetlerinde ağırlıklı olarak içsel kaynaklarını kullandıkları görülmektedir. İnovasyon faaliyetlerinde bulunan 57 firmanın 40'ı inovasyon faaliyetlerinde ağırlıklı olarak içsel kaynaklarını kullanmakta, 17 firma ise ağırlıklı olarak dışsal aktörlerle işbirliği yaparak inovasyon faaliyetlerini yürütmektedir.

İnovasyon faaliyetlerinde bulunan firmaların büyük çoğunluğu mikro işletme kategorisindedir. Firmaların %49,12'si 10'dan az işçi çalıştıran mikro ölçekli işletme iken, %35,09'u küçük işletme, %12,28'i orta boy işletme kategorisindedir. Araştırma kapsamında inovasyon faaliyetlerinde bulunan ve 250'den fazla işçi çalıştıran firma sayısı ise 2'dir.

Çizelge 5. Yenilikçi Firmaların Ölçek ve Faaliyet Konusu

KOBİ Kategorisi	Sayı	Yüzde
Mikro işletme	28	49,12
Küçük işletme	20	35,09
Orta işletme	7	12,28
Büyük işletme	2	3,51
Toplam	57	100,00

Faaliyet Konusu	Sayı	Yüzde
Bitkisel Üretim/Seracılık	10	17,54
Tohum-Fide	13	22,81
Tarımsal Sanayi	29	50,88
Diğer	5	8,77
Toplam	57	100,00

Çizelge 6. Firmaların Yerel Aktörlerle İşbirliği Düzeyi

Aktörler	N	Ortalama	Std. Hata
(1) Eğitim-Araştırma Kurumları	57	0,801	0,094
(2) Üretici Birlikleri-Dernekler	57	0,820	0,104
(3) Kooperatifler	57	1,214	0,134
(4) Odalar-Borsalar	57	1,360	0,131
(5) Kamu Kurumları	57	1,605	0,134
(6) Finans Kuruluşları	57	1,211	0,142
GENEL ORTALAMA	57	1,106	0,120

Çizelge 7. Yerel Aktörlerle İşbirliği Düzeyinin Aktörlere Göre Ayrımı

Aktörler	Genel Ort.	Ağırlıklı olarak dışsal aktörler	Ağırlıklı olarak içsel kaynaklar
Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi	1,561	1,450	1,824
Akdeniz Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü	0,737	0,775	0,647
Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler F.	0,298	0,250	0,412
(1) İl Millî Eğitim Müdürlüğü	0,316	0,200	0,588
İl Bilim Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü	0,509	0,325	0,941
Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü	1,386	1,275	1,647
Örtüaltı Sebze Üreticileri Birliği	1,158	0,825	1,941
Nar Üreticileri Birliği	0,684	0,600	0,882
Mantar Üreticileri Birliği	0,491	0,400	0,706
Tıbbi ve Kokulu Baharat Bitkileri Üreticileri Bir.	0,298	0,275	0,353
(2) Turunçgiller Üreticileri Birliği	0,842	0,700	1,176
Meyve Üreticileri Birliği	1,088	0,925	1,471
Muz Üreticileri Birliği	0,895	0,700	1,353
Avokado Üreticileri Birliği	0,544	0,475	0,706
Kanola Üreticileri Birliği	0,421	0,450	0,353
Antalya Yaş Sebze Meyve Komisyoncuları Der.	1,632	1,275	2,471
Antalya Semt Pazarları Derneği	0,596	0,550	0,706
Tarım Danışmanları Derneği	1,193	1,025	1,588
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	1,544	1,425	1,824
Tarımsal Sulama Kooperatifleri	1,140	1,075	1,294
(3) Tarım Kredi Kooperatifleri Üreticileri Birliği	1,228	1,150	1,412
ANTBİRLİK	0,930	0,750	1,353
Antalya Bölgesi Tarım Koop. Bir. (TAR-KOOP)	1,228	1,025	1,706
Antalya Ticaret ve Sanayi Odası	1,965	1,650	2,706
Antalya Ticaret Borsası	1,035	0,850	1,471
(4) Ziraat Mühendisleri Odası	1,789	1,525	2,412
Gıda Mühendisleri Odası	0,579	0,500	0,765
Antalya Esnaf ve Sanatkarlar Odası	0,947	0,775	1,353
Ziraat Odası	1,842	1,500	2,647
İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü	2,737	2,600	3,059
İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri	2,456	2,125	3,235
(5) Antalya Valiliği	0,842	0,575	1,471
İlçe Kaymaklıkları	0,947	0,925	1,000
Büyükşehir Belediye Başkanlığı	1,070	0,950	1,353
İlçe Belediye Başkanlıkları	1,579	1,525	1,706
(6) T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	1,860	1,750	2,118
Toprak Mahsulleri Ofisi Antalya Şube Müd.	0,561	0,375	1,000
Genel Ortalama	1,106	1,450	0,960

Çizelge 8. Yerel Aktörlerle İşbirliği Düzeyinin İşbirliği Durumuna Göre Ayrımı

Aktörler	İnovasyon Faaliyetlerini Ağırlıklı Olarak İçsel Kaynaklarla Yürütenler	İnovasyon Faaliyetlerini Ağırlıklı Olarak Dışsal Aktörlerle Birlikte Yürütenler
(1) Eğitim-Araştırma Kurumları	0,713	1,010
(2) Üretici Birlikleri-Dernekler	0,683	1,142
(3) Kooperatifler	1,085	1,518
(4) Odalar-Borsalar	1,133	1,892
(5) Kamu Kurumları	1,450	1,971
(6) Finans Kuruluşları	1,063	1,559
Genel Ortalama	0,960	1,450

İnovasyon faaliyetlerinde bulunan firmalar ağırlıklı olarak tarımsal sanayi alanında faaliyet göstermektedir. Firmaların %50,88'i tarımsal sanayi alanındadır. Bununla birlikte, firmaların %17,54'ü bitkisel üretim/seracılık, %22,81'i tohum-fide alanında faaliyet göstermektedir. Buna ilaveten, faaliyet konusuna göre çalışmada kapsama firmalar arasında yenilikçi firma oranları açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; bitkisel üretim/seracılık alanında faaliyet gösteren 14 firmanın 10'u yenilik yapmakta iken (%71,4), tohum-fide alanında faaliyet gösteren yenilikçi firmaların bu alandaki firmalara oranı %76,5, tarımsal sanayide yenilikçi firma oranı ise %78'4'tür.

5.3.3. İnovasyon Faaliyetlerinde Yerel Aktörlerle İşbirliği

Araştırma kapsamında inovasyon faaliyetlerinde bulunan firmaların yerel aktörlerle işbirliği düzeyleri araştırılmıştır. Bu kapsamda, bölgede inovasyon sürecinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olan 37 kurum/kuruluş belirlenerek bunlar; (1) Eğitim-Araştırma Kurumları, (2) Üretici Birlikleri-Dernekler (3) Kooperatifler, (4) Odalar-Borsalar, (5) Kamu Kurumları ve (6) Finans Kuruluşları olmak üzere altı gruba ayrılmıştır. Her bir gruba ilişkin ortalama işbirliği düzeyi değerleri, firmaların söz konusu grubu oluşturan ve ayrıntıları Çizelge 8'de verilen aktörler ile işbirliği düzeylerine verdikleri cevapların ortalaması şeklinde hesaplanmıştır.

Genel olarak bakıldığında; firmaların inovasyon sürecinde aktörlerle işbirliği düzeyi 1,106 olup “Çok Düşük” düzeydedir. Aktör grupları açısından bakıldığında tüm aktör grupları itibariyle de işbirliği ortalamasının çok düşük olduğu görülmektedir. Özellikle eğitim ve araştırma kurumları ile işbirliği düzeyi (0,801), mevcut aktör grupları içerisinde en düşük işbirliği düzeyinin olduğu gruplardan birisidir. Buna ilaveten, firmaların üretici birlikler-dernekler ile işbirliği düzeyi 0,820, kooperatifler ile işbirliği düzeyi 1,214, odalar-borsalar ile işbirliği düzeyi 1,360, kamu kurumları ile işbirliği düzeyi 1,605 ve finans kuruluşları ile işbirliği düzeyi 1,211 olarak hesaplanmıştır.

Yerel işbirliği düzeyi açısından firmaların en fazla işbirliği içerisinde olduğu ilk 5 aktör; İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı, T.C. Ziraat Bankası ve Ziraat Odası olarak sıralanmıştır. İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ile işbirliği düzeyi 2,737 iken, bunu 2,456 ile İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri takip etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu iki aktör dışında, işbirliği düzeyinin “Düşük” düzeyinin üstünde olduğu aktör bulunmamaktadır.

İnovasyon faaliyetlerini ağırlıklı olarak içsel kaynaklar ile yürüten ve inovasyon sürecinde ağırlıklı olarak diğer kurum/kuruluşlarla işbirliği yapan firmaların yerel aktör gruplarıyla işbirliği ortalamaları açısından önemli bir farklılık olduğu görülmektedir.

İnovasyon faaliyetlerinde işbirliğinde bulunan firmalarda yerel aktörlerle işbirliği ortalaması tüm gruplar itibariyle inovasyon faaliyetlerini içsel kaynaklarla yürüten firmalara göre daha yüksektir. Örneğin; inovasyon faaliyetlerinde işbirliği yapan firmaların eğitim araştırma kurumları ile işbirliği düzeyi 1,010 iken, diğer firmaların eğitim ve araştırma kurumları ile işbirliği düzeyi 0,713'tür. Benzer şekilde; işbirlikçi firmaların üretici birlikleri ile işbirliği düzeyi 0,993 iken, diğer firmalarda bu oran 0,594'tür. İnovasyon sürecinde en fazla işbirliği yapılan aktörler ise 1,971 ile kamu kurumlarıdır. Bunu 1,892 ile odalar-borsalar takip etmektedir.

İnovasyonda işbirliği yapma nedenleri arasında ilk sırada “yeni pazarlara açılma” yer almaktadır. Araştırmaya katılan ve inovasyon faaliyetlerini işbirliği ile yürüttüğünü belirten 17 firma, inovasyonda işbirliği yapma nedenleri arasında 2,882 ortalama ile (orta düzeyde) yeni pazarlara açılma nedenini ilk sırada belirtmiştir. Bunu daha sonra ortak ürün geliştirme (2,588) ve diğer işletmelerdeki deneyimli uzmanlara ulaşma (2,000) takip etmektedir. İnovasyon sürecinde ortaya çıkan risklerin ve maliyetlerin paylaşılması amacıyla işbirliği yapma nedenleri ise çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde; ortak AR-GE faaliyetlerinde bulunma nedeniyle işbirliği yapma düzeyi de yine çok düşük (1,529) olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 9. İnovasyonda İşbirliği Yapma Nedenleri

İnovasyon Yapma Nedeni	N	Ortalama	Std. Sapma
Ortak Ürün Geliştirme	17	2.588	0.454
Ortak Süreç Geliştirme	17	1.941	0.496
Ortak AR-GE Faaliyetinde Bulunma	17	1.529	0.529
İnovasyon Sürecindeki Riskleri Paylaşma	17	1.588	0.500
İnovasyon Sürecindeki Maliyetleri Paylaşma	17	1.176	0.430
Diğer İşletmelerdeki Deneyimli Uzmanlara Ulaşma	17	2,000	0.492
Yeni Finansman Kaynaklarına Ulaşma	17	1.647	0.428
Yeni Pazarlara Açılma	17	2.882	0.468

5.4. Tartışma

İnovasyonun farklı türleri bulunmakla birlikte, firmalar ve bölgesel aktörler ortaklaşa hareket ederek inovasyonun maliyetini düşürmeyi ve ortak çıkar sağlamayı hedeflerler. İnovasyonu sistem içerisinde değerlendirmek politika geliştirmek için bilinçli ve sistematik ilişkilerin çözümlenmesine dayanır. Liu ve White (2001)'in aktör sınıflandırması dikkate alındığında firmaların bizatıhi kendisi inovasyonun birincil aktörleridir.

Dış dünya ile temas işletmeleri küresel rekabet disiplinine yönlendirmektedir (Cooke, 2002). Tarım ve tarımla ilişkili faaliyetler küresel piyasalarla bütünleştiği sürece katma değeri artırma ve inovasyon konusunda daha çok baskı hissedeceklerdir. Bu nedenle Antalya ili örnekleme yer alan firmaların dörtte üçünün ihracat yapmıyor olması yerel aktörlerle işbirliğinin düşük çıkmasının temel gerekçeleri arasında kabul edilebilir. Malerba (2004;2005) sektörel inovasyon sistemini güçlendiren unsurlar arasında küresel pazarlarda faaliyet göstermeyi eklemiştir. Benzer bir noktadan hareketle işletmelerin kurumsallaşması ve firma ölçeklerinin de inovasyon konusunda firmaların duyarlılık ve bilinç düzeylerinin farklılaşmasına yol açacağına işaret etmektedir. Genel olarak bakıldığında mikro ve küçük (%86), ihracat yapmayan (%72,73) ağırlıklı ve anonim şirketleşmenin (%9) az olduğu bir yapının sektörel ve bölgesel inovasyon sistemini beslemesi beklenemez (Cooke, 2002, 2004a).

Anket uygulanmasında niteliksel sorulara algısal ağırlıklı cevaplar verilmektedir. 77 firmadan 57 firma inovasyon yaptığını beyan etmektedir. Firmaların ürün ve süreç yeniliğinin bu çerçevede birlikte ele alındığı görülmektedir. İnovatif faaliyetlere ağırlık veren bu tablo inovasyonun kaynağı sorulduğunda ilginç bir görünüm almakta 57 firmanın 40 tanesi içsel kaynaklarla inovasyon yaptıklarını ifade etmektedir. Halbuki tarım ve tarımla ilişki sektörlerde AR-GE maliyetleri oldukça yüksektir ve bu nedenle belirli teknolojilerin geliştirilmesinde devlet ve üniversiteler aktif rol almaktadır. Özellikle 57 yenilik yapan firmadan

29'unun tarımsal sanayiye ait olması aslında yenilikçi faaliyetlerin pür tarım odaklı faaliyetlerden gelmediğini de göstermektedir.

(1)Eğitim-Araştırma Kurumları, (2) Üretici Birlikleri-Dernekler (3) Kooperatifler, (4) Odalar-Borsalar, (5) Kamu Kurumları ve (6) Finans Kuruluşları olmak üzere altı gruba ayrılan yerel aktör arasında kamu kurumları ile işbirliğinin en yüksek çıkması (1,605) devletin tarım ve tarımla ilişkili alanlarda politika açısından belirleyici olduğunu göstermektedir. Güven problemi aynı veya benzer sektördeki üretici birlikleri ile işbirliğini düşük düzeylere çekmektedir (Abbasi ve Hajihoseini, 2004). Ülkemizde rekabet içerisindeki işbirlikleri ender görülmekte, işbirliği tedarik ve satış konuları ile sınırlı kalmaktadır (Dulupçu vd., 2007).

Literatürün de işaret ettiği üzere maliyetli ürün geliştirme en çok işbirliğinin kaynağıdır (Asheim ve Coenen, 2005). Tarımsal faaliyetler düşünüldüğünde firma ölçeğin küçülmesi ve ulusal rekabetin yoğunluğu işbirliğini daraltmaktadır. Yeni pazarlama açılma konusunda işbirliğinin yüksek çıkması sanki üretim sorunlarının aşıldığı izlenimini doğurmaktadır. Antalya sahip olduğu iklim ve doğal avantajlar sayesinde ortaya çıkan verimlilik kazançlarının bu bağlamda inovatif işbirliği ihtiyacının şiddetini azalttığı söylenebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Antalya'da tarım sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon faaliyetleri ve inovasyon sürecinde yerel aktörlerle işbirliği düzeyleri araştırılmıştır. Çalışma kapsamında Antalya'da faaliyet gösteren 77 firmanın inovasyon faaliyetleri ve (1) Eğitim-Araştırma Kurumları, (2) Üretici Birlikleri-Dernekler, (3) Kooperatifler, (4) Odalar-Borsalar, (5) Kamu Kurumları ve (6) Finans Kuruluşları ile işbirliği düzeyleri analiz edilmiştir.

Araştırma bulguları bölgede tarım sektöründe inovasyon faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte; inovasyon faaliyetlerinde işbirliği konusuna bakıldığında; firmaların inovasyon faaliyetlerini büyük ölçüde tek başlarına yürüttükleri ve

herhangi bir firma/kurum/kuruluş ile işbirliği içerisinde olmadıkları görülmektedir.

Araştırma sonuçları; bölgede tarım sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon faaliyetlerinde söz konusu aktörlerle işbirliği düzeyinin çok düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak bakıldığında; firmaların inovasyon sürecinde aktörlerle işbirliği düzeyi 1,002 olup “Çok Düşük” düzeydedir.

İnovasyon sürecinin ve bilimsel bilginin ve dolayısıyla inovasyon sürecinin önemli bir parçası olan eğitim ve araştırma kuruluşları ile işbirliği oldukça düşük düzeydedir. Bu kurumlarla işbirliği düzeyi, mevcut aktör grupları içerisinde en düşük işbirliği düzeyinin olduğu gruplardan birisidir.

Araştırma bulguları bir arada değerlendirildiğinde, Antalya bölgesinde tarım sektöründe;

- (1) Zayıf işleyen bir inovasyon sisteminin var olduğu,
- (2) Bilimsel bilginin sitem içerisinde firmalar tarafından kullanılmadığı,
- (3) Yerel paydaşlarla sistematik bir etkileşim olmadığı söylenebilir.

Bölgesel yenilikçi kapasitenin artırılabilmesi için aktörler arasındaki işbirliğinin artırılması gerekmektedir. Ortak AR-GE, ortak ürün geliştirme, bilgi paylaşımı, deneyimlerin paylaşımı gibi konularda da işbirliği yapılması gerekmektedir. Yerel ve bölgesel kuruluşlar, bu tür işbirliklerini artırıcı uygulamaları hayata geçirmelidir. Diğer bir ifade ile işbirliği kanal ve araçlarının sayısı artırılmalıdır.

İnovasyon sürecinin önemli bir unsuru olarak üniversiteler ile işbirliğinin artırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, tarafları birleştirecek birtakım uygulamaların hayata geçirilmesi ya da zaten olan bu uygulamaların (Teknokent gibi) etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

İşbirliğinin düşük kalmasının en önemli nedeni ildeki işbirliği kültürünün yeterince gelişmemiş olmasıdır. Bu konuda kamusal aktörlere büyük görevler düşmektedir. İldeki işbirliği kültürü ve güven ortamının artırılmasına yönelik olarak valilik, belediye, ticaret ve sanayi odaları daha aktif olmalıdır.

Karşılıklı güven bölgesel yenilikçiliğin ilk basamağı olarak görülmektedir. karşılıklı güven yaratılmadıkça bölgede yenilikçiliği mümkün kılan işbirlikçi yapı ortaya çıkamayacaktır. Politika yapıcılar güven ortamının inşasında daha aktif olmalı ve tarafların birbirine olan güven düzeyinin artırılmasının yeni yollarını aramalıdır.

Bu çerçevede somut olarak inovatif işbirliğini geliştirici şu hususlar dikkate alınabilir:

(1)İşbirliği için ortak çıkar alanlarının tanımlanması ve bu çerçevede aktörler arasında görev dağılımının yapılması beklenir. Sektörel-bölgesel inovatif sistemler kendiliğinden veya politika itkili oluşabilir. Bu doğrultuda öncelikle sektörel yenilik ihtiyacının tanımlanacağı bir çalışma yürütülmelidir. Türkiye’de Mersin veya İzmir gibi illerde benzer başarılı çalışmalar yürütülmüştür. Bu türden bir sektörel inovasyon stratejisi hazırlanmasında diğer ülke örnekleri ve Türkiye’deki uygulamalar dikkate alındığında oda veya borsa gibi mesleki örgütlere görev düşmektedir.

(2)Genelde yaygın olarak tüm sektörlerde özel tarım sektöründe devlet bağımlılığı ve beklentisi yüksektir. Antalya gibi turizm ve tarımın başkenti olma özelliğini birlikte barından bir il için kamusal aktörlerin ortaklaşa hareket ederek tarım stratejisini şekillendirmesi beklenir. Ancak anket sürecindeki gözlemlerde ne tarım bakanlığının ne de il müdürlüğünün stratejik plan dokümanlarının özel sektör tarafından bilinmediği görülmüştür. Bu bağlamda işbirliği stratejisine geçmeden önce muhakkak farkındalık eylemlerinin gerçekleşmesi gerekmektedir.

(3)Dünyadaki rakip tarım kentlerinin profillerinin çıkarılması ildeki firmalara bu konuda bilgilendirme yapılması önemli bir farkındalık etkinliği olacaktır. AR-GE yatırımlarının ortaklaşa finansmanı konusunda farklı model ve uygulamalar bulunmaktadır. Devlet bağımlılığının yüksek olması AR-GE ve inovasyon faaliyetlerinin kamusal bir faaliyet gibi algılanmasına yol açmaktadır. Bu ekseninde yerel işbirliğine yönelik başarı örneklerinin kamuoyuna duyurulması gerekmektedir.

(4)Üniversitenin inovasyon faaliyetleri için önemli bir aktör olması beklenirdi. Kuşkusuz aktör arası diyalog oluşturacak platformların eksikliği üniversitenin firmalar açısından kritik bir aktör olarak değerlendirilmemesine yol açmaktadır. Firmalardan beklemek yerine üniversitenin ilde son derece önemli olan bu sektör için stratejik bir eylem hazırlaması gerekmektedir.

Sonuç olarak tüm dünyadaki örnekler inovasyonun artan oranda işbirliği faaliyetleri ile başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Sadece Antalya için değil tüm Türkiye için önemli olan ildeki tarım sektörünün rekabet-koruma dengesini dikkate alarak salt merkezi değil yerel aktör politikaları ile de güçlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde domates tohumu ıslahı için merkezi otoriten üniversitelere “harekete geçin” çağrısı örneğinde olduğu gibi dışsal bir dürtü beklenecektir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, F., Hajjhosseini, H. 2004. Evaluating Iranian national innovation system (NIS), International Symposium on Science and Technology Policy in an Innovation-driven Economy (STEPI), 10 Kasım.
- Armstrong, G., Kotler, P. 2007. Marketing: an Introduction, Prentice Hall, New Jersey.
- Antalya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2011. 2011 Yılı Değerlendirilmesi, Antalya.
- Antalya Valiliği İl Tarım Müdürlüğü 2011. Antalya Tarım Master Planı, Antalya.
- Asheim, B.T., Coenen, L. 2005. Knowledge bases and regional innovation systems: comparing Nordic clusters, Research Policy, 34(8), 1173-1190.
- Asheim, B.T., Coenen, L. 2006. Contextualising regional innovation systems in a globalising learning economy: on knowledge bases and institutional frameworks, The Journal of Technology Transfer, 31(1), 163-173.
- Asheim, B.T., Isaksen, A. 1997. Location, agglomeration and innovation: towards regional innovation systems in Norway?, European Planning Studies, 5(3), 299-330.
- Asheim, B.T., Isaksen, A. 2002. Regional innovation systems: the integration of local 'sticky' and global 'ubiquitous' knowledge, The Journal of Technology Transfer, 27(1), 77-86.
- ATSO 2014. www.atso.org.tr, [Erişim: 10.01.2014]
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı 2010. TR61 Bölgesi (Antalya-Isparta-Burdur) Bölge Planı 2010-2013, BAKA Yayını, Antalya.
- Bergek, A., Jacobsson, S., Carlsson, B., Lindmark, S., Rickne, A. 2008. Analyzing the functional dynamics of technological innovation systems: a scheme of analysis, Research Policy, 37(3), 407-429.
- Carlsson, B. 1995. Technological Systems and Economic Performance: The Case of Factory Automation, Kluwer Academic Publishers, London.
- Carlsson, B. Stankiewicz, R. 1991. On the nature, function and composition of technological systems, Journal of Evolutionary Economics 1(2): 93-118.
- Cooke, P. 1992. Regional innovation systems: competitive regulation in the new Europe, Geoforum, 23(3), 265-382.
- Cooke, P. 2001. Regional innovation systems, clusters and the knowledge economy, Industrial and Corporate Change, 10(4), 945-974.
- Cooke, P. 2002. Biotechnology clusters as regional, sectoral innovation systems, International Regional Science Review, 25(1), 8-37.
- Cooke, P. 2002. Regional innovation systems: general findings and some new evidence from biotechnology clusters, The Journal of Technology Transfer, 27(1), 133-145.
- Cooke, P. 2004a. The role of research in regional innovation systems: new models meeting knowledge economy demands, International Journal of Technology Management, 28(3-6): 507-533.
- Cooke, P. 2004b. The regional innovation system in Wales: evolution or eclipse?", içinde Cooke, P., Heidenreich, M., Braczyk, H. (ed.), Regional Innovation Systems, Routledge, London.
- Cooke, P., Morgan, K., 1994. The regional innovation system in Baden-Wurtemberg, International Journal of Technology Management, 9(3-4):394-429.
- Cooke, P., Uranga, M.G., Etxebarria, G. 1997. Regional innovation systems: institutional and organisational dimensions, Research Policy, 26(4-5): 475-491.
- Dodgson, M. Mathews, J., Kastelle, T., Hu, M. 2008. The evolving nature of Taiwan's national innovation system: the case of biotechnology innovation networks, Research Policy, 37(3): 430-445.
- Doloreux, D. 2004. Regional innovation systems in Canada: a comparative study, Regional Studies, 38(5): 479-492.
- Doloreux, D., Dionne, S. 2008. Is regional innovation system development possible in peripheral regions? Some evidence from the case of La Pocatière, Canada, Entrepreneurship and Regional Development, 20(3): 259-283.
- Doloreux, D., Parto, S. 2005. Regional innovation systems: Current discourse and unresolved issues, Technology in Society, 27(2): 133-153.
- Dosi, G. 1998. The nature of innovative process, içinde Dosi, G., Freeman, C., Nelson, R.R., Silverberg, G., Soete, L. (ed.), Technical Change and Economic Theory, Pinter Publishers, London.
- Dulupçu, M.A., Sungur, O., Demirgil, H., Şentürk, C., Özkul, G., Sezgin, A. 2007. Yenilik, İşbirliği ve Girişimcilik: Batı Akdeniz Bölgesi (Antalya-Burdur-Isparta, İBBS TR61) KOBİ'lerinin Tutumlarının Değerlendirilmesi, TOBB Yayınları, Ankara.
- Edquist, C. 1997. Systems of innovation approaches - their emergence and characteristics, içinde Edquist, C. (ed.), Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations, Pinter Publishers, London.
- Edquist, C. 2006. Systems of innovation: perspectives and challenges, içinde Nelson, R.R., Mowery, D.C., Fagerberg, J. (ed.), The Oxford Handbook of Innovation, Oxford University Press, Oxford.
- Edquist, C., Eriksson, M., Sjögren, H. 2002. Characteristics of collaboration in product innovation in the regional system of innovation of East Gothia", European Planning Studies, 10(5): 563-581.
- Elçi, Ş., Karataylı, İ., Karaata, S. 2008. Bölgesel İnovasyon Merkezleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- Fischer, M.M. 2001. Innovation, knowledge creation and systems of innovation, The Annals of Regional Science, 35, 199-216.
- Freeman, C. 1987. National Systems of Innovation: The Case of Japan, Technology, Policy and Economics Performance: Lessons from Japan, Pinter Publishers, London.
- Freeman, C. 1991. The nature of innovation and the evolution of the productive system, içinde Technology and Productivity – The Challenge for Economic Policy, OECD, Paris.

- Freeman, C. 1995. The 'national system of innovation' in historical perspective, *Cambridge Journal of Economics*, 19(1): 5-24.
- Fritsch, M. 2001. Co-operation in regional innovation systems, *Regional Studies*, 35(4): 297-307.
- Garcia, R., Calantone, R. 2002. A critical look at technological innovation typology and innovativeness terminology: a literature review, *Journal of Product Innovation Management*, 19(2): 110-132.
- Geels, F.W. 2004. From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: insights about dynamics and change from sociology and institutional theory, *Research Policy*, 33(6-7): 897-920.
- Göker, A. 2000. Ulusal inovasyon sistemi ve üniversite-sanayi işbirliği, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Bahar Paneli IV: Bilimsel Araştırmada Üniversite-Sanayi İşbirliği, 20 Nisan, Ankara.
- Gregerson, B., Johnson, B. 1996. Learning economies, innovation systems and European integration, *Regional Studies*, 31(5): 479-490.
- Güleş, H.K., Bülbül, H. 2003. İşletmelerde proaktif bir strateji olarak yenilikçilik: 500 büyük sanayi işletmesi üzerine bir uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1): 40-63.
- Hall, A., Mytelka, L., Oyeyinka, B. 2005. Innovation systems: implications for agricultural policy and practice", *ILAC Brief*, No: 2.
- Hjalager, A. 2002. Repairing innovation defectiveness in tourism. *Tourism Management*, 23(5): 465-474.
- İmamoğlu, S.Z. 2002. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Yenilik Çabaları ve KOBİ'lerde Ürün Yeniliği Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İraz, R. 2005. Yaratıcılık ve Yenilik Bağlamında Girişimcilik ve KOBİ'ler, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Jacobsson, S., Bergek, A. 2011. Innovation system analyses and sustainability transitions: contributions and suggestions for research, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1(1): 41-57.
- Josty, P. 2000. The Alberta innovation system, part 1: the main players and suggested research priorities, *InnoCom Conference*, 27-28 Nisan, Calgary.
- Kanter, R. 2006. Innovation: the classic traps, *Harvard Business Review*, 84(11): 73-83.
- Kim, Y., Lee, K. 2008. Sectoral innovation system and a technological catch-up: the case of the capital goods industry in Korea, *Global Economic Review*, 37(2): 135-155.
- Kline, S.J., Rosenberg, N. 1986. An overview of innovation, içinde Landau, R., Rosenberg, N. (ed.), *The Positive Sum Strategy*, National Academy Press, Washington.
- Kubeczko, K., Rametsteiner, E., Weiss, G. 2006. The role of sectoral and regional innovation systems in supporting innovations in forestry", *Forest Policy and Economics*, 8(7): 704-715.
- Liu, X., White, S. 2001. Comparing innovation systems: a framework and application to China's transitional context, *Research Policy*, 30(7): 1091-1114.
- Lundvall, B. 1992. *National Innovation Systems. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, Pinter Publishers, London.
- Malerba, F. 2002. Sectoral systems of innovation and production, *Research Policy*, 31(2): 247-264.
- Malerba, F. 2004. *Sectoral Systems of Innovation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Malerba, F. 2005. Sectoral systems of innovation: a framework for linking innovation to the knowledge base, structure and dynamics of sectors, *Economics of Innovation and New Technology*, 14(1-2): 63-82.
- Markard, J., Truffer, B. 2008. Technological innovation systems and the multi-level perspective: towards an integrated framework, *Research Policy*, 37(4): 596-615.
- Nelson, R.R. 1993. *National Innovation Systems: A Comparative Study*, Oxford University Press, Oxford.
- Nelson, R.R., Rosenberg, N. 1993. Technical innovation and national systems, içinde Nelson, R.R. (ed.), *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*, Oxford University Press, Oxford.
- OECD 1997. *National Innovation Systems*, OECD, Fransa.
- Roper, S., Love, J., Cooke, P., Clifton, N. 2006. *The Scottish Innovation System, Actors, Roles and Actions*, Aston Business School & Cardiff University.
- Sandström, A., Pettersson, I., Nilsson, A. 2000. Knowledge production and knowledge flows in the Swedish biotechnology innovation system", *Scientometrics*, 48(2): 179-201.
- Savaşçı, İ., Kazançoğlu, Y. 2004. Firmaların yenilik yaratma sürecinde serbest bölgelerin rolü, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım, Eskişehir.
- Schumpeter, J. 1912. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Harvard University Press, Cambridge.
- Smith, K. 1998. *Science, Technology and Innovation Indicators: A Guide for Policy Makers*, IDEA Working Paper Series No: 5.
- Sungur, O. 2007. Bölgesel Ölçekte İnovasyon: NUTS 2 TR61 Düzeyi KOBİ'leri ile Yerel Paydaşların Bilgi Dinamikleri ve Ağbağları Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Suurs, R.A.A., Hekkert, M.P. 2009. Cumulative causation in the formation of a technological innovation system: the case of biofuels in the Netherlands", *Technological Forecasting and Social Change*, 76(8): 1003-1020.
- Suurs, R.A.A., Hekkert, M.P., Kieboom, S., Smits, R.E.H.M. 2010. Understanding the formative stage of technological innovation system development: The case of natural gas as an automotive fuel, *Energy Policy*, 38(1): 419-431.
- Taymaz, E. 2001. Ulusal Yenilik Sistemi, Türkiye İmalat Sanayinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri, TÜBİTAK/TTGV/DİE Yayınları, Ankara.
- Tiryakiöglü, M. 2004. Yenilikçi rekabet stratejileri açısından türk imalat sanayii ve yenilikçilik, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Mayıs, Eskişehir.

- Tödtling, F., Kaufmann, A. 1998. Innovation systems in regions of Europe - a comparative perspective, 38th Congress of the European Regional Science Association, 28 Ağustos – 1 Eylül, Vienna.
- Tödtling, F., Trippel, M. 2005. One size fits all?: towards a differentiated regional innovation policy approach, *Research Policy*, 34(8): 1203-1219.
- Verhees, F.J.H.M., Meulenbergh, T.G. 2004. Market orientation, innovativeness, product innovation, and performance in small firms, *Journal of Small Business Management*, 42(2): 134-154.
- Yılmaz, A. 2001. Regional Innovation Systems: Literature Review and The Picture for Turkey, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit, S., Özyer, K. 2011. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kaynağı olarak bilgi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(21): 333-358.
- Zhu, D., Tann, J. 2005. A regional innovation system in a small-sized region: a clustering model in Zhongguancun science park, *Technology Analysis and Strategic Management*, 17(3): 375-390.

Sorumlu Yazar:

Onur SUNGUR

onur_sungur@yahoo.com

Geliş Tarihi : 13/01/2014

Kabul Tarihi : 10/6/2014

İSTANBUL İLİ KENTSEL ALANDA TÜKETİCİLERİN AÇIK VE PAKET SÜT TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI*

Ersin KARAKAYA¹, Cuma AKBAY²

ÖZET

Süt ve süt ürünleri insan yaşamının her aşamasında tüketilmesi gereken temel gıda maddesidir. İnsanın tüm yaşamında önemli yeri olan süt, yeterli ve dengeli beslenme için gerekli olan hayvansal kaynaklı protein, yağ, laktoz ile vitamin ve mineral maddeleri tam ve yeterli oranda içerir. Bu çalışmada İstanbul ilinde farklı sosyoekonomik ve demografik gruplarda bulunan 400 aileden anket yoluyla elde edilen veriler kullanılarak tüketicilerin açık süt ve ambalajlı süt tüketim davranışları incelenmiştir.

Ailelerin ortalama genişliği 3.98 kişi, anket yapılan bireylerin % 26'sı üniversite mezunu, % 47.5'i ortaöğretim mezunu, % 26.5'i ise okuryazar ve ilkököl mezunudur. Aileler süt ve süt ürünlerini en fazla süpermarketlerden almaktadırlar. Aileler sütü en çok kış mevsiminde, en az ise sonbaharda tüketmektedirler. Süt ve süt ürünlerinin satın alınmasında tüketicilerin dikkat ettikleri önemli faktörler, ürünlerin kalitesi ve markasıdır.

Süt üreticileri, resmi kurumlar ve tarımsal organizasyonların tüm tüketicileri ve özellikle de düşük gelirli aileler ve eğitim seviyesi düşük olan tüketicileri açık süt tüketmemeleri ve ambalajlı ve markalı ürünleri tüketmeleri konusunda teşvik etmeleri gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Açık süt, İstanbul, Sterilize süt, Tüketici tercihi, Tüketim.

UNPACKED AND PACKED MILK CONSUMPTION PATTERNS OF CONSUMERS IN URBAN AREA OF ISTANBUL PROVINCE

SUMMARY

Milk and milk products are essential foods, which should be consumed at every phase of human life. As important for all human life, milk has animal-derived protein which is necessary for adequate and balanced diet, fat, lactose, vitamins and mineral substances and includes a complete and adequate. Socioeconomics and demographic characteristics of consumers play an important role in consumption of milk and milk products just like other food products do. In this research, consumers' unpacked and packed milk (sterilized and pasteurized milk) consumption behaviors were investigated by using questionnaire from 400 households in different socioeconomic and demographic groups in Istanbul province.

Average family size is 3.98 persons. Considering educational levels of consumers, 26% of consumers graduated from university, 47.5% from high school and 26.5% graduated from primary school. Families buy milk and milk products mostly from the supermarkets. Consumers consume milk the most in the winter, the least in the fall. The quality and brand are important factors in purchasing milk and milk products.

Milk producers, government agencies and agricultural organizations encourage all consumers and especially low-income families with low levels of education not to consume unpackaged milk and but consume packaged and branded products.

Key words: Consumer preferences, Consumption, Istanbul, Sterilized milk, Unpacked milk.

GİRİŞ

Süt; dışı memeli hayvanların yeni doğurdukları yavrularını besleyebilmek üzere, süt bezlerinde hayvan türlerine göre farklı sürelerde salgılanan, içinde yavrunun kendi kendisini besleyecek bir duruma gelinceye kadar almak zorunda olduğu tüm besin maddelerini gerekli oranlarda bulunduran, porselen beyazı (beyaz-krem) renginde, kendine has tat ve kokusu olan bir sıvıdır (Anonim, 2009a). Süt, canlılığın büyümesi ve gelişmesi için başta gelen besinlerden biridir. Süt bileşimi gereği, canlı vücudun

gereksinimlerini oluşturan besin maddelerinin hemen hemen tamamını tam ve yeterli oranda karşılayabilmektedir (Özcan ve ark., 1998; Tarakçı ve ark., 2003; Anonim, 2009b).

İnsanın tüm yaşamında önemli yeri olan süt, yeterli ve dengeli beslenme için gerekli olan hayvansal kaynaklı protein, yağ, laktoz ile vitamin ve mineral maddeleri tam ve yeterli oranda içerir. Süt beslenme değerinin yüksekliği yanında, vücut fonksiyonlarını düzenleyen, gelişmesini sağlayan, kemik ve diş oluşumunda önemli yeri olan bir gıda maddesidir (Şimşek ve ark., 2005). Sütün bileşimi birçok faktörün etkisiyle değişir. Hayvan türlerine göre kuru madde

*Çalışma KSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹B.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Bingöl.

²KSÜ Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Kahramanmaraş.

miktarı %11–38, yağ miktarı %1,8–22,0, protein miktarı %2,5–15,5, laktoz miktarı %1,3–7,0, kül miktarı ise %0,5–2,6 arasında değişmektedir. Teknolojik ve ekonomik açıdan incelendiğinde, sütün kuru maddesi büyük önem taşır (Anonim, 2009b). Süt, sağlıklı bir yaşam için, insanoğlunun tüketmesi gereken temel bir gıda maddesidir. Süt, protein, vitamin ve minerallerin esas kaynağını oluşturduğu için, sadece bebek ve çocukların değil, her yastaki bireyler için de son derece değerli ve vazgeçilmez bir gıda maddesidir. Son yıllarda yapılan klinik ve biyokimyasal araştırmalar, süt tüketiminin özellikle de az yağlı sütlerin, hipertansiyon, diş hastalıkları, kolon kanseri ve kalp hastalıklarının azalmasında önemli olduğunu göstermiştir (Gurr, 1992; Massey, 2001; Bus and Worsley, 2003; Akbay ve Tiryaki, 2007).

Bu çalışmada İstanbul ili kentsel alanda tüketicilerin süt tüketimini etkileyen faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece, bu araştırmanın ileride yapılacak olan süt tüketimi araştırmalarına örnek teşkil ederek ortaya farklı bir yaklaşım konulmasına katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Araştırmanın genel amacı; İstanbul il merkezinde bulunan ailelerin süt tüketimini çeşitli açılardan incelemektir. Süt tüketiminde ambalajlı ve açık süt tüketiminin önemli olup olmadığı, tüketicilerin sütü daha çok nereden aldıkları, tüketilen markalı ya da markasız ürünlerde tüketicilerin marka eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır ve bu eğilimin gelir grupları ve diğer sosyo-demografik gruplar itibarıyla farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Tüketiciler gıda ürünü satın alırken, marka değerlendirme yöntemlerinin neler olduğu ve hangi yargıları doğrultusunda gıda alışverişi yaptıkları araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, tüketicilerin marka tercihi, marka değiştirmesine neden olan faktörler ve devamlı aynı markayı tercih ediyorsa aynı markayı tercih etme nedenleri incelenmiştir. Ayrıca, mevsimlere göre süt tüketimi, tüketicilerin tercih ettiği ambalaj şekli ve yağ oranları tercihleri de belirlenmeye çalışılmıştır.

MATERYAL ve METOT

Bu çalışmanın materyalini, 2011 yılında İstanbul ili kentsel alanda ikamet eden ailelerden örnekleme yöntemiyle seçilen tüketicilerin süt ve süt ürünleri tüketimi konusunda bilgi düzeylerinin ve alışkanlıklarının belirlenmesi için tüketicilerle yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılan anketlerden sağlanan veriler oluşturmuştur. Anketler İstanbul’da Eyüp, Beşiktaş, Arnavutköy, Ataşehir (Üsküdar, Kadıköy), Pendik, Kartal, Büyükçekmece, Bayrampaşa, Beykoz, Avcılar, Adalar, Maltepe, Sancaktepe, Bağcılar, Şişli ve Kâğıthane olmak üzere 13 ilçe merkezinde uygulanmıştır. Bu çalışmada örnek hacmi, ana kitle oranlarına dayalı kümelendirilmemiş tek aşamalı tesadüfî olasılık örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir (Collins, 1986; Karakaya ve Akbay, 2013).

$$n = t^2 * (p*q)/e^2$$

Burada; n: Örnek Hacmi; t: % 95 önem derecesine karşılık gelen tablo değeri; p: İncelenen olayın ana kitle içinde gerçekleşme olasılığı % 50 olarak alınmıştır; q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı (1-p); e: Kabul edilen hata payı (bu çalışmada hata payı %5 olarak alınmıştır). Örnek hacmi bu formüle göre 384 olarak saptanmış ve ankette kayıp değerler olacağı dikkate alınarak 400’e tamamlanmıştır.

Bu çalışmada, tüketicilerin süt tüketimi ile ilgili bazı yargılara “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “fikrim yok”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” gibi durumları analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarının karşılaştırılmasında t-testi, Anova ve Ki-kare testleri kullanılmıştır.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Tüketicilerin Sosyoekonomik ve Demografik Gruplar İtibarıyla Süt Tüketimleri

Tüketicilerin gıda ürünleri tüketimlerinde sosyoekonomik ve demografik değişkenler önemli rol oynamaktadır. Anket yapılan bireylerin %55.2’si bayanlardan oluşmakta, %26.5’i ilköğretim mezunu %47.5’i lise mezunu ve %26.0’ı üniversite mezunudur. Ortalama aile genişliği 3.98 kişi olarak belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; ankete katılan bireyler sütü en çok %39.19 oranla süpermarketten almaktadırlar. Bireylerin en fazla süt tükettiği mevsim %65.8 ile kış mevsimi, en az süt tükettiği mevsim ise %6 ile sonbahar mevsimi olmuştur. Andiç ve ark., (2002) yaptığı çalışmada da, bu çalışma gibi mevsimlere göre süt tüketimi farklılık göstermektedir.

Tüketicilerin süt tüketim alışkanlıkları eğitim, gelir, yaş ve cinsiyet gibi birçok faktör tarafından etkilenebilmektedir. Çizelge 1’de sosyoekonomik ve demografik gruplar itibarıyla açık, pastörize ve sterilize süt tüketim miktarları verilmiştir.

Çizelge 1’e göre; tüketicilerin eğitim grupları itibarıyla aylık ortalama açık süt tüketimi ortaokul düzeyindeki birey gruplarında 3.28 kg ile 1. sırada görülürken, paket süt tüketimi 9.03 kg ile lise düzeyindeki birey gruplarında, pastörize süt tüketimi ise 3.90 kg ile okuryazar grubunda 1. sırada saptanmıştır. Eğitim grupları ile açık süt ve pastörize süt tüketimi arasındaki ilişki anlamlı bulunmamışken (p>0.05), eğitim grupları ve sterilize süt tüketimi arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur (p<0.05). Ancak elde edilen sonuçlara göre, eğitim düzeyi arttıkça sterilize süt tüketiminin arttığını veya açık süt tüketiminin azaldığını söylemek mümkün değildir. Benzer bir durum tüketici geliri ile ortalama süt tüketim miktarları arasında da görülmektedir. Gelir grupları itibarıyla aylık ortalama açık süt ve pastörize süt tüketiminin azaldığı görülmekte, açık süt ve pastörize

sütün düşük gelir grubunda, paket sütün ise orta gelir grubunda daha yüksek miktarda tüketildiği saptanmıştır. Ancak, gelir grupları ve süt tüketimleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur ($p>0.05$). Yaş grupları itibariyle aylık ortalama paket süt tüketiminin arttığı saptanmış, bunun sonucunda yaşlı bireylerin gençlere nazaran aylık daha çok paket süt tükettiği belirlenmiştir. Yaş grupları ve aylık ortalama açık süt tüketimi arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır ($p<0.05$). Tüketicilerin cinsiyetler itibariyle pastörize süt tüketim miktarları incelendiğinde, anket yapılan erkek bireylerin aileleri 1.07 kg, kadınların ise 3.07 kg tükettiği saptanmıştır. Kadın ve erkekler arasında pastörize süt tüketimi konusunda farklılık gözlenmiştir. Cinsiyetler itibariyle pastörize süt tüketim miktarı önemlidir ($p<0.05$). Tarakçı ve ark., (2003) tarafından yapılan çalışmada da aylık ortalama süt tüketiminde bayanlarla erkekler arasında farklılık olduğu sonucu bulunmuş,

bayanların erkeklere göre daha fazla süt tükettiği sonucu çalışmamızın sonucuyla benzerlik göstermiştir.

Tüketicilerin Gelir Grupları İtibariyle Süt Tüketim Kararlarının Karşılaştırılması

Anket yapılan bireylerin %26.5'i açık süt, %26,3'ü pastörize süt ve %87,8'i ise sterilize süt tüketmektedir (Çizelge 2). Gelir grupları itibariyle süt tüketip tüketmeme kararları arasında istatistiki olarak bir ilişki yoktur. Şimşek ve ark (2005) tarafından yapılan çalışmada, tüketicilerin %49'u pastörize süt, %40'ı UHT sterilize süt ve %11'i ise açık süt tükettikleri saptanmıştır. Gelir grupları itibari ile süt tüketim kararları arasındaki ilişki anlamlı çıkmamıştır ($p>0.05$). Kamaleldin, (2011) tarafından yapılan çalışmada ise gelir ve süt tüketimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

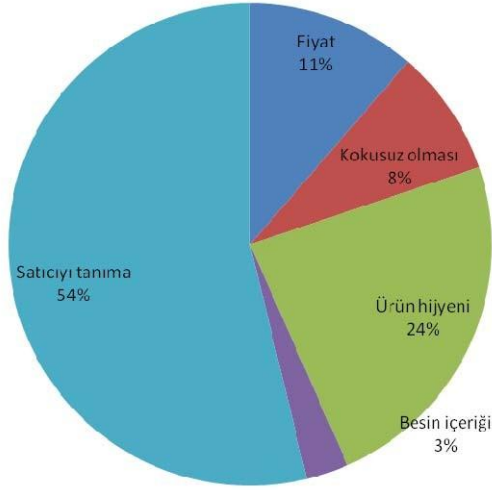
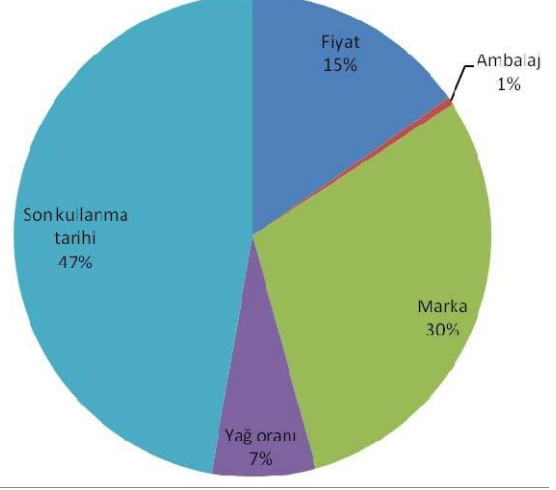
Çizelge 1. Sosyoekonomik ve Demografik Gruplar İtibariyle Süt Tüketimleri.

Tüketicilerin eğitim düzeyi	Ortalama açık süt miktarı (Kg/ay)	Standart sapma	Test istatistiği (p değeri)	Ortalama paket süt miktarı (Kg/ay)	Standart sapma	Test istatistiği (p değeri)	Ortalama pastörize süt miktarı (Kg/ay)	Standart sapma	Test istatistiği (p değeri)
Okuryazar	1.55	3.20		6.09	6.97		3.90	7.86	
İlkokul	2.42	5.17	0.62	8.43	8.44	2.57	2.52	5.05	1.48
Ortaokul	3.28	8.51	(0.646)	5.78	4.61	(0.038)**	3.01	6.50	(0.205)
Lise	2.11	4.55		9.03	10.2		1.95	5.70	
Üniversite	2.16	4.52		6.63	6.37		1.37	3.35	
Tüketicilerin gelir düzeyi									
Düşük gelir grubu	2.74	6.63	0.47	7.21	7.31	1.22	2.82	5.43	1.52
Orta gelir grubu	2.37	5.12	(0.620)	8.56	9.78	(0.296)	1.98	5.29	(0.219)
Yüksek gelir grubu	2.08	4.72		7.19	7.08		1.76	5.10	
Tüketicilerin yaş grupları									
<30	2.43	4.91	3.29	7.34	7.23	0.24	1.98	5.34	0.17
30-39	1.46	3.81	(0.038)**	7.52	8.85	(0.784)	2.36	4.40	(0.843)
≥40	3.19	7.09		8.01	8.22		2.18	5.95	
Tüketicilerin cinsiyeti+									
Erkek	2.36	5.84	0.06	8.12	8.93	1.09	1.07	3.19	3.83
Kadın	2.40	5.25	(0.996)	7.23	7.36	(0.310)	3.07	6.36	(0.000)***

: $p<0.05$ önemli; *: $p<0.01$ önemli

Çizelge 2. Gelir Grupları İtibariyle Süt Tüketim Kararları.

Gelir grubu	Açık süt		Pastörize süt		Paket süt	
	Tüketmeyen	Tüketen	Tüketmeyen	Tüketen	Tüketmeyen	Tüketen
Düşük gelir	74.4	25.6	66.6	33.4	13.9	86.1
Orta gelir	74.6	25.4	76.1	23.9	11.1	88.9
Yüksek gelir	71.7	28.3	78.6	21.4	11.7	88.3
Ortalama	73.5	26.5	73.7	26.3	12.2	87.8
Ki kare testi (P değeri)	3.53 (0.104)		4.45 (0.214)		5.25 (0.128)	

Açık süt alırken dikkat edilen faktörler**Şekil 1.** Açık süt alırken dikkat edilen faktörler**Paket süt alırken dikkat edilen faktörler****Şekil 2.** Paket süt alırken dikkat edilen faktörler**Çizelge 3.** Açık Süt Tüketimine Etki Eden Faktörler.

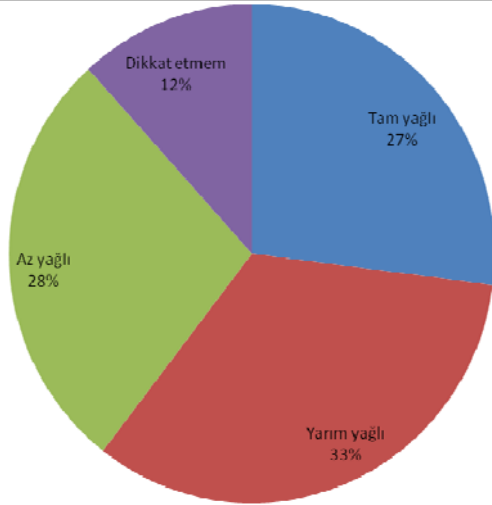
Faktörler	Oranlar (%)*					Ortalama	Standart sapma	
	1	2	3	4	5			
Üreticiye güven	1.9	-	5.7	19.8	72.6	100.0	4.61	0.76
Pasta sütlaç uygun olması	3.8	5.7	9.4	18.9	62.3	100.0	4.30	1.10
Yoğurdunun daha güzel olması	6.6	4.7	6.6	21.7	60.4	100.0	4.25	1.19
Hijyen	1.9	2.8	11.3	38.7	45.3	100.0	4.23	0.90
Daha taze olması	5.7	2.8	11.3	38.7	41.5	100.0	4.08	1.08
Katkı maddesi içermemesi	5.7	6.6	13.2	36.8	37.7	100.0	3.94	1.14
Tadının güzelliği	17.9	12.3	16.0	34.0	19.8	100.0	3.25	1.39
Kaymağının olması	26.4	9.4	12.3	26.4	25.5	100.0	3.15	1.56
Kapıya kadar getirilmesi	27.4	12.3	14.2	20.8	25.5	100.0	3.05	1.57
İnsan sağlığı yararı	23.6	16.0	18.9	18.9	22.6	100.0	3.01	1.49
Aileden olan alışkanlık	34.0	8.5	10.4	19.8	27.4	100.0	2.98	1.66
Fiyatın düşük olması	32.1	7.5	20.8	21.7	17.9	100.0	2.86	1.51
Veresiye imkânı	44.3	9.4	7.5	14.2	24.5	100.0	2.65	1.70
Köyün alıcıya yakınlığı	60.4	12.3	6.6	14.2	6.6	100.0	1.94	1.36

*: 1: önemli değil. 2: biraz önemli. 3: orta önemli. 4: oldukça önemli. 5: çok önemli

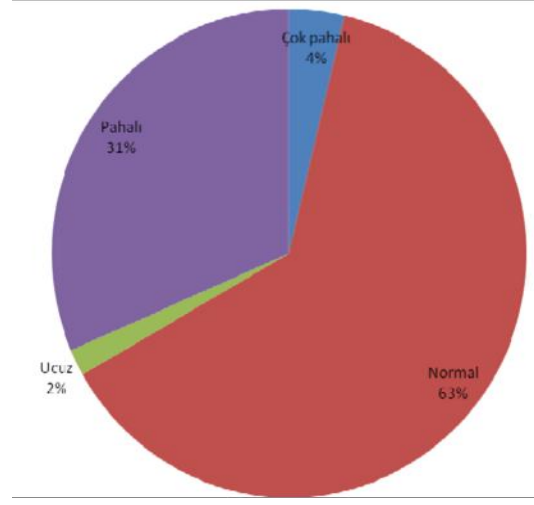
Çizelge 4. Paket Süt Tüketimine Etki Eden Faktörlerin Önem Düzeyi.

Faktörler	Oranlar*					Ortalama	Standart sapma
	1	2	3	4	5		
Uzmanlar tarafından önerilmiş olması	19.5	8.3	18.8	20.0	33.3	4.48	0.79
Hijyen	2.3	1.0	6.8	43.3	46.5	4.31	0.83
Yağ oranı	7.0	6.5	10.8	23.3	52.3	4.26	0.85
Besin içeriği	2.3	1.0	9.3	48.3	39.0	4.21	.83
Etiketlendirilmiş olması	1.5	2.8	10.0	49.0	36.5	4.17	.83
Raf ömrü	3.8	6.0	8.3	36.3	45.5	4.14	1.05
Marka	7.0	4.3	6.0	35.8	46.9	4.11	1.15
Bozuk süt olmaması	1.8	1.3	4.5	32.0	60.3	4.08	1.23
Pratik olması	9.8	3.3	11.0	25.0	50.8	4.04	1.28
Tadı	7.5	1.5	20.8	32.3	37.8	3.91	1.15
Sağlık açısından faydalı olması	1.5	2.3	11.0	39.3	45.8	3.39	1.50
Ambalaj ve albenisi	15.5	10.8	37.3	23.8	12.5	3.07	1.21
Fiyat	21.3	12.8	24.1	25.6	16.2	3.03	1.38
Light olması	44.3	9.0	11.8	10.3	24.5	2.62	1.68
Tam yağlı olması	55.0	8.3	12.3	8.0	16.3	2.22	1.56
Reklâm ve promosyonun olması	50.3	15.8	14.8	10.0	9.0	2.12	1.36

*: 1: önemli değil. 2: biraz önemli. 3: orta önemli. 4: oldukça önemli. 5: çok önemli

Şekil 3. Tüketicilerin paket süt tercihinde yağ oranlarına göre süt tercihi

Şekil 4. Tüketicilerin süt fiyatları konusundaki düşünceleri

Tüketicilerin Süt Satın Alırken Dikkat Ettikleri Faktörler

Anket yapılan bireylerin açık süt satın alırken dikkat ettikleri kriterler Şekil 1’de verilmiştir. Analiz sonucuna göre, bireylerin %53.77’si açık süt satın alırken ilk sırada satıcıyı tanıyıp tanımadığına, %23.58’i hijyene, %11.32’si fiyata, %8.49’u kokusuz olmasına ve %2.83’ü ise besin içeriğine dikkat etmektedir. Erdal ve Tokgöz (2011) tarafından yapılan diğer bir çalışmada da bireyler açık süt satın alırken %24.8 oranında beğendiği ve alıştığı satıcıyı ilk sırada tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bireylerin paket süt satın alırken hangi faktörleri dikkate aldıkları ise Şekil 2’de verilmiştir. Ankete katılan bireyler en çok %47.24’ü son kullanma tarihine bakarken, %29.90’ı markasına, %15.33’ü fiyatına ve %7.04’ü ise yağ oranlarına baktıklarını belirtmişlerdir. Şahin ve ark., (2001) tarafından yapılan çalışmada, tüketicilerin süt ve süt ürünleri satın alırken dikkat ettikleri en önemli kriterlerin, son kullanma tarihi ve fiyat olduğu saptanmıştır.

Ankete katılan bireylere açık süt tüketimlerinde etkili olan faktörlerin önem düzeyleri sorulmuştur. Bireylerin açık süt satın alırken en önemli bulduğu faktörler; üreticiye olan güven, hijyen, yoğurdunun güzel olması, pasta ve sütlaç yapımına uygun olması, katkı maddesi içermemesi ve daha taze olmasıdır (Çizelge 3). Tüketicilerin yaklaşık %98’i üreticiye olan güvenin açık süt tüketimlerinde önemli olduğunu, %2’si ise önemli olmadığını belirtmiştir. Köyün alıcıya olan yakınlığı çok önemli bir faktör olarak görülmektedir. Andiç ve ark, (2002) tarafından yapılan çalışmada; sütün kapıya kadar getirilmesi, satıcıların güvenilir ve tanıdık olmaları, süt fiyatının ucuz olması ailelerin açık sütü satın almalarındaki en önemli nedenler olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise fiyatın ucuz olması çok önemli bulunmamıştır.

Çizelge 4’de anket yapılan bireylerin paket süt tüketimine etki eden faktörlerin önem düzeyleri verilmiştir. Marka, tat, hijyen, besin içeriği, etiketlenmiş olması, raf ömrü, uzmanlar tarafından önerilmiş olması, yağ oranı, bozuk süt olmaması ve pratik olması gibi faktörler bireyler tarafından en fazla önem verilen faktörler olarak tercih edilmiştir. Tüketicilerin önemli olarak görmediği faktörler ise, tam

yağlı olması, reklâm ve promosyonunun olması ve light olması faktörleri olmuştur.

Anket yapılan bireylerin paket süt alırken yağ oranına dikkat edip etmedikleri Şekil 3’te verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; paket süt alırken tüketicilerin %33.7’si yarım yağlı süt almayı tercih ederken %11.6’sı ise yağ oranına dikkat etmediklerini belirtmişlerdir. Uzunöz ve Gülsen, (2007) yaptıkları çalışmada az yağlı sütün 1. sırada tercih edildiğini bulmuşlardır. Bu çalışmada ise 2. sırada olduğu görülmektedir.

Ankete katılan bireylerin süt fiyatları konusundaki düşünceleri Şekil 4’te verilmiştir. Ankete katılan bireylerin %63.0’ı süt fiyatlarını normal bulurken, %31.4’ü pahalı, %3.8’i çok pahalı ve %1.8’i ise ucuz bulduklarını belirtmişlerdir. Şimşek ve ark.,(2005) tarafından İstanbul ilinde yapılan çalışmada ise sütün fiyatı konusunda tüketicilerin %47’si pahalı, %51’i uygun ve %2’si ise ucuz olarak görüş belirtmişlerdir. Karagözlü ve ark. (2005) tarafından yapılan diğer bir çalışmada, sütün fiyatı tüketiciler tarafından %53 oranında uygun olarak saptanmıştır. Uzunöz ve Gülsen, (2007) yaptıkları çalışmada, tüketicilerin süt fiyatlarını normal bulduklarını saptamışlardır.

Tüketicilerin Paket Süt Ambalaj Şekli Tercih Etme Durumu

Anket yapılan bireylerin paket sütü hangi ambalaj şekliyle almayı tercih ettikleri Çizelge 5’de verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; bireylerin en çok tercih ettiği ambalaj şekli ‘karton kutu’ en az tercih ettikleri ambalaj şekli ise ‘keserek açılan plastik torba’ olmuştur. Anket yapılan bireylerin %60.9’u karton kutuyu tercih ederken, %18.1’i pipetli karton kuyu tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Şimşek ve ark. (2005) tarafından yapılan çalışmada ise, tüketicilerin en çok tercih ettiği ambalaj şekli %52 ile cam şişe olurken, karton kutu ambalaj şeklini tercih edenlerin oranı %11 olarak saptanmıştır. Bu sonuçlar arasındaki farklılığın nedeni o yıllarda cam şişe uygulamasının çok yaygın olarak kullanılmasıdır. Analiz sonuçlarına göre tekrar cam şişe uygulamasına geçilmelidir diyen tüketicilerin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Şimşek ve ark. (2005) tarafından yapılan çalışmada ise İstanbul ilinde tüketicilerin %52’sinin cam, %31’inin ise karton kutuları tercih ettikleri saptanmıştır.

Çizelge 5. Paket Süt Ambalaj Şekli Tercih Etme Durumu.

Tercih durumu	Oran (%)
Karton kutu	60.9
Plastik şişe	4.5
Cam şişe	2.2
Pipetli karton kutu	18.1
Kapaklı plastik torba	2.0
Keserek açılan plastik torba	0.5

Çizelge 6. Süt Tüketimine Yönelik İfadelere Katılım Durumu.

Faktörler	Oranlar*					Ortalama
	1	2	3	4	5	
Süt buzdolabında saklanmalıdır	0.0	0.8	0.3	45.0	53.8	4.64
Ürünlerin son kullanma tarihine dikkat ederim	0.3	2.5	6.0	28.8	62.5	4.51
Ambalaj üzeri bilgiyi dikkate alırım	1.0	1.5	7.0	51.8	38.8	4.26
Açık süt tüketmemek gerekir	5.3	18.8	23.5	27.3	25.3	3.49
Açık süt sağlıklı değildir	2.8	21.0	24.3	29.5	22.5	3.48
Reklâmlar insanları daha fazla süt tüketmeye yöneltir	3.8	13.3	47.0	21.3	14.8	3.30
Ambalajlı süt koruyucu madde içermez	7.0	23.3	26.8	31.0	12.0	3.18
Ambalaj büyüklüğünü dikkate alırım	11.3	12.5	37.0	28.5	10.8	3.15
Süt ürünlerinin dış görünüşüne bakar alırım	18.3	20.0	7.8	39.5	14.5	3.12
Ambalaj üzerindeki resim ve grafikleri dikkate alırım	9.3	9.5	58.5	11.5	11.3	3.06
Ürünleri tanıdık kişiden satın alırım	19.3	13.5	35.0	17.5	14.8	2.95
Süt şişmanlık yapar	14.3	23.3	42.0	15.8	4.8	2.74
Süt kaynatarak içilmelidir.	28.3	26.3	28.3	12.1	5.0	2.40
Paket süt tüketmemek gerekir	35.3	47.5	6.5	4.5	6.3	1.99

*: 1:hiç katılmıyorum 2:katılmıyorum 3: fark etmez 4: katılıyorum 5: kesinlikle katılıyorum

Çizelge 7. Süt Alınan Yeri Belirleme Durumu.

Faktörler	Oranlar (%)*					Toplam
	1	2	3	4	5	
Eve işe yakınlık	20.3	10.3	16.0	30.5	23.0	3.26
Çeşit bol olması	5.8	6.0	12.5	42.5	33.3	3.92
Promosyon olması	49.3	17.8	15.3	10.5	7.3	2.09
Fiyatın daha ucuz olması	24.8	11.5	22.8	27.0	14.0	2.94
Sahibini tanıma	59.5	6.5	8.0	16.3	9.8	2.10
İsteklere uygun olması	4.3	3.3	10.3	49.5	32.8	4.03
Kalite fiyat ilişkisi	3.5	4.5	23.3	31.5	37.3	3.95
Satış yeri hijyen	0.5	0.8	7.3	48.5	43.0	4.33
Etiket olması	2.5	1.3	10.0	48.0	38.3	4.18

*: 1: önemli değil. 2:biraz önemli. 3: orta önemli. 4: oldukça önemli. 5: çok önemli

Ankete katılan bireylerin süt tüketimine yönelik bazı değer yargılarına ve ifadelere katılım durumları Çizelge 6’da verilmiştir. Ankete katılan bireylerin büyük bir kısmı “süt buzdolabında saklanmalı”, “ürünlerin son kullanma tarihine dikkat ederim”, “ambalaj üzerindeki bilgilere dikkat ederim” fikirlerine kesinlikle katıldıklarını belirtirken, “sterilize süt ve pastörize süt tüketmemek gerekir” ve “süt kaynatılarak içilmelidir” fikirlerine ise katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Ankete katılan bireylere süt aldıkları yeri belirlerken hangi faktörleri dikkate aldıkları sorulmuş ve bu faktörlere bireylerin vermiş oldukları önem düzeyleri Çizelge 7’de verilmiştir. Ankete katılan bireylerin süt

aldığı yeri belirlerken en önemli bulduğu faktörler “satış yerinin hijyenik olması”, “etiket olması” ve “isteklere uygun olması”, “kalite-fiyat ilişkisi”, “çeşidin bol olması” olurken, en önemsiz bulduğu faktörler ise “promosyon olması” ve “sahibini tanıma” olmuştur.

Tüketicilerin Marka Tercihî

Ankete katılan bireylerin %5.8’i market markalı sütü tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bireylerin marka tercihinde etkili olan faktörler Çizelge 8’de verilmiştir. Ankete katılan bireylerden %43.64’ü marka tercihinde “fiyat” faktörünü, %29.61’i “güven” ve %25.97’sinin “kalite” faktörünü ön plana koydukları saptanmıştır. “Ambalaj” ise önemsiz bir faktör olarak bulunmuştur.

Çizelge 8. Marka Tercihinde Etkili Olan Faktörler.

Faktörler	Adet	Oran (%)
Kalite	100	25.97
Fiyat	168	43.64
Güven	114	29.61
Ambalaj	3	0.78
Toplam	385*	100.00

*: 15 birey bu soruyu cevaplamamıştır.

Çizelge 9. Ambalajlı Süt Alırken Hangi Marka Alacağına Karar Verme Durumu.

Satın almaya karar verme durumu	Adet	Oran (%)
Satın alma anında karar veririm	183	45.9
Daha önceden karar veririm	215	54.1
Toplam	398*	100.0

*2 kişi bu soruyu cevaplamamıştır.

Çizelge 10. Ambalajlı Süt Alırken Marka Değişirme Durumu.

Marka Tercih Etme Durumu	Adet	Oran (%)
Devamlı aynı markayı alırım	209	52.5
Marka değiştirim (farklı markalar alırım)	189	47.5
Toplam	398*	100.0

*2 kişi bu soruyu cevaplamamıştır.

Çizelge 11. Tüketicilerin Aynı Markayı Tercih Etme Nedenleri.

Marka Tercih Etme Durumu	Adet	Oran (%)
Kolay bulunması	32	16.75
Kaliteli olması	53	27.75
Fiyatının ucuz olması	10	5.24
Güvenilir olması	114	59.69
Toplam	191*	100.00

*: Bu soruya yanıt vermeyenler (209 kişi paket süt tüketmeyen veya yanıt vermeyenlerden oluşmaktadır).

Anket yapılan bireyler ambalajlı içme sütü alırken genellikle daha önceden karar verdiklerini ancak, diğer gıda ürünlerini satın aldıkları zamanlarda da süt almaya karar verebildiklerini belirtmişlerdir (Çizelge 9). Araştırma sonucuna göre, bireylerin %45,9'u satın alma anında karar verirken, %54.1'i ise daha önceden süt almaya karar verdiklerini belirtmişlerdir. Daha önceden karar veren bireyler genelde aynı marka paket süt aldıklarını ifade etmişlerdir.

Ankete katılan bireylerin ambalajlı süt alırken marka değiştirip değiştirmedikleri sorulmuştur. Sonuçlar Çizelge 10'da verilmiştir. Bireylerden %52.5'i devamlı aynı marka sütü aldığını, %47.5'i ise marka değiştirdiğini belirtmişlerdir. Farklı markalar alan tüketiciler genellikle fiyat ve promosyonları sık sık takip eden ve değişik marketlerden alışveriş yapmayı

seven tüketiciler olduğu tahmin edilmektedir. Şimşek ve ark. (2005) tarafından yapılan çalışmada ise devamlı aynı markayı alırım diyen tüketicilerin oranı %46 iken marka değiştirim diyen tüketicilerin oranı ise % 54 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlarla araştırmamızın sonuçlarının örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Anket yapılan bireylerin ambalajlı sütü alırken aynı marka alma nedenleri Çizelge 11'de verilmiştir. Anket sonuçlarına göre bireyler ambalajlı süt alırken aynı marka alma nedenlerinde %54.5 oranında güveni 1. sıraya koyarken, fiyatı %62.2 ile en son sıraya koymaktadırlar. Bireylerin paket süt alırken aynı marka alma nedenleri sırası ile 1. sırada güven, 2. sırada kalite, 3. sırada kolay bulunması ve 4. sırada fiyat olduğu belirlenmiştir. Bireyler güvenilir, kaliteli ürünleri pahalıda olsa almak istemektedirler.

Ankete katılan bireylere marka değiştirip değiştirmedeği sorulmuştur. Tüketicilerin marka değiştirmelerindeki en önemli faktörler Çizelge 12’de verilmiştir. Bireyler marka değiştirmeye karar verirken ilk sırada ‘fiyat indirimi’ faktörü gelirken en son sırada ise ‘promosyon ve reklam etkisi’ faktörü gelmektedir. ‘İndirim etkisi’ ile marka değiştiren bireylerin oranı %37.82 iken bu faktörü sırası ile %37.31 ile ‘bulamadığım için’ ve %13.47 ile ‘fiyatın yüksek olması’ faktörleri izlemektedir. Analiz sonuçlarına göre reklâm etkisinden dolayı marka değiştirmeyi en önemli faktör olarak dikkate alan birey olmamıştır. Buda tüketicilerin süt ve süt ürünleri tüketiminde marka değiştirmeye karar verdiklerinde reklâmın etkisinin çok düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Güvenilir ve Kaliteli Süt Tüketimi İçin Tüketicilerin Fazladan Ödeme İstekliliği

Anket yapılan bireye; “farz edelim ki, güvendiğiniz bir kurum sütü üretiminden son tüketimine kadar sizlere sağlıklı, kontrollü bir şekilde ulaştıracağını garanti

etmektedir. Yukarıda belirtilen bu sütü almak için fazladan bir ödemede bulunmak ister misiniz?” sorusu sorulmuştur. Çizelge 13’de de görüleceği üzere, bireylerin %52.25’i fazladan bir ödemede bulunmak isteyebileceğini belirtirken, %47.75’i ise fazladan ödemede bulunmak istemediklerini belirtmiştir. Fazladan ödeme yapmak istemeyenler genellikle halı hazırda tükettikleri sütlerden memnun oldukları için ödeme yapmak istemediklerini belirtmişlerdir.

Anket yapılan bireylerden %52.25’i fazladan bir miktar ödemek istediklerini belirtmişlerdir. Bu bireylerin güvendiği kurumdan almak istediği süt için ödeyeceği fazladan miktarlar Çizelge 14’de verilmiştir. Tüketicilerin %4.31’i 0.25-0.49 TL/kg arası, %32.54’ü 0.50-1.00 TL/kg arası ve %40.67’si ise 1.00-2.00 TL/kg arası fazladan bir ödemede bulunabileceklerini belirtmişlerdir. Tüketicilerin %22.49’u ise 2.00 TL/kg’den daha fazla ödeyebileceklerini belirtmişlerdir. Fazladan ödeme yapmak istemeyen bireyler tükettikleri sütün kalitesinden emin olduklarını ve çok güvendikleri marka ve kişilerden aldıklarını söylemişlerdir.

Çizelge 12. Marka Değiştirme Nedenleri.

Marka Tercih Etme Durumu	Adet	Oran (%)
Fiyat yüksek	26	13.47
Fiyat indirimi (diğer marka)	73	37.82
Promosyon etkisi	0	0.00
Kalite problemi	11	5.70
Ambalaj	4	2.07
Bulamadığım için	72	37.31
Diğer	7	3.63
Toplam	193	100.00

Çizelge 13. Bireyin Güvendiği Bir Firmadan Sütü Alıp Almama Durumu.

Tercih	Sayı	Oran (%)
Evet	209	52.25
Hayır	191	47.75
Toplam	400	100.00

Çizelge 14. Güvenilen Kurumdan Alınan Süte Fazladan Ödeme İsteği.

Fazladan Ödenecek Miktar (TL/kg)	Sayı	Oran (%)
0.25–0.49 TL/kg arası	9	4.31
0.50–1.00 TL/kg arası	68	32.54
1.00–2.00 TL/kg arası	85	40.67
2.00 TL/kg ve üstü	47	22.49
Toplam	209	100.00

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, İstanbul ilinde süt ve süt ürünleri tüketim alışkanlıklarını belirlemek ve tüketimi etkileyen sosyoekonomik ve demografik faktörler ile tüketicilerin ön yargılarını saptamak amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bulgulara göre, ailelerin yaklaşık %26.5'inin açık süt, %26.2'sinin pastörize süt, %87.7'sinin ise sterilize süt tüketmekte olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bireylerin en fazla süt tükettiği mevsim %65,8 ile kış mevsimi, en az süt tükettiği mevsim ise %6 ile sonbahar mevsimi olmuştur. Tüketicilerin %53.77'si açık süt alırken ilk sırada satıcıyı tanıyıp tanımadığına, %23.58'i hijyene, %11.32'si fiyata, %8.49'u kokusuz olmasına ve %2.83'ü ise besin içeriğine dikkat etmektedir. Ambalajlı süt tüketiminde ise, tüketicilerin %47.24'ü son kullanma tarihine bakarken, %29.90'ı markasına, %15.33'ü fiyatına ve %7.04'ü ise yağ oranlarına baktıklarını belirtmişlerdir. Ankete katılan bireylerin %63.0'ı süt fiyatlarını normal bulurken, %31.4'ü pahalı, %3.8'i çok pahalı ve %1.8'i ise ucuz bulduklarını belirtmişlerdir. Ankete katılan bireylerden %43.64'ü marka tercihinde 'fiyat' faktörünü, %29.61'i "güven" ve %25.97'sinin "kalite" faktörünü ön plana koydukları saptanmıştır. "Ambalaj" ise önemsiz bir faktör olarak bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre; bireylerden %52.5'i devamlı aynı marka sütü aldığını, %47.5'i ise marka değiştirdiğini belirtmişlerdir. Anket sonuçlarına göre bireyler ambalajlı süt alırken aynı marka alma nedenlerinde %54.5 oranında güveni 1. sıraya koyarken, fiyatı %62.2 ile en son sıraya koymaktadırlar. Bireyler marka değiştirmeye karar verirken ilk sırada 'fiyat indirimi' gelirken en son sırada ise 'promosyon ve reklam etkisi' gelmektedir. Buda işletmelerin süt fiyatlarında yapacakları bir indirimin süt talebini önemli ölçüde arttırabileceğini ve firmaların gelirlerine olumlu bir katkısının olacağını göstermektedir. İçme sütü tüketimini teşvik etmek için yapılan reklâm ve bilgilendirme faaliyetleri tüketiciler tarafından son derece yetersiz görülmüştür. Bu nedenden dolayı bu organizasyonların yeniden revize edilip daha inandırıcı daha etkili bir şekilde sunulmasında yarar olabilir.

Birçok ülkede, özellikle de Avrupa Birliği ülkelerinde yıllardan beri başarı ile uygulanmakta olan okul sütü programının, ülkemizde de devletin önderliğinde, süt sanayicileri ve öğrenci ailelerinin işbirliği ile sürekli ve etkin bir şekilde uygulamaya konulması gerekmektedir. Bu sayede küçük yaşlardan başlamak suretiyle, giderek toplumun bütün kesimlerine belirli bir zaman içerisinde içme sütü tüketim alışkanlığı kazandırılabilir. Süt tüketimini etkileyen etmenler ve koruyucu önlemler hakkında ebeveynler bilgilendirilmelidir. Ebeveynlere, çocuklarına model

olarak süt içme davranışına katkı yapabilecekleri; çocuklarına sütün önemini ve süt içmeleri gerektiğini anımsatma gibi davranışlarla destekleyici çevre oluşturmada önemli rolleri olduğu konusunda eğitim ve rehberlik yapılmalıdır. Bu çalışmanın, özellikle sektörde faaliyet gösteren süt işletmeleri ve pazarlayıcıları açısından önemli bulgular içermekte ve sektördeki paydaşlara önemli katkılar sağlayacaktır. Bu konuda ileride yapılacak çalışmalarda özellikle bölgesel farklılıkların incelenmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akbay, C., Tiryaki, Y.G. 2007. Tüketicilerin Ambalajlı ve Açık Süt Tüketim Alışkanlıklarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Kahramanmaraş Örneği. KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi, 10(1), KSU Journal of Science and Engineering, 10(1), 2007.
- Andiç, S., Şahin, K., Koç, Ş. 2002. Van Merkez İlçe Kentsel Alanda Süt Tüketimi. Tarım Bilimleri Dergisi 12(2): 33–38.
- Anonim, 2009a. Sütün Tanımı, Bileşenleri ve İnek Sütü (<http://www.gida-sektoru.com/108523-sutun-tanimi-bilesenleri-ve-inek-sutu.html>).
- Anonim, 2009b. '21–28 Mayıs Dünya Süt Günü' Kutlamaları Karamanlı Devrim İlköğretim Okulunda Yapıldı (<http://www.burdur-tarim.gov.tr/sayfa.php?id=261>).
- Bus, A.E.M., Worsley, A. 2003. Consumers' Health Perceptions of Three Types of Milk: A Survey In Australia. *Appete*, 40: 93-100.
- Collins, M., 1986, Sampling (Editör: R. Worcester ve ark. 1986), Consumer Market Research Handbook.
- Erdal, G., Tokgöz, K. 2011. Tüketicilerin Ambalajlı ve Açık Süt Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Erzincan İli Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomi k Araştırmalar Dergisi* 13 (20): 111-115, 2011.
- Gurr, ML. 1992. Milk Products: Contribution To Nutrition And Health. *J. Soc. Dairy Techn.*, 45(3): 61-67.
- Kamaleldin A.B. 2011. Consumption of dairy products in the UAE: A comparison of nationals and expatriates. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences* (2011) 10, 121–125.
- Karagözlü, N., Karagözlü, C., Karaca, S., Eren, S. 2005. Üniversite Öğrencilerinde Süt Ve Ürünleri Tüketim Alışkanlıkları ve Beslenme Bilinçleri Üzerine Bir Araştırma. *C.B.Ü. Fen Bilimleri Dergisi, C.B.U. Journal of Science*, 1.2 (2005) 101 108.
- Karakaya, E., Akbay, C. 2013. İstanbul İlinde Tüketicilerin Süt ve Süt Ürünleri Tüketim Alışkanlıkları. *U. Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ DERGİSİ*, 2013, Cilt 27, Sayı 1, 65-77
- Massey, L.K. 2001. Dairy Food Consumption, Blood Pressure And Stroke. *Journal of Nutrition*, 131(7): 1875-1878.
- Özcan, T., F. Erbil, E. Kural. 1998. Sütün İnsan Beslenmesindeki Önemi. *İçme Sütü Sempozyumu*. s:31-41.
- Şahin, K., Andiç, S. ve Koç, Ş. 2001. Van İli Kentsel Alanda Ailelerin Otlı Peynir ve Süt Ürünleri Alım ve Tüketim Davranışları. *Tarım Bilimleri Dergisi*: 11(2): 67–73.

- Şimşek ve ark., 2005 2(1). İstanbul İlinde İçme Sütü Tüketim Alışkanlıkları ve Bu Alışkanlıkları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi. 23
- Tarakçı, Z., Selçuk, Ş., Şahin, K., Coşkun, H. 2003. Üniversite Öğrencilerinin İçme Sütü Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi (J. Agric. Sci.), 2003, 13(1): 15-21.
- Uzunöz, M. ve Gülsen, M. 2007. Üniversite Öğrencilerinin Süt ve Süt Ürünleri Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi. Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi: 2007 (3): 15-21.

Sorumlu Yazar:

Ersin Karakaya

karakayaersin@hotmail.com

Geliş Tarihi : 5/2/2014

Kabul Tarihi : 20/7/2014

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ TARIM ANLAŞMASI ÇERÇEVESİNDE İLERİ TARIM MÜZAKERELERİNDEKİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE TARIMI ÜZERİNE ETKİLERİ*

Burhan ÖZALP¹, M. Necat ÖREN¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, DTÖ Tarım Anlaşması'nın kapsamını ve İleri Tarım Müzakerelerindeki gelişmeleri ortaya koymak ve müzakereler sonucu pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler olmak üzere üç temel konuda alınan son kararların Türkiye tarımına olası etkilerini yine aynı açılardan değerlendirmektir. Tarım Anlaşması ile pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konularında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Tarım Anlaşması kapsamında Türkiye yükümlülüklerini büyük ölçüde yerine getirmiş ve ilave bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. GÜ'ler ile GOÜ'ler arasında yaşanan sorunlar nedeniyle İleri Tarım Müzakereleri genel olarak tıkanmış olmakla birlikte, DTÖ üyeleri Bali Konferansında müzakereleri canlandırmaya çalışmıştır. Müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasının büyük ölçüde GOÜ'lerin taleplerinin karşılanmasına bağlı olduğu söylenebilir. Türkiye, İleri Tarım Müzakerelerinde pazara giriş konusuna ağırlık vermiştir. Müzakerelerdeki gelişmelerin Türkiye tarımına etkisi özellikle pazara giriş konusunda olması beklendiği için, tarife indirimlerinden olumsuz etkilenecek ürünlerin hassas ve özel ürün kapsamına dahil edilmesi yönünde çaba gösterilmesinde yarar görülmektedir. Türkiye'nin iç destekler konusunda "de minimis" sınırını aşmadığından dolayı herhangi bir yükümlülüğü olmamasına karşın, GÜ'lerin iç desteklerini önemli miktarda azaltmaları Türkiye'ye uluslararası rekabette fırsatlar yaratabilir. GÜ'lerin ihracat sübvansiyonlarını kaldırmaları, Türkiye'nin ithalatçı olduğu ürünlerde kısa dönemde ithalat giderlerini artıracığı, uzun dönemde ise bu durumun yurtiçi üretimi olumlu etkileyeceği söylenebilir. Gelişmeler dünya tarım ticaretinin DTÖ öncülüğünde serbestleşmesi yönündedir. Bu nedenle, Türkiye'nin İleri Tarım Müzakerelerinde AB'ye bağlı bir pozisyon yerine DTÖ gerçeğini görerek pazara girişte ayrıcalık elde etmeye çalışması, GÜ'lerin iç desteklerini azaltmaları ve ihracat sübvansiyonlarını kaldırmaları konusunda ısrarcı olması gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: DTÖ, Tarım Anlaşması, İleri Tarım Müzakereleri, Türkiye

DEVELOPMENTS IN FURTHER NEGOTIATIONS ON AGRICULTURE IN FRAMEWORK OF WORLD TRADE ORGANIZATION AGREEMENT ON AGRICULTURE AND EFFETCS ON AGRICULTURE OF TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study is to introduce the scope of WTO Agreement on Agriculture and developments in further negotiations on agriculture and to evaluate possible effects on agriculture of Turkey in terms of recent decisions taken in three main issues (market access, export subsidies, domestic supports). WTO Agreement on Agricultural brings some new regulations on market access, export subsidies and domestic supports. Turkey has fulfilled her obligations substantially and there are no additional obligations for Turkey. Because of issues arisen between developed and developing countries, agriculture negotiations had been choked. However some members of WTO tried to revive negotiations in Bali Conference. It can be said that successful conclusion of negotiations depends on meeting the demands of developing countries. Turkey has concentrated her efforts on market access. There are some products that would be adversely affected from tariff reductions. Turkey would better strive towards incorporating them into sensitive and special products category. Since Turkey has not exceeding "de minimis" limit, there is not any obligation about domestic supports but substantial

*Yüksek Lisans Tezinin Özetidir.

¹ Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Adana.

decreases of domestic supports provided by developed countries can create opportunities for Turkey in international competition. It can be said that outlays of Turkey's import products would increase in the short run and this would favorably affect domestic production of Turkey in the long run, if developed countries abolish export subsidies. There is a trend towards liberalization in world agricultural trade under the leadership of WTO. It was concluded that Turkey should try to acquire privileges on market access and insist on that developed countries should decrease domestic supports and abolish export subsidies, recognizing WTO reality instead of having a position tied to EU.

Keywords: WTO, Agreement on Agriculture, Further Negotiation on Agriculture, Turkey

1. GİRİŞ

Tarım nüfusun beslenmesini sağlamanın yanı sıra milli gelire, istihdama, dış ticarete, tarıma dayalı ve tarıma bağlı sanayiye yaptığı katkıdan dolayı stratejik bir sektördür. Bu nedenle tarım sektörü, farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkelerce çok uzun yıllardan bu yana gerek iç destekler, ihracat sübvansiyonları gerekse gümrük tarifeleri ve çeşitli tarife dışı engellerle korunmuş ve desteklenmiştir. Fakat tarım alanında uygulanan korumacı politikalar 1980'li yıllarla birlikte tartışmaya açılmış ve tarım ticaretinde serbestleşmeyi savunan düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Uluslararası ticareti serbestleştirmek için Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında yapılan görüşmelerde, tarım ticaretinin serbestleştirilmesi konusu genel anlamda bir istisna olarak kalmıştır. Tarım sektörü, Uruguay Turu sonrası GATT'm yerini alan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çerçevesinde imzalanan ve 01 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Tarım Anlaşması (TA) ile serbestleşme sürecine girmiştir. Tarım ürünleri üretim ve ticaretinin serbest rekabet koşullarında yürütülmesi için DTÖ TA'da pazara girişte tarife indirimlerinin yapılması, iç desteklerin ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılması üç önemli önlem olarak belirlenmiştir. Bu yeni düzenlemelerin yükümlülükleri Gelişmiş Ülkeler (GÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) için farklı olmuştur. En Az Gelişmiş Ülkelere (EAGÜ) ise hiçbir yükümlülük getirilmemiştir.

Doha Kalkınma Turuna dahil edilen İleri Tarım Müzakereleri kapsamında yapılan konferanslarda, GÜ'leri temsil eden gruplar ile GOÜ - EAGÜ'leri temsil eden gruplar arasında tarım üzerine çok çetin tartışmalar yaşanmış, hatta görüşmeler defalarca durma noktasına gelmiştir. Bunun nedeni müzakerelerde üye ülkelerin aldıkları pozisyonlarının farklı kategorilerde toplanmasıdır. Bu kategorilerden birincisi, tarımın çok fonksiyonluluğuna vurgu yapan Avrupa Birliği (AB), Japonya, İsviçre, Norveç gibi sanayileşmiş ülkelerdir. Bu ülkeler tarımın çok fonksiyonluluğu ile tarımın sadece ticarete değil aynı zamanda kırsal kesimin devamlılığı konusunda çeşitli roller oynadığını öne sürmektedirler. Dolayısıyla tarım sektöründe yapılacak reformların yavaş ve aşamalı bir süreç içinde

gerçekleşmesine önem vermekte ve bu yüzden defansif bir konum almaktadırlar. Öte yandan ikinci kategoride yer alan ve önemli tarım ürünleri ticaretçisi olan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu Cairns Grubu² ise pazara giriş, iç destekler ve ihracat sübvansiyonları alanlarında şiddetli bir liberalleşmeden yanadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ise tarıma verdiği iç desteklerle dikkat çekmesine karşın Cairns Grubunu aktif bir şekilde desteklemektedir. Üçüncü kategori ise GOÜ'lerden oluşmaktadır (GOÜ'lerin pozisyonları ise bir şekilde EAGÜ'lerin sorunlarını da kapsamaktadır.). Bu ülkelerin önemli ihracat geliri yoktur. Fakat bu ülkeler için tarım, pazar kuralları ile yönetilen bir aktivitenin de ötesindedir. Çünkü bu ülkelerde tarım, nüfusun yüksek bir oranını bünyesinde barındırmakta ve buralarda yoksulluğun azaltılması, gıda güvenliği gibi problemler çok ciddi durumdadır. GOÜ'ler aynı zamanda kendi ülkeleri için pazara giriş, iç destekler ve ihracat sübvansiyonları alanlarında liberalleşme konusunda ihtiyatlı davranırken aynı zamanda bu alanlarda liberalleşmeyi savunan Cairns Grubunu desteklemektedir (Aggarwal, 2005). Buradaki GOÜ'lerin amacı GÜ'lerin pazara girişte uyguladıkları tarifeler, yüksek ihracat sübvansiyonları ve iç destekler yoluyla uluslararası ortadan ticaretinde elde ettikleri haksız üstünlüğünü ortadan kaldırmaktır. GÜ'ler ile GOÜ-EAGÜ'ler arasındaki bu önemli görüş farklılıkları müzakerelerden nihai bir anlaşmanın çıkmasına engel olmuştur. Müzakerelerde yaşanan birçok soruna rağmen, Doha Kalkınma Turunun tamamlanabilmesi için müzakereler bir şekilde canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Yaşanan bu gelişmelerin dünya tarım ticaretini yönlendireceği ve buna bağlı olarak DTÖ'ye üye ülkelerin politikalarını bu gelişmelere uygun şekilde oluşturması gereği, hatta zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin de bu gelişmelerden zarar görmemesi, hatta süreci lehine çevirebilmesi için tüm bu gelişmeleri yakından takip etmesi ve uygun pozisyonları alması gerekmektedir. Bu nedenle bu konuda yapılacak

² Cairns Grubu: Avustralya, Yeni Zelanda, Endonezya, Filipinler, Malezya, Tayland, Güney Afrika, Fiji, Brezilya, Arjantin, Şili, Kanada, Meksika, Kosta Rika, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Kolombiya, Guatemala

çalışmaların başta karar vericiler olmak üzere, ilgili kesimlere yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma literatüre dayalı olup, bu kapsamda konuyla ilgili yerli ve yabancı çalışmalar ve ilgili kurum verileri materyal olarak kullanılmıştır. Bu amaçla, özellikle Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Tarım Anlaşması (TA) ve İleri Tarım Müzakereleri ile ilgili metinler, ayrıca Uluslararası Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi (ICTSD), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO), ABD Tarım Bakanlığı (USDA), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO), Ekonomi Bakanlığı gibi ulusal ve uluslararası kurumların bilgi ve belgelerinden yoğun olarak yararlanılmıştır.

Çalışmada önce serbest ticaretin gerekçesi ve bu yöndeki girişimlerin tarihsel gelişimi incelenmiş, bu kapsamda özellikle GATT, DTÖ, Tarım Anlaşması ve İleri Tarım Müzakereleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Daha sonra tüm bu süreçlerde ve alınan kararlar karşısında Türkiye'nin konumu ortaya konularak, alınan kararların Türkiye tarımına olası etkileri çeşitli açılardan tartışılmıştır.

İleri Tarım Müzakerelerinde tartışmalar pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler olmak üzere başlıca üç temel konuda yoğunlaşmış ve bu konularda üye ülkeleri bağlayıcı yeni kararlar alınmıştır. Bu bakımdan çalışmada, müzakerelerin Türkiye tarımına olası etkileri de bu açılardan ele alınmıştır. Pazara giriş kapsamında, alınan tarifelerin indirilmesi kararının Türkiye'nin hangi ürün ve ürün gruplarını nasıl etkileyeceği ortalama bağlı ve uygulanan tarife oranlarından hareketle değerlendirilmiştir. Türkiye açısından ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konuları da özellikle gelişmiş ülkelerin yapacakları düzenlemeler sonucu ortaya çıkacak yenedünya düzeni göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Serbest Ticaretin Kavramının Gelişimi, GATT ve DTÖ Tarım Anlaşması

Dış ticarete korumacılığı savunan, 16. ve 17. yüzyılda etkili olmuş olan Merkantilistlere ilk eleştiriler dış ticarete serbestleşmeyi savunan Fizyokratlardan gelmiştir (Dağdemir, 2009; Yılmaz, 2010). Klasik serbest dış ticaret teorisinin gelişmesine Adam Smith, David Ricardo'nun önemli katkıları olmuş fakat serbest ticaret kuramını asıl geliştiren ve daha fazla savunan Alfred Marshall (Reel Maliyet Teorisi), Goettfried

Haberler (Alternatif Maliyet), Eli Hecksher ve Bertil Ohlin (Faktör Donatımı Teorisi) gibi Neo-Klasiklerin olduğu görülmektedir (Işın, 1998). Serbest ticareti savunan görüşleri eleştiren ve korumacılığı savunan görüşler de olmuştur. ABD'de Hamilton ve Carey, Almanya'da List yeni sanayileşen bir ülkenin dış ticarete serbestliği savunan bir politikanın yerine koruyucu politikaları savunması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Manoilescu ve Hagen de henüz sanayileşmemiş ülkelerin yapısal özelliklerinden ötürü serbest dış ticaret koşullarında diğer ülkelerle yarışamayacaklarını vurgulamışlardır. Keynes'in görüşleri de Robinson gibi iktisatçılarda ülkede istihdam yaratma amacıyla koruyucu bir dış ticaret politikası izlenebileceği düşüncesini uyandırmıştır (Yılmaz, 2010). Mrydal, Singer, Prebish ve Nurkse gibi iktisatçılar, az gelişmiş ve ekonomisi tarıma dayalı ülkelerin sanayileşmiş kapitalist ülkeler ile yaptıkları serbest ticaretten olumsuz etkilendiği sonucuna varabilmişlerdir (Işın, 1998).

20. yüzyılın başında yeniden yükselmeye başlayan korumacılık, ilk önce Birinci Dünya Savaşı, sonrasında 1929 büyük dünya ekonomik bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı ile hızlanmıştır (Şahinöz, 1996). Korumacı eğilimlerin artması dünya ticaretinin daralmasıyla sonuçlanmış, bu da ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki görüşlerin yeniden yüksek sesle dile getirilmesine neden olmuştur. 1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferansında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının (WB) yaratılması kararı alınmıştır. Adı geçen kuruluşlardan birincisinin işlevi uluslararası para sisteminin düzenlenmesi ve gözetimi, ikincisinin işlevi ise savaşın yol açtığı tahribatın giderilmesi ve orta ve uzun vadeli yatırımların istenen alanlara yönlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Uluslararası ticarete ilişkin kuralların uygulanmasını ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla yenedünya düzeninin üçüncü temel taşının Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) olması tasarlanmıştır. Ancak, ITO girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve geçici bir anlaşma özelliği taşıyan GATT 1947 yılında kabul edilmiş ve 1948 yılında uygulanmaya konmuştur (Ongun, 1996). GATT kapsamında 1947 ile 1979 yılları arasında yedi adet tarife indirim görüşmesi yapılmıştır. Son olarak ise, 1986 yılında başlayan ve 1994'de sona eren önemli ve en uzun görüşme olan Uruguay Turu gerçekleştirilmiştir. Uruguay Turu Fas'ın Marakeş kentinde imzalanan Marakeş Protokolü ile kapanmış ve DTÖ kurulmuştur. DTÖ dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde organize edilmesi ve denetlenmesi görevini üstlenmiştir (Işın, 2005).

DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte, Uruguay Turu'nda tarım üzerine yapılan tartışmalarla oluşturulan DTÖ TA 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. TA ile

GÜ'ler ve GOÜ'lerin farklı oranlarda olmak üzere pazara girişte tarifelerin indirilmesi, İhracat sübvansiyonlarının ve iç desteklerinin azaltılması konusunda taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu taahhütleri yerine getirme dönemi GÜ'ler için 1995-2000, GOÜ'ler için 1995-2004 olarak belirlenmiştir. Türkiye iç destekler konusunda "de minimis" kuralı nedeniyle herhangi bir taahhütte bulunmazken pazara giriş ve ihracat sübvansiyonları başlıklarında verdiği taahhütleri yerine getirmiştir.

3.2. İleri Tarım Müzakereleri

DTÖ Tarım Anlaşması'nın 20. maddesi gereğince başlatılması planlanan müzakereler ile dünya tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesinde daha ileri aşamalara geçilmesi hedeflendiği için, bu müzakerelerin de kısaca "İleri Tarım Müzakereleri" olarak adlandırılması yönünde bir mutabakat oluşmuştur (Dağdemir, 2009). İleri Tarım Müzakereleri, DTÖ'nün iki yılda bir yapmakta olduğu Bakanlar Konferansının üçüncüsünde, 19 Kasım-3 Aralık 1999 tarihlerinde, Seattle'da başlatılmış ancak görüşmeler diğer alanlar yanında özellikle tarım alanında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle tamamlanamamıştır (Ay ve Yapar, 2005). İleri Tarım Müzakereleri daha sonra Kasım 2001'de gerçekleşen Doha Bakanlar Konferansı ile başlatılan Doha Kalkınma Turu müzakereleri kapsamına alınmıştır (Dağdemir, 2009).

Doha Kalkınma Turu'nun başlamasından sonra İleri Tarım Müzakereleri açısından 2003 yılında Stuart Harbinson tarafından yapılan taslak modalite önerileri üzerine tartışmalar şiddetlenmiştir. Bu önerilerde Stuart Harbinson *ihracat sübvansiyonları için*, ihracat desteklerinin, ürünlerin % 50'si için 5 yılda, bütün ürünler için 9 yılda elemine edilmesini; İhracat kredileri, garantileri, sigorta programları ve gıda yardımlarının kurallara dayalı bir yaklaşımla disiplin altına alınmasını; GOÜ'ler için uzun uygulama dönemi özel ve lehte muameleler sağlamasını ve daha düşük taahhütler ayrıca tarım anlaşmasında yer alan tarım ürünlerinin nakliye ve ihracat mallarının pazarlama maliyetlerinin sübvansiyon edilmesinin devamlılığını istemiştir. *İç destekler açısından*, 1999-2001 yıllarının ortalamasındaki özel ürün desteğini kapsayan, Toplu Destek Ölçümünde (TDÖ) % 60 oranında azaltma yapılmasını ve "de minimis" in gelişmiş ülkeler için % 50 oranında azaltılmasını; Mavi Kutu desteklerinin yarıya düşürülmesini; Yeşil Kutu üzerine bazı disiplinler getirilmesini; ayrıca GOÜ'lere özel ve lehte muameleler altında, GÜ'lere uygulanan biçimde TA'daki madde 6.2'nin kapsamında ve Yeşil Kutu desteklerinde artışı teklif etmiştir. *Pazara giriş açısından* özetle, tarife bandlarında GÜ ve GOÜ'ler için farklı oranlarda indirim yapılmasını ve bunun dışında özel tarımsal korunma önlemlerinin GÜ'ler için uygulama dönemi

sonunda kaldırılmasını; GOÜ'ler için ise var olan özel tarımsal korunma önlemlerinin sürdürülmesini ve kırsal kalkınma odaklı yeni bir özel tarımsal korunma önlemleri mekanizmasının hayata geçirilmesini, gıda-geçim güvenliğinin sağlanmasını önermiştir. Bu öneriler, tarımda çok fonksiyonluluğu savunan AB ve tarımda serbestleşmeyi savunan ABD'nin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. AB tüm ürünler üzerindeki ihracat desteklerini elemine etmeyi ve şeker, tahıllar, süt-et ürünleri gibi hassas ürünlerde uyguladığı yüksek tarifelerde önemli indirimler yapmaya yanaşmamıştır. ABD ise taslak modalitelerini, pazara ulaşım konusunda yeterli derecede yaptırıma sahip olmamakla eleştirmiştir. Bunun üzerine Cancun Bakanlar Konferansı öncesinde, ABD ve AB'nin aralarında anlaşmaya vararak ortak bir çerçeve metnini yayınlamıştır. Bu çerçeve metninde *iç destekler açısından*, AB ve ABD iç desteklerini azaltmayı önermiştir. Burada AB ve ABD'nin yaptığı önerilerde iç destekler konusunda her ikisi de hem karşılıklı olarak birbirlerini zayıflatmayı ama aynı zamanda kendilerini avantajlı kılmaya çalışmıştır. *Pazara giriş açısından*, AB ve ABD çarpıtılmış durumda olan tarifelerinin bir şekilde devamlılığını sağlayan ancak GOÜ'lere bu derece hassas davranmayan bir formül önermiş ve bu formül ile öncelikli ve yapısal olarak GOÜ'lerin pazarlarını zorla açmayı amaçlamıştır. *İhracat rekabeti açısından* ortak çerçeve metni AB'ye birçok üründe ihracat sübvansiyonlarını devam ettirmesine ve bazılarını da elemine etmesine müsaade ederken; ABD'ye ise ihracat sübvansiyonları ile ihracat kredileri arasında bir paralellik kurma şansı tanımıştır (Aggarwal, 2005). Bu gelişmelere bağlı olarak G-20³ kendini göstermiş ve ABD-AB ikilisinin ortak çerçeve metnine karşı kendi önerilerini içeren metni ortaya atmışlardır (Aggarwal, 2005; Baracuh, 2011). Böylelikle İleri Tarım Müzakerelerinde G-20 ile ABD-AB ilk kez karşı karşıya gelmiş ve bu karşı karşıya geliş daha sonraki müzakerelerde de devam etmiştir. Bu karşı karşıya gelişin temelinde AB-ABD ile G-20'nin pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konusunda genel olarak farklı düşüncelerinin olması yatmaktadır. Bu farklı düşünceler G-20'nin AB-ABD'nin ortak çerçeve metnine karşı ortaya attığı metinde görülmektedir. *İç destekler açısından*, G-20 Mavi Kutunun değişikliğe uğratılmasını ve elemine edilmesini kabul etmemiş; dolaylı olarak ihracat sübvansiyonlarıyla aynı olan ihracata yönelik ürünlerdeki iç desteklerin önemli indirim taahhütlerine bağlanmasını istemiş; Yeşil Kutudaki doğrudan ödemelerin aslında ticareti saptırma amacıyla kullanıldığı ve bunların diğer kutulardan

³ G-20: Brezilya, Bolivya, Şili, Çin, Küba, Mısır, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Tanzanya, Venezuela, Zimbabve

(kırmızı ve mavi) ayrılmış ticareti bozan etkiye sahip değilmiş gibi hareket etmediği için disiplin altına alınması gerektiğini belirtmiş; GOÜ'ler için özel ve lehte muamelelerin düşük gelirli ya da öz kaynak sorunu yaşayan yoksul çiftçilerle ilgili maddesinin kapsamının genişletilmesini ve de minimis seviyesinin GOÜ'ler için devamlılığının sağlanmasını önermiştir. **Pazara giriş açısından**, ABD ve AB'nin çerçeve metninde değinilmeyen tarife oranları kotasının genişletilmesini, kota içindeki tarife oranlarının azaltılmasını ve tarife artışının belirlenmesini teklif etmiş; tarife oranları kota ve kota içindeki tarife oranlarının azaltılması konusunda GOÜ'ler için taahhüt olmamasını planlamış; ABD ve AB'nin ortak çerçeve metninde sadece GÜ'ler için önerilen, tarifelerin indirilmesi ile ilgili olan formüde yer alanlarla aynı fikirde olduklarını belirtmiştir. **İhracat sübvansiyonları açısından**, G-20 anlaşmanın uygulama süresi boyunca bütün ürünlerdeki ihracat sübvansiyonları dışındaki aşamanın tamamlanmasını önermiştir. Fakat belli ürünler için uygulama dönemi dışında daha uzun bir aşamaya ihtiyaç olduğunu da ifade etmektedir (Aggarwal, 2005). Cancun Bakanlar Konferansı'nda, ayrıca Benin, Burkina Faso, Çad ve Mali gibi dört Afrika ülkesinden oluşan "*Pamuk Girişimi*" özellikle ABD'nin uyguladığı pamuk destekleme politikalarına karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Işın, 2005). Yaşanan bu gelişmelerden dolayı Cancun Bakanlar Konferansı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Cancun Bakanlar Konferansı sonrasında, özellikle G-20'nin dikkate alınması gereken bir müzakere gücü olduğu ortaya çıkmıştır (Aggarwal, 2005; Anania ve Bureau, 2005). Cancun Bakanlar Konferansı ile kaybolan diyalog ortamı, ABD ile AB'nin girişimiyle yeniden yaratılmış ve böylelikle 2004 yılında Cenevre'de yapılan toplantıda, 2005 yılında Hong Kong'da yapılacak konferansla uygulamaya girecek olan bir çerçeve metni imzalanabilmiştir. Bu metin ile pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi destekler konusunda yapılacak düzenlemeler ortaya konmuştur. Çerçeve Metninde **pazara giriş başlığında**, en yüksek koruma oranlarına en büyük indirimlerin uygulanması karara bağlanmıştır. Ancak, GÜ'ler bu konuları kendileri açısından hassas saydıklarından, bazı ayrıcalıklar edinmişlerdir. Tarife indirimlerinin bağlı oranlar üzerinden yapılması, bant sayısının bant ayırım eşiklerinin ve her bant için tarife indirim oranının ne olacağının görüşmeler yoluyla belirlenmesi, üye ülkelerin kendileri için hassas olan ürünleri belirleme hakkını elde etmesi pazara giriş başlığı altında yer almıştır (Acar, 2006; Büyükerşen, 2008). Ayrıca yine pazara giriş başlığında GOÜ'lere özel ve lehte muamelelere ek iki yeni "kolaylık" getirilmiştir. İlki, kararda bahsedilen, ancak tanımlanmayan özel tarımsal korunma mekanizmalarının kullanımı, diğeri ise uygun

sayıda ürünün "özel ürün" olarak belirlenmesi olmuştur (Çakmak ve Akder, 2005). **İhracat sübvansiyonları açısından**, 2004 Çerçeve Metni, özellikle AB'nin tarımdaki ihracata verdiği desteğin belirli bir sürede kaldırılması gereğini kabul etmiştir. Buna karşılık AB de ABD'nin ihracata verdiği kredileri azaltmasını talep etmiştir. Böylelikle Amerika'nın ihracatçıya verdiği kredilerin altı ayda geri dönmelerinin sağlanması hükme bağlanmıştır. Ayrıca Kanada ve Avustralya'nın buğdaya verdiği devlet desteğinin son bulması öngörülmüştür (Acar, 2006). İhracatçı devlet teşekkülleri ve gıda yardımlarının, ticareti ve üretimi bozucu şekilde uygulanmaması amaçlanmıştır. Ayrıca GOÜ'lere yönelik özel ve lehte muamele hükümleri gereğince GOÜ'lerin ihracat sübvansiyonlarını GÜ'lere göre daha uzun sürede kaldırmaları planlanmıştır. **İç destekler konusunda** ticareti bozucu olduğu kabul edilen desteklerde önemli ölçüde indirimin gerçekleştirilmesi genel prensip olarak kabul edilmiştir. Bunu yaparken de destek uygulaması yüksek olan üyelerin yüksek oranda indirimle gitmesi öngörülmüştür (Çeştepe, 2006). Özellikle kırmızı kutuda yer alan destekleri uygulayarak dünya fiyatlarını aşağıya çeken GÜ'lerin bu desteklerini önemli oranda azaltması istenmiştir. De minimis oranında, indirim yapılması istenmiştir. Üretime bağlı olmayan desteklerin de mavi kutu kapsamına alınması ve mavi kutu kapsamında verilecek desteklerin, yıllık toplam tarımsal üretim değerinin %5'ini aşmaması kararlaştırılmıştır (Büyükerşen, 2008). Ayrıca çerçeve metninde pamukta yaşanan sorunlardan dolayı "*Pamuk İçin Özel Komite*" kurulması kararlaştırılmıştır (Acar, 2006).

İleri Tarım Müzakerelerinde 2004 Çerçeve Metni ile ortaya çıkan olumlu hava 2005 Hong Kong Konferansı'nda dağılmış, konferans beklentilerin altında sonuçlanmış ve uygulamaya konulacak olan modalitelerin sonuçlandırılması 30 Nisan 2006 tarihine ertelenmiştir (Clapp, 2006; Wilkonson, 2006; Baracuh, 2011). Hong-Kong konferansı beklentilerin altında sonuçlanmasına rağmen politik açıdan iki şekilde önemlidir. Birincisi, Cancun'dakine benzer bir çöküşe uğramamıştır. İkincisi Doha Kalkınma Turunun tamamlanmasına bir adım daha yaklaşılmıştır (Wilkonson, 2006). Hong Kong konferansına giderken ve sırasında yapılan tartışmalar sonucunda ortaya çıkan gelişmeler şöyledir. **İç destekler açısından**, Ticareti en fazla bozucu mahiyetteki kırmızı kutu kapsamındaki iç desteklemelerde bağlı oranlar üzerinden yüksek düzeylerde indirimler yapılması kararlaştırılmıştır. Yüksek miktarlarda destekleme yapan ülkelerin daha yüksek düzeyde indirimler yapmaları ve indirimlerin ülkelerin destekleme düzeylerine göre üç kategoride (üç bant) gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. En fazla destekleme taahhüdü olan AB'nin birinci bantta, ABD ve Japonya'nın ikinci bantta ve diğer GÜ ve GOÜ'lerin

ise son bantta yer almaları açıklığa kavuşturulmuştur. Yüksek TDÖ düzeyine sahip GÜ'lerin (Norveç, İsviçre gibi G-10 grubu üyeleri) indirim için daha fazla çaba göstermeleri talep edilmiştir. GÜ'ler bakımından asgari destek düzeyinden gerek ürüne özgü (product-specific) gerek ürüne özgü olmayan (non-product-specific) indirimler konusunda uzlaşya yakın bir durumun olduğu da teyit edilmektedir. Ticareti bozucu iç desteklerin bağlı oranlar olarak değil, gerçek anlamda olması yönünde bir irade beyan edilmiş, her bir kategorideki indirim toplamının genel indirimden az olması durumunda ek indirimler yapılması öngörülmüştür. GOÜ'lerden TDÖ taahhüdü olmayan ülkelerin asgari destek indirim taahhüdünden muaf tutulmaları kabul edilmiştir. GOÜ'lerin kırsal kalkınma ve toprak reformu programlarında verilebilecek destekler gibi ihtiyaçlarını da kapsayacak şekilde, ticareti asgari düzeyde bozucu olmaları gözetilerek, yeşil kutu kapsamındaki destekleme kısıtlarının yeniden düzenlenmesi karara bağlanmıştır. Bu gelişme, Hindistan ve Brezilya'nın başını çektiği G-20 ülkelerinin başarısı olarak kabul edilmiştir (İmir, 2008). **İhracat sübvansiyonları açısından**, ihracata verilen her türlü desteğin kaldırılması, ihracatı destekleme etkisi olan ihracat kredileri, kredi garantileri ve sigorta programları, gıda yardımları ve ihracat devlet teşekküllerinin faaliyetleri dahil her türlü uygulamaların disipline edilerek ihracatı destekleme etkilerinin ortadan kaldırılması ve bu sürecin 2013 yılına kadar tamamlanması karara bağlanmıştır (Acar, 2006). Burada ihracat desteklerinin kapsamının içine ihracat kredileri, gıda yardımlarının dahil edilmesinde AB'nin etkisi büyüktür. Çünkü AB, ABD'nin büyük oranda kullandığı ihracat kredisi ve gıda yardımı gibi iki aracını engellemek istemiştir (Çakmak, 2006). İhracat desteklerinin giderek artan oranlarda ve uygulama döneminin ilk yarısında önemli kısmının kaldırılması ve disipline edilmesi ile tüm unsurlarının paralel bir şekilde tamamlanması amaçlanmıştır. İhracat desteği etkisi olan uygulamaların 6 aydan daha kısa süreli olanlarının disipline edilmeleri yönündeki uzlaşya anlayışı vurgulanmıştır (İmir, 2008). Ticaretle ve ihracatla uğraşan devlet teşekküllerinin ticareti bozucu uygulamalarının disipline edilerek kaldırılması ve tekel durumlarının da gelecekte sonlandırılması; devlet yardımları, görev zararı ve ihracat desteklemeleri mahiyetindeki uygulamalarının ortadan kaldırılması amacı ortaya konmuştur (Acar, 2006). Gıda yardımlarının nakdi olması amaçlanmıştır. Fakat gereken acil durumlarda ve gerçek ihtiyaca dayanarak aynı olarak yapılabilmesi kolaylığı sağlanmıştır. Ancak her ne olursa olsun ticari amaçla kullanılmaması, yardım yapılan ülke tarafından tekrar ihraç edilmemesi, gıdanın paraya çevrilmesi konularında istismara açık kapı bırakılmaması yönünde disiplinler getirilmesi

hedeflenmiştir. **Pazara giriş açısından**, Tarife indirimlerinin, 'ad valorem' olmayan gümrük vergilerinin 'ad valorem' eşdeğerlerinin hesaplanmasıyla, 4 bant aralığında yapılması kabul edilmiştir (İmir, 2008). Bant sayısının 4 olması tarife indirimlerinin daha etkili kılacağı düşünülmektedir (Çakmak, 2006). Özel Ürünler (SP) seçimi ve bunlara uygulanacak muamele ile Özel Tarımsal Korunma Mekanizması (SSM) konularında G-33⁴ tarafından sunulan kâğıtlardaki hususlar pozitif gelişmeler olarak not edilmiştir. SP'lerin toplam tarife hattının (tarif line) belli bir oranı kadar olması, SP'leri her ülkenin kendisinin belirlemesi ve bu ürünlerin seçiminde gıda güvencesi, gelir idamesi ve kırsal kalkınma ölçütlerine dayalı göstergelerin rehberliğinden yararlanılması kabul edilmiştir. SP göstergelerinin bağlayıcı değil, yönlendirici olmasına atıf yapılmıştır. SSM'in hem fiyat hem miktar temeline dayalı olması kabul edilmiştir. Ürün kapsamı ile miktar ve fiyat eşikleri ve eşikleri aşan miktarlara uygulanacak ek vergi oranları konuları sonraki müzakerelere bırakılmıştır. G-33'ün diğer müzakere grupları ile yapıcı ve olumlu ilişkileri, diğer müzakere gruplarının G-33 desteğine ihtiyaç duymaları, G-33'ün izlediği müzakere stratejisi ve SP, SSM ve "de minimis" konularında yoğunlaşması kendi lehine olmuştur. Bu konularda G-33'ün çok iyi teknik hazırlık yapması, diğer konulara nazaran SP, SSM konularında katkı sağlaması bu hususlarda daha açık ifadelerle ve pozisyon ile yer almasını sağlamıştır (İmir, 2008). 2004 Cenevre Çerçeve Metninde yer alan hassas ürün kavramının kapsamı belirlenmemiştir (Çakmak, 2006). Ayrıca pamuk konusunda da bazı özel hükümlere yer verilmiştir. Bu kapsamda, GÜ'ler tarafından sağlanan ihracat sübvansiyonlarının 2006 yılı sonu itibariyle kaldırılması kararlaştırılmıştır. GÜ'lerin EAGÜ'lerden yapılacak pamuk ithalatında tarifersiz ve kotasız pazara giriş olanağı tanımları konusunda anlaşmaya varılmıştır (Gün ve ark. , 2006). Diğer taraftan, pamuk alanında ticareti bozucu etkisi olan iç desteklerin, geçerli olan genel indirimde göre daha yüksek oranda ve daha kısa süreli bir uygulama dönemi içinde indirime tabi tutulacağı belirtilmiştir (Wilkinson, 2006). Bu gelişmelere karşın modaliteler 30 Nisan 2006 tarihinde de sonuçlandırılmayınca, müzakereler 24 Temmuz 2006 yılında askıya alınmıştır (Baracuhy, 2011). Müzakerelerin askıya alınmasına rağmen müzakerelerin devam etmesi gerektiğinin yadsınamaz bir gerçek olduğu DTÖ üyelerince bilindiği için müzakere ortamı tekrardan yaratılmaya çalışılmış ve 2007 yılında

⁴ G-33: Endonezya, Benin, Barbados, Botswana, Çin, Kongo, Fildişi Sahilleri, Küba, Dominik Cum., Haiti, Honduras, Hindistan, Jamaika, Kenya, Kore, Madagaskar, Mauritius, Moğolistan, Mozambik, Nikaragua, Nijerya, Pakistan, Panama, Peru, Filipinler, Senegal, Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Tanzania, Türkiye, Uganda, Venezüella, Zambiya, Zimbabve

müzakereler tekrar başlamıştır. Yapılan toplantılar ve tartışmalar sonrasında Falconer Metni esas alınarak 2008 Cenevre Toplantısı'nda pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve yurtiçi destekler konularında yeni düzenlemeler yapılmıştır (Brown, 2008; Ferguson, 2008). Yapılan bu düzenlemeler **pazara giriş açısından** şu şekilde olmuştur. GÜ'ler için tarife eşiği % 75'in üzerindekielerde % 70; % 50 ile % 75 arasında olanlarda % 64; % 20 ile % 50 arasında olanlarda % 57; % 0 ile % 20 arasında olanlarda % 50 oranında indirim yapılması, yapılacak tarife indirimlerinde en düşük tarife indirim oranının % 54 olması ve bunun da 5 yıl içinde eşit oranlarda gerçekleştirilmesi konusunda uzlaşya yaklaşılmıştır. GOÜ'ler için daha yüksek tarife eşikleri belirlenmiş ve buralarda yapılacak tarife indirim oranları ise GÜ'ler için belirlenin 2/3 kadarı olması konusunda anlaşılmiştir. Tarife eşiği % 130 üzerindekielerde % 44-48.7, % 80 ile % 130 arasında olanlarda % 42.7, % 30 ile % 80 arasında olanlarda % 38, % 0 ile % 30 arasında olanlarda % 33.33 oranında indirim yapılması kararı alınmıştır (Ferguson, 2008). GOÜ'ler ise indirimlerini 8 yıl içinde ve eşit oranlarda ortalama % 36 oranında yapacaklardır (Büyükerşen, 2008). DTÖ'ye üye tüm ülkeler, uygun sayıdaki ürünlerini "hassas ürün" olarak belirlemelerine ve hassas ürün olarak belirlenen ürünler daha az oranda indirime tabi tutulması imkânı tanınmaktadır (İmir, 2008). GÜ'lerin tarife hatlarının ya % 4'ünü ya da % 6'sını (Japonya için % 8) hassas ürünler için düzenleyebilme ve gerek görüldüğünde belirlenen bu oranlardan ne kadar sapma gerçekleştirme isterse tarife kotasını o kadar genişletme olanağı sağlanmıştır (Brown, 2008). GOÜ'ler ise tarife hatlarının 1/3'ünü hassas ürünler için belirleyebileceklerdir (Ferguson, 2008). Ayrıca, GOÜ'ler için hassas ürün hükümleri/şartları daha esnek uygulanabilecektir. İkinci bir ürün kategorisinin tarife kesintisinin dışında tutulmasına izin verilerek bunların hassas ürünler gibi tanımlanmasıyla kırsal kalkınma, gıda güvenliği ve diğer gelişme ile alakalı hedefler için kullanılabilir olacaktır (Brown, 2008). GOÜ'lere sağlaması öngörülen SSM, Temmuz 2008 Müzakerelerinde -Hindistan ile ABD arasındaki başlıca anlaşmazlık konusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum müzakerelerin sonuçsuz kalmasında önemli rol oynamıştır (İmir, 2008). **İç destekler açısından**, Toplam Ticareti Bozucu İç Desteklerin (OTDS) beş yıllık dönem boyunca bütün gelişmiş ülkeler için önemli ölçüde azaltılması istenmiştir. OTDS'de yapılması öngörülen indirimler şöyledir: AB'nin 110.3 milyar Euro olan OTDS'ni % 75-85 oranında azaltarak ortalama 22.1 milyar Euro'ya, ABD'nin 48.2 milyar Dolar olan OTDS'ni % 66-73 oranında azaltarak ortalama 14.5 milyar dolara getirmesi istenmiştir. Japonya'dan da OTDS'de yapması talep edilen indirim oranı ABD ile aynı olan % 66-73 olmuştur (Brown,

2008; Ferguson, 2008). Diğerleri için ise OTDS indirim oranı % 50-60 olarak önerilmiştir (İmir, 2008). Mavi kutu destekleri konusunda yeni düzenlemeler getirilmiştir. Tüm üye ülkelerin taahhüt listelerinde "Üretimi Kısıtlayıcı Programlar Kapsamındaki Doğrudan Ödemeler" ya da "Üretim Gerektirmeyen Doğrudan Ödemeler" türlerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir. İstisna ise ancak taahhüt listelerinin oluşturulmasından önce tüm üye ülkelerin uzlaşması sonucu olabilecektir. Fakat belirli bir ürün için iki tür mavi kutu desteği birden her ne olursa olsun kullanamayacaktır. Mavi kutu destekler toplam tarımsal üretim değerinin GÜ'ler için % 2.5'ini, GOÜ'ler için ise % 5'ini geçmemesi gerektiği belirtilmiştir (İmir, 2008). **İhracat sübvansiyonları açısından** ise, Hong Kong Bakanlar Konferansı ile karara bağlanan ihracat sübvansiyonlarının ve ticaretle ilgilenen devlet teşekküllerinin 2013 yılına kadar kaldırılması kararları tekrardan onaylanmıştır (Ferguson, 2008). GOÜ'ler, Tarım Anlaşması madde 9/4 hükümlerinden, pazarlama ve ulaşım sübvansiyonları ile navlun masrafları konusundaki ayrıcalıklardan 5 yıl süre ile yararlanmaya devam edebilecekleri belirtilmiştir. GOÜ'lerde iç piyasadaki tüketici fiyatlarının istikrarını korumak ve gıda güvencesini sağlamak konusundaki ayrıcalıklardan faydalanan ticari devlet kuruluşlarının ve bu amaçla (yerel tüketici fiyat istikrarını korumak ve gıda güvenliğini sağlamak üzere) kurulmuş olmaları dahi, dünya ihracatındaki payı ardı ardına 3 yıl boyunca % 5'i geçmeyen ticari devlet kuruluşlarının ihracat tekel pozisyonlarının devam etmesine, anlaşmanın diğer hükümlerine zarar getirmemek şartıyla izin verilmektedir. Uluslararası gıda yardımları konusunda, aciliyet arz eden, tamamen bağış şeklinde yapılan, diğer ürün ve hizmetlerin ihracatına doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı olmayan, yardımı yapan ülkenin kendi pazarını geliştirmek amacıyla yapmadığı, yeniden ihracata konu olmayan durumlarında yapılan gıda yardımlarına izin verilmektedir. Üye ülkeler yaptıkları gıda yardımlarını daha çok nakit olarak yapma yönünde artan bir taahhüt içindedirler. Aciliyet arz eden gıda yardımlarının paraya çevrilemeyeceği, yani aynı olarak yapılacağı belirtilmiştir (İmir, 2008). Fakat 2008 Cenevre toplantısı sonrasında ortaya çıkan küresel finansal kriz, ticarete korumacılık eğilimlerini arttırmış ve başta ABD olmak üzere ülkelerin ticarete serbestleşme konusunda isteksiz davranmalarına neden olmuştur (Baracuhy, 2011)

İleri Tarım Müzakereleri kapsamında 2009 ve 2011 yılında Cenevre'de yapılan toplantılarda da yol alınamamış, müzakereler tıkanmış ve sonrasında 3-6 Aralık 2013 tarihinde Bali'de yapılan konferansa gidilmiştir (ICTSD, 2013). Bali Bakanlar toplantısı esasen küresel ticaret ilişkilerinde DTÖ'nün etkinliğinin sorgulandığı bir dönemde yapılmıştır.

Çünkü, 2001 yılında ilan edilen Doha Kalkınma Gündemi müzakerelerinin henüz olumlu bir şekilde sonuçlandırılmamış olması DTÖ'nün etkinliğine gölge düşüren bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, Bali Konferansı'na gidilirken Doha Kalkınma Turunun tamamlanamayacağı anlaşıldığından ve 2008 ekonomik krizinin halen tam olarak aşılamamasından kaynaklı olarak Bali Bakanlar Konferansı'ndan beklentiler asgari düzeyde tutulmuştur (Aran, 2013). Bali Konferansından 2008 Cenevre Konferansı sonrasında durgunlaşan müzakerelere can verecek "Bali Paketi" çıkmıştır. Bali Paketinden, Yemen'in DTÖ'ye kabulü, ticaretin kolaylaştırılması, EAGÜ'ler, tarım ve pamuk ile ilgili kararlar çıkmıştır (WTO, 2013/a) Bali Konferansında tarım başlığı altında, "genel hizmetler", "gıda güvenliği amaçlı gıda stokları", "tarife kotası yönetimi" ve "ihracatta rekabet" konularında 4 ayrı bakanlar kararı alınmıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013).

Genel hizmetlere ilişkin bakanlar kararı ile kırsal kalkınmanın desteklenmesi ve yoksulluğun azaltılması amacıyla toprak reformu ve kırsal geçim güvenliği ile ilgili arazi rehabilitasyonu, toprak muhafazası ve kaynak yönetimi, kuraklık yönetimi ve sel kontrolü, kırsal istihdam programları, mülkiyet hakkı tesisi ve çiftçinin yapılandırılması programlarına ilişkin iç destek ödemeleri indirim taahhütleri dışına alınmıştır. Böylelikle, DTÖ TA'nın iç desteklere ilişkin hükümleri GOÜ'ler lehine güçlendirilmiştir. Gıda Güvenliği Amaçlı Kamu Stok Programlarına ilişkin bakanlar kararı ile temel gıda ürünlerine yönelik gıda güvenliğinin sağlanması amaçlı kamu stok programları nedeniyle DTÖ TA çerçevesinde iç destek taahhütlerini aşmak durumunda kalan ülkelerin, Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasına ilişkin hükümlerden 4 yıl boyunca muaf kılınması sağlanmıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013)

3.3. İleri Tarım Müzakerelerinde Türkiye'nin Konumu

Türkiye'nin İleri Tarım Müzakerelerinde aldığı pozisyon iki şekilde ele alınabilir. Birincisi Doha Turu başlarken DTÖ'ye sunduğu öneri metni üzerinden, ikincisi ise Doha Turu boyunca takındığı duruş itibariyledir. Birincisinde, belge detaylı olarak incelendiğinde Türkiye'nin ağırlığı pazara giriş bölümüne verdiği görülmektedir. Çünkü Türkiye hem dışa karşı tarımını büyük ölçüde gümrük vergileriyle korumakta hem de verdiği ihracat sübvansiyonları önemsiz seviyededir; iç destek taahhüdü ise, desteklerin "de minimis" kuralı ile getirilen limitlerin altında olması nedeniyle bulunmamaktadır. İkincisinde, Türkiye'nin müzakerelerde bağımsız ya da kendine özgün politikalarla konum aldığını söylemek güçtür. Yeterince hazırlık yapmayan Türkiye'nin bu müzakerelerde, AB üyelik süreci nedeniyle, AB'ye endeksli bir tavır

takındığı söylenebilir. Diğer yandan da Türkiye, diğer GOÜ'lere tanınan ayrıcalıklardan yararlanacak şekilde pozisyon almaya çalışmıştır. Ayrıca Türkiye Doha Turu boyunca yine pazara giriş başlığına ağırlık vermiştir (WTO, 2001; İmir, 2008; Anonim, 2010).

3.4. İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı

İleri Tarım Müzakerelerindeki tartışmalar pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konularında yoğunlaştığı için müzakerelerdeki gelişmelerin Türkiye tarımına etkileri de bu konular üzerinden olacaktır. Bu bakımdan İleri Tarım Müzakerelerindeki gelişmelerin Türkiye tarımına olası etkileri bu açılardan değerlendirilebilir. Bu başlıklardan Türkiye tarımını doğrudan etkileyecek olan pazara giriş başlığı konusunda yapılan düzenlemelerdir. Çünkü Türkiye'nin "En Çok Kayırlan Ülke Kuralı" na göre ortalama bağlı tarife oranları % 60'larda, ortalama uygulanan tarife oranları % 42'lerde seyretmektedir (WTO, 2013/b). Bu da Türkiye'nin uyguladığı ortalama tarife oranlarını ortalama bağlı tarife oranlarına yakın tutmaya çalıştığını göstermektedir. Türkiye beslenme açısından önemli olan hayvansal ürünlerde ve süt ürünlerinde, tahıllarda, şeker ve şekerlemelerde, çay ve kahvede hem bağlı hem de uygulanan tarife oranlarını, ihracatçı olduğu meyve-sebze ve arz açığı bulunan yağlı tohumlar, pamuk gibi ürünlere göre daha yüksek tutmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin tarım sektörünü yüksek tarife oranlı ürünler üzerinden dışarı karşı korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin tarife indirimleri kapsamında bağlı tarife oranları ile uygulanan tarife oranları birbirine yakın olan ürün gruplarında ve ürünlerde sorun yaşamaması söz konusu olabilir. DTÖ'nün ürün grubu sınıflandırmasına göre, Türkiye'nin hayvansal ürünlerde uyguladığı tarife oranları oldukça yüksektir. 2011 yılında bağlı oran % 132.8, uyguladığı oran % 110.4 olmuştur. Bu oranların yüksek olması ve bağlı oranın % 83'ünün uygulanması, Türkiye'nin rekabet dezavantajı nedeniyle hayvancılık sektörünü koruma eğiliminde olduğunun açık bir göstergesidir. Süt ürünlerindeki tarife oranları da oldukça yüksektir. 2011 yılı bağlı oranı % 169.8, uyguladığı oran % 128.6'dır. Türkiye'nin süt ürünlerinde bağlı oranın % 76'sını uygulaması bu ürün grubunu da dışarıya karşı korumaya çalıştığını göstermektedir. Şeker ve şekerlemelerde tarife oranları olabildiğince yüksektir; 2011 yılında bağlı oran % 107.3, uygulanan oran % 88.6, yani Türkiye şeker ve şekerlemelerde bağlı oranının % 83'ünü uygulamaktadır. Türkiye'nin hayvansal ürünler, süt ürünleri, şeker ve şekerlemelerde uyguladığı yüksek tarifeler Türkiye'nin bu alanlara hassas yaklaştığını göstermektedir (WTO, 2013/b). Hayvansal ürünler, süt ürünleri, şeker ve şekerlemelerde ortalama bağlı oran ve uygulanan

oranların oldukça yüksek olması nedeniyle, bu kesimlerin olası tarife indirimlerinden ciddi boyutlarda etkilenmesi beklenmektedir. Ürünler bazında ise; buğday, şeker pancarı ve çayın tarife indirimlerinden olumsuz etkilenebileceği söylenebilir (Şahinöz ve ark., 2007; İmir, 2008; Kıymaz, 2008). Dolayısıyla Türkiye'nin bu ürün gruplarının ve ürünlerin üretimindeki sürdürülebilirliğinin sağlanması, bu ürün gruplarını ve ürünleri üreten üreticilerin gelirlerinin ideal seviyede tutulması gibi konularda olumsuz bir etkilenme yaşamaması için, İleri Tarım Müzakerelerinde bu ürün gruplarını ve ürünleri "hassas veya özel ürün" kapsamına dahil ettirme yönünde çaba göstermesinde fayda vardır.

Türkiye ürettiğinin % 84'ü kadarını ithal ettiği yağlı tohumlarda ithalatçı konumdadır (Uğur, 2013). İthalatçı konumda olduğu bu gibi ürünlerde genel itibarıyla hem arz açığı hem de ortalama bağlı ve uygulanan ortalama tarife oranları düşük olması ithalatçı konumunun devam edeceğini göstermektedir. GÜ'lerin de iç desteklerini önemli oranlarda azaltması ve ihracat sübvansiyonlarını kaldırmaları, Türkiye'nin ithalatçı olduğu ürünlerde ithalat maliyetlerinin kısa vadede artmasına neden olması beklenmektedir. Artan ithalat maliyetleri ise uzun vadede ithalatçı olunan ürünlerin yurtiçi üretimlerinin artmasına neden olabilir. Örneğin TUİK (2013) ve USDA (2013) verilerine göre Türkiye'nin önemli bir ithalatçı konumda olduğu pamukta, ortalama bağlı ve uygulanan ortalama tarife oranı yok denecek kadar az olması (WTO, 2013/b) nedeniyle tarife indirimlerinin çok büyük etkisi olmayacaktır. Fakat GÜ'lerin pamukta iç destek ve ihracat sübvansiyonlarını kaldırmaları dünya fiyatlarının yükselmesine neden olacağı, bunun da önemli bir pamuk ithalatçısı olan Türkiye'nin kısa vadede ithalat maliyetini arttıracığı söylenebilir. Uzun vadede ise yükselen dünya fiyatlarından dolayı ithalatçının ihtiyacını yurtiçinden karşılamak isteyebileceği, dolayısıyla yurtiçi pamuk talebi ve üretiminin arttıracığı söylenebilir. Çünkü bugün için yüksek yurtiçi maliyetler, pamukta hammadde talebinin dış piyasalardan karşılanması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

FAO (2013) verilerine göre, Türkiye'nin dünya ihracatında % 8'lik pay ile dünya dördüncüsü olduğu domates; ayrıca dünya ihracatının % 76'sını karşılamasından dolayı dünya birincisi konumunda olduğu iç fındık gibi ihracatçısı olduğu ürünlerin tarife indirimlerinden olumsuz etkilenmeyeceği söylenebilir.

Türkiye'nin iç destekleri hem GOÜ'ler için % 10 olan "de minimis" hem de yine GOÜ'ler için % 5 olan mavi kutu destek sınırının altındadır. Bu nedenle, Türkiye'nin gerek DTÖ TA gerekse de İleri Tarım Müzakerelerindeki gelişmeler çerçevesinde iç destekler konusunda herhangi taahhüdü yoktur. Buna karşılık

Türkiye tarım politikalarını oluştururken DTÖ'yü de dikkate almaktadır. Destekleme sistemini de DTÖ'nün öngördüğü gibi Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP), 2004 Tarım Stratejisi, 2006 Tarım Kanunu gibi uygulamalarla serbest piyasa mekanizmasına uygun bir şekilde oluşturmaya çalışmaktadır (Anonim, 2004; Anonim; 2006; OECD, 2011). Örneğin, Türkiye'de tarımsal desteklemeler 2000-2010 yılları arasında reel olarak azalmış (Olhan, 2012), 2006 Tarım Kanununda yer alan "tarımsal destekler GSMH'nin % 1'inden az olamaz" ibaresine rağmen 2000-2012 yılları arasında tarımsal destekler GSMH'nin % 1'ine dahi ulaşmamış (BÜMKO, 2013) ve Türkiye'nin Yüzde Üretici Destek Tahmini, AB, Japonya, Norveç gibi GÜ'lerle karşılaştırılınca yetersiz kalmıştır (OECD, 2013). Ayrıca, ABD ile AB iç desteklerini kırmızı ve mavi kutudan yeşil kutuya kaydırmıştır (WTO, 2013/c). Ancak, başta ABD ile AB olmak üzere GÜ'lerin yeşil kutu desteklemelerini ticareti sapsmasına neden olacak şekilde kullanmaya çalışması G-20 tarafından eleştirilmektedir (Aggarwal, 2005). Tüm bunlar dikkate alındığında, uluslararası tarım ticareti alanında Türkiye'nin rekabet edebilme şansı azalmaktadır. Dolayısıyla, GÜ'lerin iç desteklerini önemli oranlarda azaltmaya gitmeden ve yeşil kutu desteklerini ticareti saptırıcı şekilde kullanmasının önüne geçilmeden, Türkiye'nin tarım politikalarında serbestleşmeye gitmesinin uluslararası tarım ticaretinde rekabet gücü şansını artırma gibi bir karşılığı bulunmamaktadır. Türkiye'nin iç desteklerde herhangi bir taahhüdünün olmaması, iç destekler konusunu Türkiye açısından önemsizleştirmemektedir. Çünkü, GÜ'ler ile GOÜ'lerin iç destekleri arasındaki farklar, rekabette GÜ'lerce haksız üstünlükler elde edilmesine sebep olmaktadır. GOÜ'lere dahil olan Türkiye'nin müzakerelerde GÜ'lerin iç desteklerini önemli oranlarda azaltması ve yeşil kutu desteklerini ticareti saptırıcı şekilde kullanmasının engellenmesi yönünde pozisyon alması uluslararası tarım ticaretinde fırsatlar elde edebilmesine olanak sağlayabilir.

4. Sonuç ve Öneriler

Uruguay Turu sonrasında DTÖ TA ile tarım sektöründe başlayan serbestleşme süreci İleri Tarım Müzakereleri ile sürdürülmeye çalışılmaktadır. İleri Tarım Müzakerelerinde yapılan tartışmalarla pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler konusunda alınan bağlayıcı kararlara rağmen nihai bir anlaşma ortaya çıkmamıştır. Nihai anlaşmanın ortaya çıkmamasının temelinde, GÜ'ler ile GOÜ-EAGÜ'ler arasındaki uzlaşmazlığın bir şekilde devam etmesi ve 2008 küresel ekonomik krizin tam olarak aşılabilmesi yatmaktadır. Ancak en nihayetinde, DTÖ Tarım Anlaşması çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerinde ilerlemenin sağlanabilmesi için öncelikle GOÜ'lerin ve

EAGÜ'lerin talepleri GÜ'lerce karşılanmalıdır. Dolayısıyla özellikle ABD ile AB pazara giriş, ihracat sübvansiyonları, yurtiçi destekler alanlarında tutarlı ve daha önemli adımlar atmalıdır. İleri Tarım Müzakereleri kapsamında alınan kararların uygulanmaması durumunda DTÖ önemli yaptırımlar uygulamalıdır. Örneğin GÜ'lerin ihracat sübvansiyonlarını 2013 yılının sonuna kadar kaldırması hem 2005 Hong Kong hem de 2008 Cenevre Konferansında karara bağlanması rağmen bu karar GÜ'lerce yerine getirilmemiştir. Buna DTÖ'nün herhangi bir yaptırım uygulamaması ise müzakereleri daha da uzatmakta ve DTÖ'ye olan güveni sorgulanır hale getirmektedir.

Zaman zaman sorunlar yaşansa da, DTÖ öncülüğünde, dünya tarım ticareti serbestleşme yönüne gittiği için Türkiye, İleri Tarım Müzakerelerinde AB'ye endeksli bir pozisyon yerine, DTÖ'nün uluslararası tarım ticaretini serbestleştirme çabasını ve bu yönde alınacak kararların tüm DTÖ üyelerini bağlayacağı gerçeğini görmeli ve buna gereken önemi vermelidir. Bu kapsamda, iç destek taahhüdü olmayan ve ihracat sübvansiyonları ihmal edilebilir düzeyde olan ancak tarımını dışa karşı büyük ölçüde tarifeler yoluyla korumaya çalışan Türkiye'nin pazara giriş alanında tarife indirimlerinin sorun yaratacağı ürünler için "hassas-özel ürünler" ve özel tarımsal korunma mekanizması uygulamalarını iyi kullanarak ayrıcalık elde etmeye çalışması gerekmektedir. Uluslararası tarım ticaretinde rekabet şansını arttırabilmek amacıyla da GÜ'lerin iç desteklerini ciddi oranlarda azaltmaları ve ihracat sübvansiyonlarını kaldırmaları ancak kendisi için bu başlıklarda da ayrıcalık ve muafiyet elde etme hususunda ısrarcı olmalıdır.

Türkiye açısından tarım önemini hem ekonomik hem de sosyal olarak hala korumaktadır. Dolayısıyla, Bali Konferansında Genel Hizmetler kapsamında yapılacak destekler iç destek indirim taahhüdü dışına alındığı için kırsal kalkınmanın desteklenmesi ve yoksulluğun azaltılması yönündeki politika uygulamalarına Türkiye ayrı bir önem vermelidir. Bu yöndeki politika uygulamaları, tarımdaki istihdam sürekliliğinin ve kırsal nüfusun kırsalda tutulmasının sağlanması, böylelikle şehirlere göçün önlenmesi, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının ve parçalanmasının engellenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanılması ve gıda güvenliğinin güvence altına alınması gibi olumlu gelişmelere katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ACAR, M., 2006. DTÖ ve AB Işığında Türk Tarımının Geleceği, Orion Yayınevi, Ankara, 278 s.
- AGGARWAL, R., 2005. Dynamics of Agriculture Negotiations in the World Trade Organization, *Journal of World Trade* 39(4): 741-761,
- 2005.http://jpkc.zzu.edu.cn/esjmyzzf/ebook/lw/Dynamic_s_of_Agriculture_Negotiations_in_the_WTO.pdf (Erişim Tarihi: 23.07.2013)
- ANANİA, G., BUREAU, J. C., 2005. The negotiations on agriculture in the Doha Development Agenda Round: current status and future prospects, *European Review of Agricultural Economics* Vol 32 (4) (2005) p.539-574
- ANONİM, 2004/b. Tarım Stratejisi (2006-2010), <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/92.pdf> (Erişim Tarihi: 26.09.2013)
- ANONİM, 2006. Tarım Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm> (Erişim Tarihi:17.09.2013)
- ANONİM, 2010. Dünya Ticaret Örgütü Doha Kalkınma Gündemi Müzakerelerinde Son Durum ve Geleceğe Dönük Beklentiler, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü Çok Taraflı Ticari İlişkiler-1Dairesi, 17 s. <http://www.tobb.org.tr/DisTicaretMudurlugu/Documents/Duyurular/doha.pdf> (Erişim Tarihi 26.02.2013)
- ARAN, B., 2013. Dünya Ticaret Örgütü Bali Konferansına İlişkin Beklentiler ve Türkiye, www.tepav.org.tr (Erişim Tarihi: 05.12.2013)
- AY, A., YAPAR, S. 2005. Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 13, s. 57-80 .
- BARACUHY, B., 2011. Rising Powers, Reforming Challenges: Negotiating Agriculture in the WTO Doha Round from a Brazilian Perspective, 17 p. http://www.polis.cam.ac.uk/crp/research/workingpapers/pdf/CRP_Working_Paper_1_Braz_Baracuhy_Rising_Powers_Reforming_Challenges.pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2013)
- BROWN, R., S., 2008. So Near and Yet So Far in Geneva, p. 59-63.<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0270.2009.01869.x/pdf> (Erişim Tarihi: 11.06.2013)
- BÜMKO, 2013. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi 2000-2013, <http://www.bumko.gov.tr/TR,164/merkezi-yonetim-butce-dengesi-donusum-tablosu-2000-2011.html> (Erişim Tarihi: 27.09.2013)
- BÜYÜKERŞEN, A., 2008. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmasının Sonuçları ve Türkiye Örneği. 198 s. www.yok.gov.tr (Erişim Tarihi: 23.07.2013)
- CLAPP, J., 2006. Developing Countries and the WTO Agriculture Negotiations, 30 p. <http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/10217/1/Developing%20Countries%20and%20the%20WTO%20Agriculture%20Negotiations.pdf?1> (Erişim Tarihi: 24.07.2013)
- ÇAKMAK, E., AKDER, H., 2005. 21. DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı, TUSİAD, Yayın No. TUSİAD-T/2005-06/397, 175 s. http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/tarim.pdf (Erişim Tarihi: 20.06.2013)
- ÇAKMAK, E. 2006. Hong Kong'da Ne Oldu? Tarımda Türkiye'nin Pozisyonu Ne?, 11s. <http://www.iif.com.tr/index.php/iif/article/view/iif.2006.240.5580/4505> (Erişim Tarihi: 22.08.2013)

- ÇEŞTEPE, H., 2006. Dünya Ticaret Örgütü'nün Son Dönemlerdeki Uygulamalarının Türkiye'ye Etkileri, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(12), s. 155-179
- DAĞDEMİR, E., 2009. Küresel Düzenlemeler ve Avrupa Birliği Politikaları Çerçevesinde Dünya Tarım Ürünleri Ticareti ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Beta, İstanbul, 139 s.
- GÜN, S., KILIÇ, M., GİRAY, F., H., 2006. Hong Kong VI. Bakanlar Konferansı Sonuçlarının Türk Tarımına Olası Etkileri, s. 108-116, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_12052402_96.pdf (Erişim Tarihi: 18.05.2013)
- FAO, 2013, <http://www.fao.org>, (Erişim Tarihi: 09.06.2013)
- FERGUSON, I., F., 2008. World Trade Organization Negotiations: The Doha Development Agenda, 26 p. <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA486294>, (Erişim Tarihi: 12.06.2013)
- ICTSD, 2013. <http://www.ictsd.org/> (Erişim Tarihi: 17.06.2013)
- İŞİN, F., 1998. Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım, Tarım Ekonomisi Derneği Dergisi, 1998-3, s. 38-48
- İŞİN, F., 2005. DTÖ Tarım Anlaşması, İleri Tarım Müzakereleri ve Türk Tarımı, s. 7-22, <http://www.tarekoder.org/wp-content/uploads/2011/12/Calistay2004.pdf> (Erişim Tarihi: 07.06.2013)
- İMİR, M., 2008. DTÖ Tarım Müzakereleri, Türkiye'nin Tutumu ve Müzakere Sonuçlarının Türk Tarımına Olası Etkilerinin Nitel Bir Değerlendirmesi, Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye (Editörler: M. Sait AKMAN, Şahin YAMAN). Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 436s. <http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/151> (Erişim Tarihi: 15.02.2013)
- KIYMAZ, T., 2008. Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması, <http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/kiymazt/politika.pdf> (Erişim Tarihi: 19.08.2013)
- OECD, 2011. Türkiye'de Tarımsal Politika Reformlarının Değerlendirilmesi, 128 s.
- OECD, 2013. Producer and Consumer Support Estimates database, <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm> (Erişim Tarihi: 09.10.2013)
- OLHAN, E., 2012. Türkiye'de Son 10 Yılda Tarımsal Destekler, s. 45-49, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/5f352e642cb16f6_ek.pdf?dergi=139 (Erişim Tarihi: 23.09.2013)
- ONGUN, T., 1996. GATT Nedir?, Tarım Haftası 96 Sempozyumu, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No: 30, s. 11-21
- ŞAHİNÖZ, A., 1996. GATT ve Tarım, Tarım Haftası 96 Sempozyumu, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No: 30, s. 29-51, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/39bcb80c9b3d167_ek.pdf (Erişim Tarihi: 04.12.2013)
- ŞAHİNÖZ, A., ÇAĞATAY, S., TEOMAN, Ö., 2007. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politika Aracı Olarak Fark Ödeme Sisteminin Uygulanabilirliğinin Tartışılması ve Sistemin İktisadi Bir Analizi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara, Yayın No: 155 ISBN 978-975-407-226-6, s. 76 <http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayinlar/66f0663170734ef5bca05355afa6e361.pdf> (Erişim Tarihi: 20.06.2013)
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013. Ekonomi Bakanı Çağlayan: "Bali Paketi ile dünya ticaretinin önündeki engellerin kaldırılmasında önemli yol alındı" <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=bakanlikofisi>, (Erişim Tarihi: 11.12.2013)
- TUİK, 2013. Bitkisel Üretim İstatistikleri, Çeşitli Yıllar, <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09-10.07.2013)
- UĞUR, A., E., 2013. Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği 36. Olağan Genel Kurul Toplantısı, <http://www.bysd.org.tr/RaporGoster.aspx?ID=435> (Erişim Tarihi: 06.09.2013)
- USDA, 2013. Cotton: World Markets and Trade, <http://usda01.library.cornell.edu/usda/fas/cotton-market//2010s/2013/cotton-market-08-12-2013.pdf> (Erişim Tarihi: 28.08.2013)
- WILKONSON, R., 2006. The WTO in Hong Kong: What it Really Means for the Doha Development Agenda, New Political Economy, Vol. 11, No. 2, June 2006, 291-304 s.
- WTO, 2001. WTO Negotiations on Agriculture Proposal by Turkey, G/AG/NG/W/106 5 February 2001, www.wto.org, (Erişim Tarihi: 19.06.2013)
- WTO, 2013/a., Days 3, 4 and 5: Round-the-clock consultations produce "BaliPackage", http://www.wto.org/english/news_e/news13_e/mc9sum_07dec13_e.htm (Erişim Tarihi: 11.12.2013)
- WTO, 2013/b. World Tariff Profiles (2006,2008,2009,2010,2011,2012), http://www.wto.org/english/res_e/reser_e/tariff_profiles_e.htm (Erişim Tarihi: 02.07.2013)
- WTO, 2013/c. US Notifications on domestic subsidies, EU Notifications on domestic subsidies, www.wto.org, (Erişim Tarihi: 01.10.2013)
- YILMAZ, Ş., E., 2010. Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Efil Yayınevi, Ankara, 312 s.

Sorumlu Yazar:

Burhan ÖZALP

bozalp@cu.edu.tr

Geliş Tarihi : 18/2/2014

Kabul Tarihi : 23/12/2014

TÜRKİYE'DE TARIM İŞLETMELERİNDE FARKLI MUHASEBE SİSTEMLERİNE GÖRE MASRAF VE GELİR HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

Yusuf ÇELİK¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, tarım işletmelerinin faaliyet sonuçlarını ortaya koymada uygulanan farklı muhasebe sistemlerinden Laur muhasebe sistemi, ÇMVA sistemi ve tek düzen muhasebe sistemine göre işletmelerin gelir ve masraf unsurlarının sınıflandırılma ve hesaplama yöntemlerini incelemektir. Çalışmanın materyalini konu ile ilgili yapılmış çalışmalar oluşturmuştur. Araştırma sonuçlarına göre tarım işletmelerinin yıllık faaliyet sonuçlarını ortaya koymak amacıyla uygulanan farklı muhasebe sistemlerinde işletme gelir ve masraflarının farklı şekilde sınıflandırıldığı belirlenmiştir. Laur muhasebe sisteminde işletme masrafları değişen ve sabit masraflar olarak sınıflandırılmaktadır. ÇMVA sisteminde masraflar ara tüketim, amortismanlar ve dışsal masraflar, tek düzen muhasebe sisteminde ise masraflar 7/A ve 7/B maliyet hesapları olarak fonksiyonlarına ve çeşitlerine göre sınıflandırılmıştır. Laur muhasebe sisteminde işletme başarı kriteri olarak brüt kar, saf hasıla, tarımsal gelir hesapları yapılmaktadır. ÇMVA sisteminde brüt işletme karı, işletme net katma değeri ve işletme aile geliri hesaplanmaktadır. Tek düzen muhasebe sisteminde ise brüt satış karı, faaliyet karı, olağan kar ve dönem karı hesaplanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Laur Muhasebe Sistemi, ÇMVA Muhasebe Sistemi, Tek Düzen Muhasebe Sistemi, Tarım İşletmesi.

Calculation Methods of Agricultural Costs and Income by Different Accounting Systems in Turkey

ABSTRACT

The aim of this study was examine of the agricultural enterprises' revenue and cost items classification and calculation methods according to the different accounting systems such as Laur accounting system, FADN system and uniform accounting system. The materials of study were consisted of relative studies on subject. According to the results, the revenues and costs items were classified and calculated in different ways in different accounting systems. In Laur accounting system, costs were classified as variable and fixed costs. In FADN system costs were classified as intermediate consumption, depreciation and external factors. In uniform accounting system, costs are classified according to the functions and types as 7/A and 7/B cost accounts. In Laur accounting system, gross profit, pure output, agricultural income, in FADN system, gross farm income, farm net value added and family farm income, in uniform accounting system, gross profit, operating profit, ordinary profit, net profit accounts as a criteria for success in the business.

Key Words: Laur Accounting Systems, FADN Systems, Uniform Accounting Systems, Farm.

1. GİRİŞ

Girişimciler kıt kaynaklardan yararlanarak, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri üretmektedirler. Üretimde bulunmanın amacı işletmenin amacına bağlı olarak değişmekle birlikte, özel işletmelerde genelde bu amaç kâr elde etmektir. İşletmenin yaptığı faaliyet sonucu kaynakları etkin kullanıp kâr elde edip etmediğini belirlemek için üretimde kullanılan faktörlerle bu faktörler için yapılan masraflar ve elde edilen üretim değerinin hesaplanması gerekmektedir. Üretilen mamul veya hizmeti elde edebilmek için kullanılan üretim faktörlerine yapılan masraflara mal veya hizmetin maliyeti denmektedir.

Üretilen mal ve hizmetlerin maliyeti hesaplanırken, yapılan harcamaların üretilen mal veya hizmetle veya işletme ile olan ilgisi dikkate alınarak masraf

hesaplaması yapılmaktadır. Bir faktör harcamasının üretilen mal veya hizmetin maliyetine girebilmesi için bu harcamanın işletmede ve işletmenin ürettiği mal ve hizmeti elde etmek amacıyla yapılmış olması gerekmektedir. Örneğin işletmecinin kendi bireysel ihtiyaçları için tatil yapması veya işletmede üretime tahsis edilmeyen binaların bakımı ve üretimden çekilmiş makineler için ayrılan amortismanlar üretim maliyetleri kapsamına girmemektedir. Bir üretim harcamasının maliyet sayılabilmesi için kullanılan faktörlerin para ile ölçülebilecek bir değerinin de olması gerekmektedir. Yani serbest mallarda üretimde kullanılmakta fakat para ile ölçülen bir değerleri olmadığı için maliyet kapsamında değerlendirilmemektedir. Diğer taraftan maliyet hesaplanırken, işletmenin dış çevreyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan sorumluluk ve yükümlülükler

¹ Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Selçuklu, Konya.

nedeniyle yaptığı harcamalarda (vergi ödemesi) maliyet kapsamında yer almaktadır (Bursal ve Ercan, 1992).

Maliyet muhasebesi konusunda yapılan teorik çalışmalarda farklı ekollerin etkisinde kalınarak maliyetlerle ilgili kavramlar farklı şekillerde tanımlanmakta, sıralanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Örneğin Anglosakson yaklaşımda harcama, maliyet, gider sıralamasında bir yaklaşımla üretim masrafları hesaplanırken, Alman yaklaşımında ise harcama, gider ve maliyet sıralamasında bir hesaplama öngörülmektedir (Bursal ve Ercan, 1992). Maliyetle ilgili kavramlar farklı ekollerde farklı yaklaşımlarla incelenirken, maliyetlerin sınıflamasında farklı muhasebe sistemlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin tarım işletmelerinde masraflar hesaplanırken Laur muhasebe sisteminde, AB Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (ÇMVA) sisteminde ve yasal olarak uygulanan tek düzen muhasebe sisteminde gelir ve masraflar farklı şekilde sınıflandırılmaktadır.

Tarım işletmelerinin yıllık faaliyet sonuçlarını ortaya koymak, analiz etmek ve ileriye dönük planlama yapabilmek için işletmelerden elde edilen verilerin belli bir standarda göre mali tablolarını hazırlamak doğru karar alma ve işletmeler arası karşılaştırmalarda önem arz etmektedir. Farklı muhasebe sistemlerinde gelir ve masraf hesaplama yöntemlerinin farklılaşması doğal olarak elde edilen sonuçlarında farklı olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tarım işletmelerine yönelik uygulanan muhasebe sistemlerinin farklı ülkelerde farklı uygulama örnekleri bulunmaktadır. Ülkelerde uygulanan farklı muhasebe sistemlerinin ortaya çıkardığı heterojen yapılar ülkeler ve işletmeler arası karşılaştırmalarda sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle AB'ne üye ülkelerde ülkeler arası karşılaştırmalara olanak sağlayan standart bir kayıt sistemi geliştirme ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu amaçla ÇMVA sistemi geliştirilmiştir (Çelik ve Direk, 2008).

Tarihi süreç içinde bakıldığından tarımsal maliyetlerin hesaplanmasıyla ilgili ilk ciddi çalışmaların on sekizinci yüzyılın ortaları ve 19. Yüzyılın başlarında Avrupa'da yapıldığı bilinmektedir. Tarımsal maliyetlerin hesaplanmasıyla ilgili gelişmeler Avrupa'da önce İngiltere'de başlamış, daha sonra Almanya, İsviçre ve diğer Avrupa Ülkeleri ile A.B.D'ye yayılmıştır.

Türkiye'de ziraatta muhasebenin kullanılması, 18. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Bu dönemde ziraat kesiminde yürütülen bazı araştırmalarda muhasebe kayıtlarından ve sonuçlarından faydalanma yoluna gidilmiştir. Ancak bu araştırmalarda amaç, işletme faaliyetlerini kontrol ve daha kârlı bir çalışma düzeni oluşturmak değildir (Aras, 1988.) Türkiye'de tarımsal

muhasebe ile ilgili olarak yapılan çalışmaların en önemlilerinden biri, 1884 yılında Aram Margosyan tarafından kaleme alınan "Muhasebe-i Zirâiye" adlı eserdir. Eserde çift taraflı kayıt sistemi uygulanmıştır (Özkan, 2001; Cihangir, 2010). Türkiye'de tarım muhasebesiyle ilgili doktrin olarak adlandırılabilen çalışmalar bulunmadığı gibi, uygulamada da yeterince gelişme kaydedilememiştir.

Geçmişten günümüze tarımsal muhasebe kayıtlarından beklenen amaçlardaki farklılık işletmelerin maliyetlerini hesaplamada da farklılıkları beraberinde getirmiştir. Türkiye'de tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunda muhasebe kayıtlarının tutulmaması ve yasal zorunluluğun bulunmaması nedeniyle, tarımsal muhasebe hesap planları ve maliyet hesaplamalarında henüz tam bir standart oluşmamıştır. Tarım işletmelerinin faaliyet sonuçlarını ortaya koymak için yapılan akademik çalışmalarda, yaygın olarak Laur muhasebe sistemi esas alınarak analizler yapılmaktadır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ise AB ÇMVA sistemine göre tarım işletmelerine yönelik kayıt tutmaya başlaması nedeniyle bu muhasebe sistemi ile ilgili çalışmalar son yıllarda artmaya başlamıştır (Kıral ve Tatlıdil, 1996; Gündoğmuş, E., 2000; İnan ve ark., 2001; Rehber ve ark., 2002; Rehber ve ark., 2002a; Tipi, 2002; Keskin, 2003; Altınkol, 2006; Külekçi, 2006; Nazlı, 2006; Çelik ve Direk, 2008; Çelik ve Emre, 2014). Diğer taraftan mevcut TİGEM ve belli büyüklüğün üzerindeki tarım işletmelerinde ise tek düzen muhasebe sistemine göre kayıtların tutulup işletmelerin finansal tablolarını hazırlaması zorunluluğu bulunmaktadır. Fakat tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük çiftçi muafiyeti kapsamında olması nedeniyle tarım sektöründe kayıt tutma yaygınlaşmamış ve tek düzen muhasebe sistemine göre hesap planının tarım sektöründe uygulanması ile ilgili tam bir standart oluşturulamamıştır.

Türkiye'de tarım işletmeleri ile ilgili olarak, farklı muhasebe sistemlerine göre gelir ve gider hesaplama yöntemlerine yönelik yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada farklı muhasebe sistemlerinde gelir-gider unsurları, bu unsurların sınıflandırılması ve gelir-giderden yararlanılarak hesaplanan işletme başarı kriterlerinin neler olduğu ve nasıl hesaplandığı incelenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın amacı farklı muhasebe sistemlerinde gelir-gider unsurları, gelir-giderlerin sınıflandırılması ve işletme faaliyet sonuçlarını değerlendirmek için hesaplanan işletme başarı kriterlerini incelemektir. Bu

amaçla araştırmanın materyalini konu ile ilgili yapılmış çalışmalar oluşturmuştur.

Yapılan incelemelerde genel olarak, tarım işletmelerinin faaliyet sonuçlarını ortaya koymada yararlanılan temel muhasebe sistemlerinin Laur muhasebe sistemi, AB Çiftlik Muhasebe Veri Ağı Sistemi (ÇMVA) ve Tek Düzen Muhasebe Sistemi olduğu belirlenmiştir. Bu muhasebe sistemlerinde gelir-gider unsurlarının sınıflandırılması ve gelir-gider unsurlarından yararlanılarak hesaplanan işletme başarı kriterlerinin hesap akış sistemi, ilgili literatür esas alınarak düzenlenmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Tarım İşletmelerine Yönelik Masraf ve Gelir Hesaplama Yöntemleri

Türkiye’de diğer sektörlerde olduğu, gibi tarım sektöründe de işletmelerin muhasebe kayıtları büyük oranda vergi mevzuatından kaynaklanan yasal zorunluluk nedeniyle tutulmaktadır. Fakat Türkiye’de, Osmanlı İmparatorluğu’ndan 1960 yılına kadar uygulanan vergi politikaları, tarımda muhasebe kayıtlarının tutulması konusunda olumlu bir katkı sağlamamıştır. Çünkü 1960 yılına kadar tarımdan alınan vergiler, bu işletmelerin herhangi bir muhasebe kaydı tutmasını gerektirmemiştir. 1964 yılında yapılan yasal düzenlemelerle de Türkiye’de bulunan çiftçilerin yaklaşık % 90’ı vergi dışı bırakılmıştır (Erdamar, 1985). Bu olgu nedeniyle de, tarımda standart bir muhasebe uygulaması yaygınlaşmamıştır. Türkiye’de genel olarak akademik çalışmalarda Laur muhasebe sistemine göre tarım işletmelerinin gelir ve giderleri hesaplanırken, Maliye Bakanlığınca tek düzen muhasebe sistemine göre gelir gider hesaplamaları ve hesap planı uygulanmaktadır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ise daha ziyade sektörün mevcut durumunu ve gelişim trendini ortaya koyup, politikalar oluşturmak amacıyla AB ÇMVA sistemine göre kayıtların tutulup analiz edilmesini benimsemiş bulunmaktadır.

3.1. Laur Muhasebe Tekniğine Göre Tarım İşletmelerinde Masraf ve Gelir Hesaplama Yöntemi

Türkiye’de tarım ekonomisi araştırmalarında, tarım işletmelerinin faaliyet sonuçlarını değerlendirmede genellikle Ernest Ferdinand Laur tarafından geliştirilen muhasebe sistemi esas alınmaktadır. Ancak, bu yöntemin uygulanmasının pratik alandan çok bilimsel amaçlı analizlerde olduğu da ifade edilmelidir (Özçelik ve ark., 2013). Laur muhasebesinde esas amaç ekonomik bir ünite olan tarım işletmelerine tahsis edilen aktif sermayenin getirisini belirlemektir. Bunun yanında

hesaplanan değişik kriterlerle, işletmede üretilen ürünlerin nispi üstünlükleri, işletmede üretime tahsis edilen öz sermaye, çiftçi ailesinin el emeği karşılığı ve girişimcilik geliri de hesaplanmaktadır. Dolayısıyla hesaplanan yıllık faaliyet sonuçları ekonomik bir ünite olan işletmede daha ziyade kaynak kullanım etkinliğini belirlemeye yöneliktir. Bu kapsamda işletme için hesaplanan faaliyet sonuçları, işletmenin geçmiş yıllardaki ve diğer işletmelerin sonuçları ile karşılaştırılarak işletmenin etkin çalışıp çalışmadığı belirlenmektedir. İşletmenin yıllık faaliyet sonuçlarını diğer işletmelerin faaliyet sonuçları ile karşılaştırırken, temel kriter olarak “saf hasıla” baz alınmaktadır.

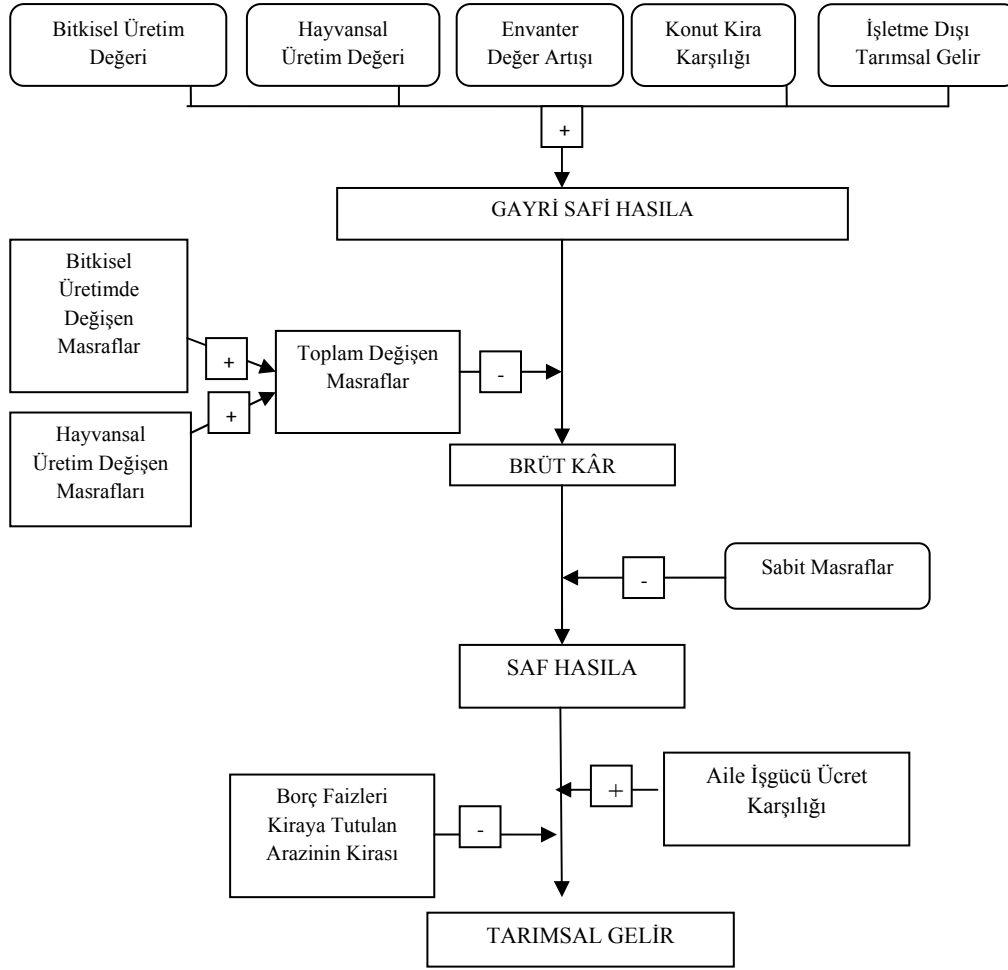
Saf hasıla aktif sermayenin faizi hariç diğer işletme masraflarının gayrisafi hasıladan çıkarılması ile hesaplanmaktadır. Tarım işletmelerini aynı düzlemde karşılaştırmak için saf hasıla hesaplamasında; işletmelerin borçsuz ve kiraya ortağa arazi tutmadıkları varsayılmakta dolayısıyla sermaye unsurlarından bazılarının dışarıdan sağlanması durumunda alınan borçların faizleri ile kiralanan arazilerin kira karşılığı da masraflara dahil edilmemektedir. Bir işletme kendi öz sermayesi ve kendi mülk arazisinde üretim yaparken, diğer işletme bazı sermaye gereksinimlerini borçlanarak karşılıyorsa veya kiraya ortağa arazi tutuyorsa bu iki işletmenin saf hasılları hesaplanırken, ikinci işletmenin borç faizleri ve arazi kira masrafları masraf unsuru olarak dikkate alınmamaktadır (Çizelge 1).

Tarım işletmesinde işletmecinin öz sermayesi, işletmecilik karşılığı ve aile işgücü karşılığını belirlemek amacıyla tarımsal gelir hesaplanmaktadır. Tarımsal gelir hesaplamak için saf hasıladan borç faizleri ile kiracılık ve ortakçılık payı düşülüp, aile işgücü karşılığı eklenmektedir. Laur muhasebe sisteminde, temel işletme başarı kriterleri olarak hesaplanan brüt kar, saf hasıla ve tarımsal gelir ile ilgili hesap akış düzeni Şekil 1’de verilmiştir. Şekil 1’den de görüldüğü gibi bir tarım işletmesinde bir yıl içinde üretilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değeri, prodüktif demirbaş kıymet artışı, işletme dışı tarımsal gelir ve konut kira karşılığı işletmenin gayri safi hasılasını oluşturmaktadır. Gayri safi hasılayı (GSH) elde etmek için yapılan masraflara işletme masrafları denmektedir. İşletme masrafları değişen ve sabit masraflar olarak ikiye ayrılmaktadır. İşletme masraflarını, üretim masraflarından ayıran husus, aktif sermayenin faizinin masraflara dahil edilmemesidir. GSH’dan değişen masraflar çıkarılarak işletme brüt karı (BK), BK’dan sabit masraflar çıkarılıp saf hasıla hesaplanmakta, saf hasıladan borç faizleri ile arazi kirası ve ortakçılık payları çıkarılıp aile işgücü ücret karşılığı ilave edilerek tarımsal gelir (TG) hesaplanmaktadır (Şekil 1).

Çizelge 1. Laur Muhasebe Yöntemine Göre İşletmenin Masraf ve Gelir Unsurları

İŞLETME MASRAFLARI	GAYRİ SAFİ HASILA
I- Değişen Masraflar	I. Gayri Safi Üretim Değeri
A- Bitkisel Üretimde Değişen Masraflar	- Bitkisel üretim değeri
- Tohum, fide vb. masrafı	- Hayvansal üretim değeri
- Gübre masrafı	- Produktif demirbaş kıymet artışı
- Akaryakıt ve yağ masrafı	II. İşletme Dışı Tarımsal Gelir
- Tarımsal ilaç, kireç vb. masrafı	- İşletme makinelerinin diğer işletmelerde çalışması ile elde edilen gelir
- Tamir bakım masrafı	- Aile bireylerinin diğer tarım işletmelerinde çalışması ile elde edilen gelir
- Makine kiralari	III. Konut Kira Karşılığı
- Geçici işçilik masrafı	
- Sulama masrafları	
- Ürün Sigortası	
- Hasat ve pazarlama masrafları	
- Diğer değişen masraflar	
B. Hayvansal Üretimde Değişen Masraflar	
- Yem masrafı	
- Veteriner ve ilaç masrafı	
- Geçici işçilik masrafı	
- Suni tohumlama ve aşım masrafı	
- Alet-makina yakıt ve tamir bakım masrafı	
- Sigorta masrafı	
- Pazarlama masrafı	
- Diğer değişen masraflar	
Değişen Masraflar Toplamı	
II- Sabit Masraflar	
- Amortismanlar	
- Aile ve daimi yabancı işçilik masrafı	
- Bina tamir-bakım masrafı	
- İş hayvanları masrafı	
- Isıtma ve aydınlatma masrafları	
- Vergi ve aidat masrafı	
- Diğer sabit masraflar	
Sabit Masraflar Toplamı	
İşletme Masrafları	Gayrisafi Hasıla
Saf Hasıla = Gayri Safi Hasıla – İşletme Masrafları	

Kaynak: Erkuş ve ark., 1995; Özçelik ve ark., 2013.

Şekil 1. Laur Muhasebe Sistemine Göre İşletme Başarı Kriterleri

3.2. Avrupa Birliği Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (ÇMVA) Sistemine Göre Masraf ve Gelir Hesaplama Yöntemi

Avrupa Birliğinde tarım sektörüne yönelik oluşturulan “Ortak Tarım Politikası (OTP)” ekonomik ve politik entegrasyon sürecinin temelinde yer almaktadır. AB’nin kuruluşundan hemen sonra ortak tarım politikası amaçları doğrultusunda, tarım sektörünün mevcut durumunu ve sektörde faaliyette bulunan işletmelerin yapısal ve ekonomik faaliyet sonuçlarını ve gelişim trendlerini süreklilik arz eden bir şekilde ortaya koymak ve izlemek amacıyla bir veri sistemine gereksinim duyulmuştur. Üye ülkelerde, üyelik öncesi uygulanan farklı tarımsal muhasebe sistemleri, Birlik düzeyinde üyelik sonrası tarım işletmelerinin yapısal ve faaliyet sonuçlarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesinde sorun oluşturmuştur. Dolayısıyla üye ülkelerde veri toplama sistemlerindeki farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan

sorunların giderilmesi amacıyla, ortak bir muhasebe sisteminin oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla, bütün üye ülkeleri kapsayacak şekilde, işletme düzeyinde verilerin toplanacağı Farm Accountancy Data Network (FADN), (Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (ÇMVA)) sistemi oluşturulmuştur. AB’nde ÇMVA sistemiyle, üye ülkelerde aynı terminoloji ve metodoloji kullanılarak ülkeler arası heterojenlikler ortadan kaldırılmış ve ortak bir karşılaştırma zemini oluşturulmuştur (Çelik, 2012).

ÇMVA sisteminin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi farklı bölge, ekonomik büyüklük sınıfları ve işletme tiplerinde yer alan ve örneklem kapsamında seçilen işletmelerin karlılık analizlerini yapmak ve ikincisi de tarım politikalarının analizinde kullanılan bir veri seti oluşturmaktır (Barkaszi ve ark., 2009).

Türkiye’de, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 2007 yılında başlatılan ilk eşleştirme projesi

ile 9 pilot ilde (Adana, Konya, İzmir, Tekirdağ, Bursa, Giresun, Erzurum, Şanlıurfa, Nevşehir) ÇMVA sistemi kurulmuştur. Proje kapsamında, ankete dayalı veri toplama sistemi başlatılmış, illerdeki veri toplayıcılar belirlenerek eğitimleri tamamlanmış, veri kontrol sistemi oluşturulmuş ve çiftçiler için geri bildirim raporları oluşturulmuştur. Ayrıca, proje faaliyeti olarak 22/01/2009 tarihli ve 27118 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan “Çiftlik Muhasebe Veri Ağı Sisteminin Kuruluş ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile mevzuat uyumu sağlanmıştır. Bu uygulamada Çiftlik Kayıt Sistemi (ÇKS) veri tabanından yararlanılarak, Çiftlik Muhasebe Veri Ağı’nın oluşturulması amaçlanmıştır. ÇKS ile işletmelerin sadece fiziksel varlıklarına ilişkin (arazi, ürün deseni ve hayvan varlığı vb.) veriler toplanmaktadır. Çiftlik Muhasebe Veri Ağı ise genel olarak işletmelerin yapısal durumu ile ilgili veriler yanında, işletmelerin mali ve finansal verilerinin de toplandığı çok değişkenli bir muhasebe sistem olarak yürütülmektedir (Anonim, 2014).

ÇMVA sisteminin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla hazırlanan ikinci eşleştirme projesi 2011 yılı Mayıs ayında uygulanmaya başlanmış olup, 2012 Aralık’ta sona ermiştir. 2011 yılında, ÇMVA sistemine, İstanbul, Samsun ve Malatya illerinin de katılımıyla sistem 12 ilde yürütülmüştür. Çiftçi kayıt defteri yoluyla veri

toplama sistemine geçilmiş diğer taraftan çiftçilerle ve veri toplayıcılar ile bir araya gelinerek soru formlarının geliştirilmesi üzerinde çalışılmıştır. 2013 yılında sisteme yoğunlukla Ege ve Akdeniz bölgesinden olmak üzere yeni iller eklenmiştir. Sisteme 2013 yılında eklenen iller Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Çanakkale, Denizli, Hatay, Manisa, Muğla, Mersin ve Osmaniye’dir. Bu illerle 2013 yılında veri toplanan il sayısı 33’e yükselmiştir. 2014 yılında 31 yeni il ÇMVA sistemine katılmıştır. Böylece ÇMVA uygulamaları 2014 yılında 54 ilde 4000 işletme ile gerçekleştirilmektedir. 2014 yılı veri toplama sürecinde daha sağlıklı veri toplamak amacıyla işletme seçim ve veri işleme sistemi Bakanlık, ÇMVA Birimi tarafından hazırlanan istatistiksel seçim planına uygun olarak yapılandırılmıştır (Anonim, 2014).

ÇMVA sisteminde tarım işletmelerinin yıllık faaliyet sonuçlarını ortaya koymak amacıyla farklı bir gelir ve masraf hesaplama yöntemi söz konusudur. Bu muhasebe sisteminde işletmenin geliri toplam çıktı olarak tanımlanmakta, bu değer bitkisel üretim değeri, hayvansal üretim değeri ve diğer gelir unsurlarından oluşmaktadır (Çizelge 2).

ÇMVA sisteminde masraflar ise genel olarak ara tüketim, amortismanlar ve dışsal masraflar olarak sınıflandırılmaktadır. Ara tüketim masrafları da kendi içinde özel değişen masraflar ve işletme masrafları olarak ikiye ayrılmaktadır (Çizelge 3).

Çizelge 2. AB ÇMVA Sitemine Göre İşletmelerin Gelir Unsurları

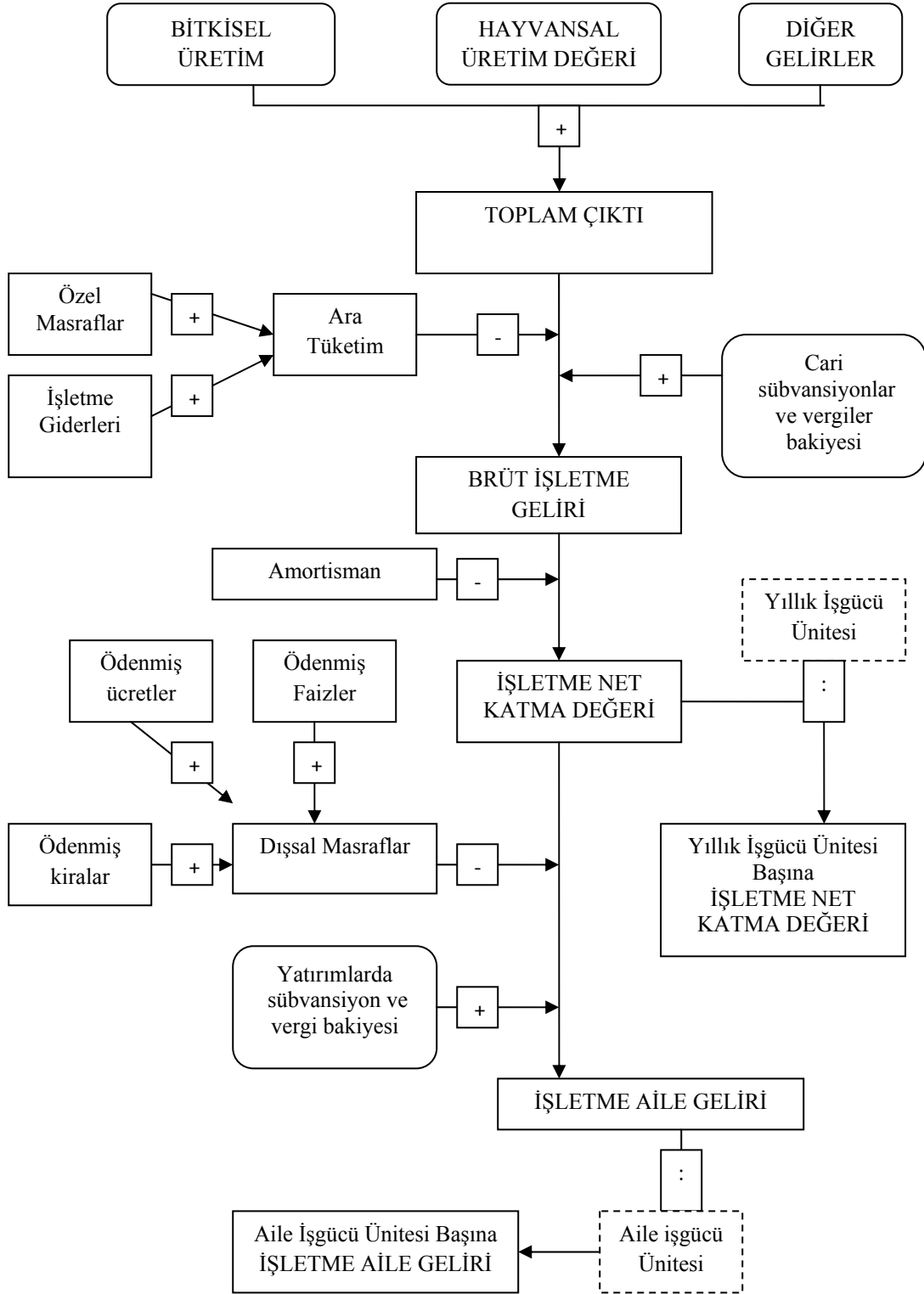
TOPLAM ÇIKTI	Bitkisel Üretim Değeri	Satışlar (+), Evde tüketilen (+), İşletmede kullanılan (+), Kapanış stokları (+), Yıl başı stoğu (-)
	Hayvansal Üretim Değeri	Hayvansal ürün satışları (+), Aile Tüketimi (+), İşletmede kullanılanlar (+) Hayvan satışları (+) Evde kesilen hayvan değeri (+) Hayvansal üretimin değer artışı (+) Yıl sonu hayvansal ürün stoğu (+) Yıl başı hayvansal ürün stoğu (-)
	Diğer Gelirler	İşletmede ekime hazır arazilerin, otlak alanların, meraların kiraya verilmesi, Diğer işletmeler için yapılan sözleşmeli iş gelirleri, İşletme döner sermayesine elde edilen faiz gelirleri, İşletme ekipmanlarının kira gelirleri, Ormancılık ürünlerinden sağlanan gelirler, Tarımsal turizm gelirleri, Diğer ürün gelirleri

Kaynak: Anonymous, 2010; Çelik, 2012.

Çizelge 3. FADN Sistemine Göre Masraf Unsurları

1. ARA TÜKETİM MASRAFLARI	Özel Değişen Masraflar	Bitkisel Üretimde Özel Değişen Masraflar	<p>Tohum ve fide masrafları, Gübreler ve toprak iyileştiriciler masrafı, Bitki koruma ürünleri masrafı, Diğer özel değişken masraflar</p> <ul style="list-style-type: none"> - Toprak analiz masrafları, - Plastik kaplamalar (Örneğin, çilek için) - Ürünleri koruma ve işleme masrafları, - Depolama ve ürünleri piyasaya hazırlama masrafları, - İp, tel, halat, çuval vs. masrafları, - Ürünlerin satışı için bir yıldan az süreli kiralanan yerler için yapılan masraflar, - Özel pazarlama masrafı (dereceleme, temizleme, paketleme gibi) ve işleme masrafı, - Isıtma masrafı, - Kurutma masrafı, <p>Orman ürünleri özel değişen masrafları</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bitki besleme masrafları (işletmede üretilen dahil), - Kısa vadeli kullanılan arazi masrafları, - Altlık ve yatak hazırlama masrafları, - Koruma ve depolama masrafları, - Diğer masraflar.
		Hayvansal Üretimde Özel Değişen Masraflar	<p>Satın alınan yemler İşletmede üretilen yemler Diğer özel değişen masraflar</p> <ul style="list-style-type: none"> - Veteriner ücreti, aşı ve ilaç masrafı, - Doğal aşım ve suni tohumlama masrafı, - Performans testleri için yapılan masraflar, - Yayın ve üyelik aidat giderleri, - Alet-ekipmanları temizleme masrafları, - Özel pazarlama ve ürün işleme masrafları - Hayvansal ürünleri depolamak için kısa süreli arazi ve bina kiralari,
		Genel İşletme Masrafları	<p>Alet-makine Masrafları</p> <p>Sözleşmeli olarak yaptırılan işler masrafı Alet-makine tamir bakım masrafları Yakıt ve yağ masrafları Araç Masrafları Arazi ıslahı ve bina tamir bakım masrafları Elektrik masrafları</p> <p>Diğer Genel İşletme Masrafları</p> <p>Isıtma masrafları Su masrafları Sigorta masrafları Vergiler ve diğer ödemeler, Diğer genel işletme giderleri</p>
2. AMORTİSMANLAR			
3. DIŞSAL MASRAFLAR			<p>Ödenen Ücretler Ödenen Kiralar Ödenen Faizler</p>

Kaynak: Anonymous, 2010; Çelik 2012.

Şekil. 2. AB Tarımsal Muhasebe Veri Ağı Sistemine Göre Tarım İşletmelerinin Gelir ve Gider Hesapları

Gelir ve masraf unsurlarından yararlanılarak, işletmelerin başarı düzeylerini belirlemek için hesaplanan kriterler brüt işletme karı, işletme net katma değeri ve işletme aile geliri unsurlarından oluşmaktadır. Toplam çıktıdan ara tüketim masrafları çıkarılarak işletme brüt karı, işletme brüt karından amortismanlar çıkarılarak işletme net katma değeri, işletme net katma değerinden dışsal masraflar çıkarılarak işletme aile geliri hesaplanmaktadır (Şekil 2).

3.3. Tek Düzen Maliyet Muhasebe Sisteminde Gelir ve Gider Hesapları

1960 yılından sonra Türkiye’de başlayan planlı kalkınma dönemi ile birlikte gerek kamu sektöründe, gerekse özel sektörde faaliyette bulunan işletmeler için yeni muhasebe tekniklerini uygulamak mecburiyeti getirilmiştir. Özellikle 1964 yılında iktisadi devlet teşekküllerinin mali işler ve muhasebe düzenlerini tarihi gelişimi içinde inceleyip tüm teşekküllerde uygulanabilir yeknesak bir sistem geliştirmek amacıyla muhasebe teorisi ile uğraşanlarla, uygulamacılardan oluşan bir çalışma komisyonu kurulmuştur. Komisyon dört yıllık çalışma sonucu 8 adet muhasebe el kitabı hazırlamıştır. 1971 yılında “Tek Düzen Muhasebe Uygulama Komisyonu” tarafından hazırlanan Tek Düzen Muhasebe Sisteminin Genel Muhasebe bölümü 1972 yılında uygulamaya konmuştur. 1974 yılında Tek Düzen Muhasebe Sisteminin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler ve noksanları inceleyerek sonuçlandırmak üzere bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucu 1976 yılında maliyet muhasebesi hesap çerçevesini ihtiva eden “Tek Düzen Maliyet Muhasebesi Rehberi” hazırlanmış ve 1977 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır (Avder, 2006).

Türkiye’de ticari işletmelerde olduğu gibi belli büyüklüğün üzerindeki tarım işletmelerinde yasal zorunluluk çerçevesinde vergi matrahını belirlemek için tutulması istenen muhasebe sistemi tek düzen muhasebe sistemidir. Tek düzen muhasebe sisteminde yönetmeliklerle gelir ve gider unsurları ve hesaplanmasında özellik arz eden hususlar belirlenmiştir. Hesap planı kapsamında tutulan muhasebe kayıtlarından hareketle bilanço ve gelir tablosu oluşturulmaktadır. Oluşturulan gelir tablosunda, işletmede elde edilen gelir ve yapılan masraf unsurları sınıflandırılarak vergi öncesi kar hesaplanmaktadır.

Tek düzen muhasebe sisteminde maliyetler, ilgili mevzuat dikkate alınarak düzenlenen mali tablolarda her mamulün maliyeti, aşağıdaki maliyet unsurlarını içermektedir.

- Direkt ilk madde ve malzeme maliyetleri,
- Direkt işçilik maliyetleri,

- Genel üretim maliyetleri.
- Endirekt madde/malzeme maliyeti,
- Endirekt işçilik maliyeti,
- Memur ücret ve maliyetleri
- Dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler
- Vergi, resim ve borçlar,
- Amortismanlar ve tükenme payları,
- Diğer genel üretim maliyetleri,
- Faaliyet Giderleri
- Pazarlama-satış-dağıtım giderleri,
- Genel yönetim giderleri,
- Finansman giderleri.

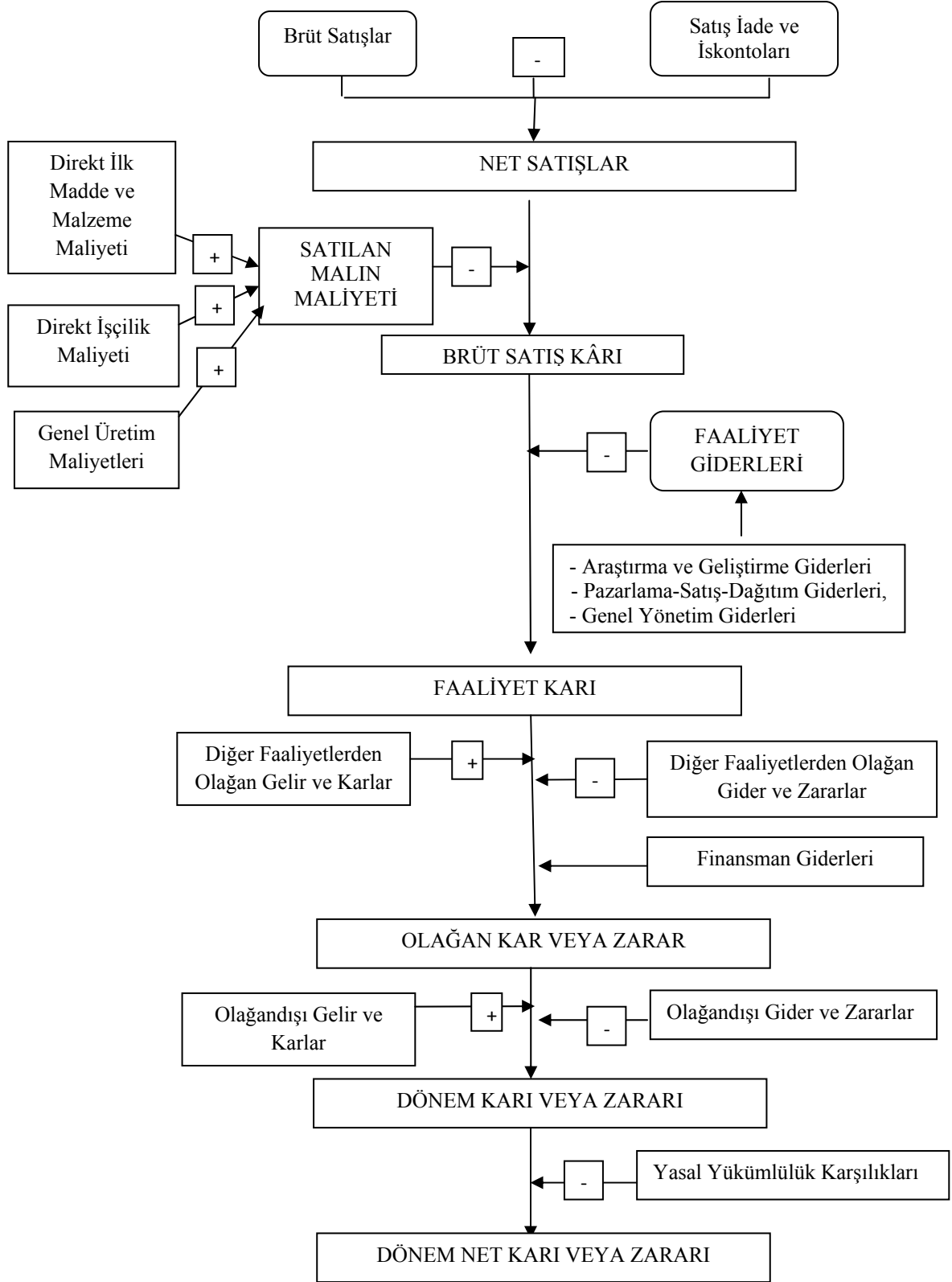
Türkiye uygulamalarında, tekdüzen muhasebe sisteminde bu gider unsurları 7/A ve 7/B maliyet hesapları olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır. 7/A seçeneğinde giderler defteri kebirde fonksiyon esasına göre, 7/B seçeneğinde ise çeşit esasına göre sınıflandırılmıştır (Çizelge 4).

Çizelge 4. Tek Düzen Maliyet Muhasebesine Göre Giderlerin Sınıflandırılması

7/A Seçeneğine Göre Maliyet Unsurları	7/B Seçeneğine Göre Maliyet Unsurları
70 Maliyet Muhasebesi Bağlantı Hesapları	790 İlk Madde ve Malzeme Giderleri
71 Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri	791 İşçi Ücret ve Giderleri
72 Direkt İşçilik Giderleri	792 Memur Ücret ve Giderleri
73 Genel Üretim Giderleri	793 Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler
74 Hizmet Üretim Maliyeti	794 Çeşitli Giderler
75 Araştırma ve Geliştirme Giderleri	795 Vergi, Resim ve Harçlar
76 Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri	796 Amortisman ve Tükenme Payları
77 Genel Yönetim Giderleri	797 Finansman Giderleri
78 Finansman Giderleri	

Akdoğan ve ark., 2012.

Tek düzen muhasebe sistemine göre gelir ve giderlerden yararlanılarak işletme başarı kriterleri net satışlar, brüt satış karı, faaliyet karı, olağan kar, dönem karı ve dönem net karı olarak hesaplanmaktadır. Hesaplanan işletme başarı kriterleri akış şeması Şekil 4’de verilmiştir.

Şekil 4. Tek düzen muhasebe sistemine göre gelir tablosu hesap akış düzeni.

Şekil 4’den de görüldüğü gibi ticari faaliyette bulunan bir işletmede net satış geliri, brüt satışlardan satış iade ve iskontoları çıkarılarak hesaplanmaktadır. Net satışlardan satılan malın maliyeti (direkt ilk madde ve malzeme maliyeti, direkt işçilik maliyeti, genel üretim maliyetleri) çıkarılarak brüt satış karı hesaplanmaktadır. Brüt satış karından faaliyet giderleri (Ar-Ge, pazarlama ve genel yönetim giderleri) çıkarılarak faaliyet karı tespit edilmektedir. Faaliyet karına diğer faaliyetlerden oluşan gelir ve karlar ilave edilip, diğer faaliyetlerden oluşan gider ve zararlar çıkarılarak oluşan kar veya zarar hesaplanmaktadır. Oluşan kar veya zarara oluşan dışı gelir ve karlar ilave edilip, oluşan dışı gider ve zararlar çıkarılarak dönem karı veya zararı, dönem karından yasal yükümlülükler (vergi) çıkarılarak dönem net karı hesaplanmaktadır.

Tek düzen muhasebe sisteminde maliyetler iki şekilde sınıflandırılarak işletmelere giderlerini sınıflandırmalarında ve defteri kebirde izlenmesinde kendi organizasyon yapılarına, büyüklüklerine ve ihtiyaçlarına göre düzenleme kolaylığı sağlanmış, farklı maliyet hesaplama yöntemlerine uyulabilmesi açısından da geniş bir esneklik tanınmıştır. Ek finansal tablo düzenleme zorunda olmayan ve belirlenmiş aktif büyüklüğü ve satış hasılatını aşmayan küçük ticaret işletmeleri ile hizmet ve üretim işletmeleri isterlerse 7/B seçeneğini uygulama serbestliği getirilmiştir. Diğer işletmeler ise zorunlu olarak 7/A seçeneğini uygulamaktadırlar (Akdoğan ve ark., 2012).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım sektöründe üretim faaliyetlerinin kendine özgü özellikleri nedeniyle diğer sektörlerden farklı bir girdi-çıkış ilişkisi söz konusudur. Tarımda bazı faaliyetlerin tek yıllık, kurak koşullarda nadas-ürün münavebesi, bazı ürünlerin çok yıllık olması, işletmede bitkisel ve hayvansal faaliyetler arası ilişkiler, işletme aile bütünlüğü gibi nedenlerden dolayı farklı bir üretim düzenini ortaya çıkarmaktadır. Tarım sektöründe üretimin mevsimsel ve sermaye hızının düşük olması bu işletmelerde diğer sektörlerle göre karlılığın düşük olmasına da neden olmaktadır. Fakat sektörde üretilen mal ve hizmetlerin insanların temel ihtiyaçları olan gıda gereksinimlerini karşılaması nedeniyle, devletlerin gıda güvenliğini garanti altına alma politikaları kapsamında sektörün desteklenmesi süreklilik arz eden bir şekilde gündemde olmuştur. Bu destek politikalarından biri olarak belli büyüklüğün altındaki işletmelerin vergiden muaf tutulması, tarım işletmelerinde kayıt tutmama geleneğini de beraberinde getirmiştir. Fakat bütün sektörlerde olduğu gibi, tarım sektöründe de girişimcinin başarısını artırmada ve işletmelerde kaynakların etkin kullanımında kayıt tutma önerilen bir

işletme yönetim aracı olarak önem arz etmektedir (Aras, 1988; Karagölge, 1996).

Kaynak kullanımının etkinliği ve diğer sosyal sorumlulukların yerine getirilmesinde ve makro-mikro düzeyde karar alıcıların doğru karar alabilmeleri için işletmelerde muhasebe kayıtlarının tutulması bir işletmecilik fonksiyonu olarak zorunluluk halini almıştır. Tutulan muhasebe kayıtlarından doğru sonuçlar elde edebilmek için, mali tabloların belli ilke ve prensiplere göre hazırlanması gerekmektedir.

Türkiye’de genel olarak tarım işletmelerinde kayıtlar sonucu elde edilen verilerin analizinde, kurumsal olarak Laur muhasebe sistemi, AB çiftlik muhasebe veri ağı sistemi ve tek düzen muhasebe sistemi tercih edilmektedir. Laur muhasebe sistemi, bilimsel olarak tarım işletmelerinin ekonomik analizlerini yapmak amacıyla tarım ekonomisi araştırmalarında, AB ÇMVA sistemi ise Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından sektörel analizde, tek düzen muhasebe sistemi ise Maliye Bakanlığınca vergi amacıyla yönetmeliklerle belirlenmiş belli büyüklüğün üzerindeki tarım işletmelerine yönelik uygulanan muhasebe sistemidir.

Türkiye’de tarım işletmelerine yönelik olarak uygulanan tek düzen muhasebe sistemi hesap planının tarım sektörünün ilgili özelliklerini tam yansıtacak standart bir formda olmaması, AB ÇMVA sisteminin henüz deneme aşamasında olması ve Laur muhasebe sisteminin uygulamaya aktarılamamış olması, tarımda standart bir muhasebe sistemi oluşturma sorununu devam ettirmektedir. AB ÇMVA sisteminin, AB üyelik süreci ile olan ilişki dikkate alındığında bağımsız bir muhasebe sistemi olarak uygulanması yanında, Laur muhasebe sistemine göre gelir ve gider sınıflandırmasının, tek düzen muhasebe sistemine entegrasyonu, tarım işletmelerine yönelik bir sektör muhasebesi oluşmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, N., Gündüz, E., Sevim, A., 2012. Maliyet Muhasebesi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:2738, Eskişehir.
- Altınkol, T., 2006. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Yönelik Tarımsal Muhasebe Veri Ağı (FADN) İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Anonim, 2014. Çiftlik Muhasebe Veri Ağı Sistemi, <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Cografik-Bilgi-Sistemleri/Faaliyetler>, (Erişim:10.11.2014).
- Anonymous, 2010. Farm Accounting Data Network An A to Z of Methodology. http://ec.europa.eu/agriculture/rica/pdf/site_en.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2014.

- Aras, A., 1988. Tarım Muhasebesi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:486, İzmir.
- Avder, E., 2006. Muhasebenin Ülkemizdeki Tarihi Gelişimi ve Tek Düzen Hesap Planı. <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/erdogan/003>. (Erişim: 01.05.2014).
- Barkaszi, L., Keszthelyi, S., Csatári, E.K., Pesti, C., 2009. FADN Accountancy Framework and Cost Definitions, Farm Accountancy Cost Estimation and Policy Analysis of European Agriculture; FACEPA Deliverable No. D1.1.1 – July 2009.
- Bursal, N., Ercan, Y., 1992. Maliyet Muhasebesi, İlkeler ve Uygulamalar. Der Yayınları:103, İstanbul.
- Çelik, Y., Direk, M., 2008. Konya İlinde Havuç Üretimi Yapan Tarım İşletmelerinin Avrupa Birliği Tarımsal Muhasebe Veri Ağı Sistemine Göre Sınıflandırılması ve İşletme Başarı Ölçütlerinin Karşılaştırılması, TÜBİTAK, Proje No; TOVAG-1070714, Ankara.
- Çelik, Y., 2012. FADN Sistemine Göre Standart Faaliyet Sonuçlarını Hesaplama Metodolojisi, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Bildiri Kitabı Cilt I, 5-7 Eylül, Konya.
- Çelik, Y., Emre, M., 2014. The Effect of Economic Size on Profitability of Apple Farms, Bulgarian Journal of Agricultural Science, 20 (No 1) 2014, 46-50.
- Cihangir, A.E., 2010. Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde Zirai İşletmelerde Muhasebe Uygulaması: Meyvecilik İşletmelerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Çorum.
- Demirkol, Ö. F., 2008. Canlı Varlıkların Gerçeğe Uygun Değerini Belirleme Hiyerarşisi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 1(2): 113-124.
- Erdamar, C., 1985. Tarım İşletmelerinde Muhasebe Düzeni, İstanbul Üniversitesi Yayını, Yayın No: 3343, İstanbul.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, F., Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No:5, Ankara.
- Gündoğmuş, E., 2000. Tarım İşletmelerinin AB Sistemine Göre Sınıflandırılması; Konya İli İhtisaslaşmış Tahıl İşletmeleri Örneği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.
- İnan, İ.H., Demirkol, C. Gaytancıoğlu, O., 2001. Hayvancılıkta Kayıt Tutmanın Türkiye Ekonomisine Olası Katkıları-Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri Örneği, Türkiye-Hollanda Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu, Ankara.
- Karagölge, C., 1996. Tarımsal İşletmecilik. Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayın No:326, Erzurum.
- Keskin, G., 2003. AB’de Tarım İşletmelerinin Sınıflandırılması ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Tarım Ekonomisi ve Araştırma Enstitüsü TEAE- BAKIS, Sayı: 3 Nüsha: 1, ISSN 1303-8346, Ankara.
- Kıral, T., Tatlıdil, F., F., 1996. AB’nde Tarım İşletmelerinin Sınıflandırılması Büyüklük ve Gelir ile Bazı Başarı Ölçütlerinin Saptanmasında Yeni Kavram ve Yaklaşımlar, Türkiye II. Tarım Ekonomisi Kongresi, Cilt:1, 4-6 Eylül 1996, Adana.
- Külekçi, M., 2006. Erzurum İli Hayvancılık İşletmelerinin AB Muhasebe Sistemine (FADN) Göre Sınıflandırılması ve Değerlendirilmesi; Karayazı, Tekman ve Çat İlçeleri Örneği, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Nazlı, C., 2006. Avrupa Birliği Tarım Muhasebesi Veri Ağı (FADN) Sistemi Çerçevesinde Türkiye’de Çiftçi Kayıt Sisteminin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özçelik, A., Fidan, H., Albayrak, M., Güneş, E., Tanrıvermiş, H., Gülçubuk, B., 2013. Tarım Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi Yayın No:2226, Eskişehir.
- Özkan, A., 2001. Et ve Süt Üretimi Yapan Büyük Baş Besi İşletmelerinde Maliyetler ve Tekdüzen Hesap Planına Göre Muhasebeleştirilmesi, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rehber, E., Tipi, T., Aksüyek, M., 2002. AB Tarım İşletmeleri Muhasebe Veri Ağı Sistemi (FADN) ve Bunun Türkiye’de Seçilmiş Bir Alandaki Tarım İşletmelerine Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:230, Ankara.
- Rehber, E., Tipi, T., Aksüyek, M., 2002a. Tarım İşletmeleri Muhasebe Veri Ağı Tanımlar ve Uygulama Rehberi, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:231, Ankara.
- Tipi, T., 2002. Tarım İşletmelerinin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Değerlendirilmesi Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Sorumlu Yazar:

Yusuf ÇELİK

yucelik@selcuk.edu.tr

Geliş Tarihi : 27/8/2014

Kabul Tarihi : 20/11/2014

TARIMDA EĞİTİM VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ İLİŞKİSİ: BÖLGESEL FARKLILIKLAR*

Yahn KILIÇ¹ Taylan KIYMAZ¹

Özet

Bu çalışmanın amacı; 2004 ile 2011 yıllarının karşılaştırılması yoluyla, Türkiye’de 2. Düzey İstatistik Bölge Birimleri (DİBB-2) itibarıyla tarım sektöründeki beşeri sermayenin eğitim durumundaki değişimin bölgelerdeki işgücü verimliliğine etkilerinin başta iç göç olmak üzere belirli etkenler göz önünde bulundurularak açıklanmasıdır. Çalışmadaki bulgular da göstermektedir ki, Türkiye’de tarımda işgücü verimliliğinin bir göstergesi olarak bölgeler, çalışan başına tarımsal gayrisafi katma değer (GSKD) ile ortalama eğitim düzeyleri açısından, dört kümeye ayrılmaktadır. Birinci küme, tarımda çalışan başına GSKD’si Türkiye ortalamasının üzerinde olup tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının altında olan bölgelerden, ikinci küme çalışan başına GSKD’si ve tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının üstünde olan, üçüncü kümeyi oluşturan bölgeler çalışan başına GSKD’si ve tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının altında olan bölgelerden, dördüncü küme ise çalışan başına GSKD’si Türkiye ortalamasının altında olup tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının üstünde olan bölgelerden oluşmaktadır. 2004 yılından 2011 yılına kadar bu kümeler arasında hareket ederek durumdaki değişiklik yaşanan bölgeler bulunmaktadır. Söz konusu değişiklikler göz önüne alındığında, tarımsal işgücü verimliliğindeki değişim ile tarım istihdamının ortalama eğitim süresindeki değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca, tarım istihdamındaki değişim ile çalışma çağındakilerin net göç durumu arasında orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan sermayesi kuramı, çiftçi eğitimi, işgücü verimliliği

THE RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION AND LABOR PRODUCTIVITY IN AGRICULTURE: REGIONAL DIFFERENCES

Abstract

The objective of this study is to describe the effects of changing educational situation in human capital and labor productivity in agriculture among Nomenclature of Territorial Units for Statistics-2 (NUTS-2) regions, by making a comparison of 2004 and 2011 data, considering the side effects of migration as one of the major factors. Findings of the study show that four regional clusters can be formed in Turkey, comparing the agricultural gross value added (AGVA) per rural employees (as an indicator of labor productivity) and average educational levels. In the first cluster, AGVA per employee is above and average years of schooling of agricultural employees is below the country average, in the second, both AGVA per employee and average years of schooling of agricultural employees are above the country average, in the third both are below the country average and in the fourth cluster AGVA per employee is below and average years of schooling of agricultural employees is above the average of Turkey. From 2004 until 2011, some regions have change their clusters. Given these movements, the correlation between agricultural labor productivity and the change in the educational situation of agricultural employment is considered to be moderate, positive and significant. In addition, the correlation between the change in agricultural employment and net migration status is moderate, negative and significant.

Keywords: Human capital theory, farmer education, labor productivity

1. GİRİŞ

Türkiye’de tarım ekonomisi konusundaki araştırmalarda tarım sektöründe insan sermayesinin etkisini ortaya koyan çalışmaların yetersizliğinden dolayı bu konuda bir çalışma yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma, tarım sektöründeki insan sermayesinin durumunu ve bunun tarımsal işgücü verimliliğine etkilerini bölgesel farklılıkları da göz önüne alarak ortaya koymayı

planlamaktadır. İlave olarak, bu çalışma aynı konunun bir uzantısı olarak göç olgusunun işgücü üzerine etkilerini de ele almaktadır.

Çalışmanın ayrıntılarına girmeden önce insan sermayesi kuramıyla ilgili bilgi vermekte fayda görülmektedir. İnsan sermayesi kuramı ilk ortaya çıktığında ele alınan ilk gruplar tarım çalışanları ile göç edenler olmuştur. Schultz (1961) “Investment in Human Capital” başlıklı makalesinde tarımda çalışanların tarım

* Bu çalışmadaki görüşler Kalkınma Bakanlığı görüşlerini yansıtmaz, sorumluluk yazarlarına aittir.

¹ Dr., Kalkınma Bakanlığı, Necatibey Cad. No:110, 06100 Yücepete/Ankara.

dışı işlerde çalıştığı zaman muadillerinden daha az gelir elde etmesini insan sermayesindeki yetersizliklere bağlamıştır. Aynı şekilde siyah Amerikalı çiftçilerin beyaz çiftçilerden daha az kazanıyor olmalarının da insan sermayesinin unsurlarını oluşturan eğitim ve sağlık yetersizliklerinden kaynaklandığı söz konusu makalede vurgulanan konulardan biridir. İç göçün de daha iyi koşullarda iş bulmak anlamında bir insan sermayesi yatırımı olduğunu kabul eden kuram, gerek tarımda kalan gerekse tarım sektörünü terk edip tarımdışı sektörlerde çalışmak için göç edenlerin eğitim durumunun önemine vurgu yapmaktadır.

Eğitim-ekonomi ilişkisi, ilk olarak neoklasik iktisat kuramcıları tarafından sistemli bir biçimde incelenmeye başlamıştır (Ünal, 1991: 748; McNabb, 1987: 157). Neoklasik iktisat kuramının işgücü konusundaki açıklamaları piyasa bir yaklaşıma dayanır. Neoklasik işgücü kuramı, işgücü talep edenlerle işgücünü arz edenlerin faydalarını en çoklama güdüsüyle hareket etmeleri yoluyla denge ücret düzeyinin oluştuğunu ifade eden piyasa bir yaklaşımdır.

Bazı klasik iktisatçıların görüşleri ile neoklasik işgücü kuramının ilk hali arasında bir paralellik bulunmaktadır. Neoklasik kuramın eğitim işgücü ilişkisi açısından klasik iktisatçılarla paralellik arz eden boyutu işgücünün homojen olduğuna ilişkin görüştür (Ünal, 1991: 749, 1996: 73-76).

Neoklasik işgücü kuramı, neoklasik piyasa kuramının temel varsayımları doğrultusunda çözümlenmelerini ortaya koyar. "Tam rekabet piyasası" koşulları, neoklasik piyasa kuramı çerçevesinde yapılan çözümlenmenin referans noktasını oluşturur. İşgücü piyasasında tam rekabet piyasası koşullarının var olduğunu kabul etmek şu anlama gelmektedir. Bir üretim faktörü olarak işgücü homojen olup, işgücünün niteliği farklılık arz etmemektedir. Piyasa hakkında piyasa ajanları tam bir bilgiye sahiptir. Eğer bir fiyat farklılığı olursa gerek işçiler gerekse firmalar hemen bundan haberdar olur. Piyasada üretim faktörlerinin hareketliliği tamdır. Piyasada çok sayıda firma ve işgücü olduğu için gerek işçiler gerekse firmalar rekabet halindedir. Dolayısıyla işgücüne farklı ücret ödenmesi rekabet nedeniyle mümkün değildir.

Firmalar, tam rekabet koşullarının hakim olduğu bir piyasada işgücüne olan taleplerini işgücünün marjinal verimliliğini göz ederek belirlerler. Diğer taraftan, bireyin gelir ile boş zaman arasında yapacağı tercih ise işgücü arzını belirleyen temel unsurdur. Birey çalışma sonucu elde edeceği gelirin faydası ile boş zamanın faydasını en çoklamaya çalışır.

Neoklasik yaklaşım, 1950'li yılların sonlarından itibaren, işgücünün homojen olmasını ve eğitimin de bir tüketim malı gibi görülmesini sorgular hale gelmiştir

(Schultz, 1961; Becker, 1962; Mincer, 1958 ve 1962). Yeni yaklaşımda bireylerin farklı niteliklere sahip olmasından dolayı verimliliklerinin de farklılaştığı sonucuna varılmıştır. Söz konusu verimlilik farklarının işgücü talebi ve arzının farklı ücret düzeylerinde dengeye gelmesine neden olacağı kabul edilmiştir. Dolayısıyla işgücünün heterojen olduğu sonucuna varılmıştır. Eğitilmiş emek eğitimsizden daha verimli olacağından daha fazla talep edilecek ve ücreti de daha yüksek olacaktır. Eğitimin ücretlerini arttırdığını gören bireyler daha fazla ücret elde etmek için eğitime yatırım yapacaktır. Sonuç olarak, eğitim bireyler tarafından bir yatırım malı olarak değerlendirilecektir.

Bu kuramın tarım sektörü açısından da ele alınması, işgücünün niteliği ile verimliliği ve dolayısıyla tarımsal üretim artışı arasındaki ilişkilerin ortaya konulması önümüzdeki dönemde tarımda çalışacak işgücünün doğru planlanması açısından önem arz etmektedir.

1.1. İlgili araştırmalar

Eğitimin tarımda verimlilik üzerine etkilerine ilişkin çalışmalar 1920'lerde başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde o yıllarda yapılan ilk araştırmalarda eğitim ile tarımda verimlilik arasında önemli bir ilişki gözlenmiştir. İngiltere'de ise eğitim ve yayım hizmetlerinin çiftçi performansına olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Than, 2011).

Case ve Whitaker (1998) çalışmasına göre, tarımsal üretimde çalışan sayısı azaldıkça gıda üretimini en başından son aşamasına kadar bilenlerin sayısı da azalmaktadır. Geliştirilen tarımsal eğitim programlarının yaşam boyu öğrenme, mesleki eğitim gibi ana kavramları esas alması liderlik ve girişimcilik gibi konuları mutlaka içermesi gerektiği vurgulanmakta ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliği bu programlarda görülmektedir.

Lindley v.d. (1996)'nin Afrika üzerine çalışmalarında örgün ve yaygın eğitimin gıda güvenliği, kırsal istihdam ve yoksulluğun azaltılmasında elzem olduğu belirtilmektedir. Örgün eğitimin gerekliliği tarım sektöründe yetişmiş eleman ihtiyacının ve tarımsal hizmetlerin kalitesi açısından önemli görülürken, genelde kamu kesimi ve özel kesim tarafından sağlanan yayım hizmetleriyle verilen yaygın eğitim ise, çiftçi ve işçiler ile üretici örgütlerinin kapasitelerinin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Bravo-Ureta ve Pinheiro (1993) çalışmasında çeşitli saha çalışmalarına atıfla çiftlik bazında yapılan etkinlik değerlendirmelerinde çeşitli değişkenlerin kullanıldığı ve bunların en önemlilerinin çiftçinin eğitim ve tecrübesi, yayım hizmetlerine ulaşımı gibi etkenler olduğu vurgulanmakta, bu değişkenlerin teknik etkinliği anlamlı şekilde olumlu etki yaptığı belirtilmektedir.

Hayami (1969) ve Hayami ve Ruttan (1970) çalışmalarında ise, eğitim düzeyi ülkeler arasındaki tarımsal verimlilik farklarının ortaya çıkışında önemli bir etken olarak saptanmıştır.

Herdt ve Mandac (1981) tarafından teknik etkinlik ve tahsis etkinliği (tahsis etkinliği, bir ekonomide kaynakların dağılımında etkinlik amacına ulaşılmasını ifade eder, ya da "başkasının durumunu kötüleştirmeden hiç kimsenin durumunun düzeltilmemesi" biçiminde özetlenebilir) açısından Filipinler'de yapılan incelemelerde, bilgi ve çiftlik büyüklüğünün çiftçilerin etkinliği üzerinde önemli etkisinin olduğu belirtilmiştir; bilginin hem teknik etkinlik hem de tahsis etkinliği açısından önemli olduğu ve doğru bilgiyle küçük çiftçilerin büyüklerden daha etkin olabildiği savunulmuştur.

Jamison ve Lau (1982) eğitimin tarımsal üretim üzerindeki etkisini belirlemek üzere teorik bir çerçeve geliştirmişlerdir. Tayland'da her eğitim düzeyindeki çiftçilerle yürütülen çalışmalarda, eğitim seviyesi ve yayım hizmetlerinden faydalanma oranı arttıkça çiftçilerin kimyasal gübre kullanımının arttığı izlenmiştir. Bahis konusu çalışmada, Kore, Malezya ve Tayland'da okula devam oranı arttıkça çiftçi verimliliğinin de arttığı bulgusu ciddi biçimde test edilmiş ve 37 çiftlik düzeyindeki örnekten 31'inde bu bulgu kanıtlanmıştır.

Ali ve Flinn (1989) Pakistan'daki pirinç üreticilerinin teknik ve kaynak tahsis etkinliklerini incelemiştir. Çiftçilerin etkinliğini eğitim ve su kısıtı ve gübrenin geç uygulanması gibi yapısal etkenlerin etkilediği sonucu çıkmıştır. Aynı çalışmada, çiftçi eğitiminin etkinliğe en önemli katkıyı verdiği bulunmuştur.

Bravo-Ureta ve Pinheiro (1997) Dominik Cumhuriyeti'nde çiftçilerin teknik, tahsis ve ekonomik etkinliğini incelemiştir. Çıkan sonuçlara göre dört yıl ve daha fazla süreyle örgün eğitime devam eden çiftçilerde teknik etkinliğin daha yüksek görüldüğü anlaşılmıştır. Söz konusu çalışmada yaşlı çiftçilerin yayım konusunda daha isteksiz olduğu ve yeni teknik ve modern girdi kullanımına girişmedikleri gözlenmiştir. İlave olarak, genç çiftçilerin eğitime daha istekli oldukları ve bilgi toplama ve yeni teknikleri uygulamada başarılı oldukları, bu şekilde daha yüksek seviyede teknik ve/veya tahsis etkinliği sağlamak suretiyle ekonomik etkinliklerini artırdıkları belirtilmiştir.

Wadud ve White (2000) çalışmalarında okula devam etme süresinin tarım işçilerinin teknik etkinliğini artırdığını belirtmişlerdir. Soekartawi (2000) faktör analizi kullanarak pirinç üretiminde teknik etkinliğin kaynakları üzerinde durmuştur. Tarımsal işlerde teknik etkinlikte çiftçinin yetenek ve bilgi düzeyinin etkili olduğu belirtilmektedir.

Than (2011)'e göre, Myanmar'da eğitim ile pirinç verimi arasındaki ilişkiye değin yürütülen örnek çalışmada eğitim ile tecrübenin pirinç veriminin artırılmasında önemli yeri olduğu belirlenmiştir. Çiftçilerin örgün eğitim almasının desteklenmesi ve bunun yanında sürekli eğitim programlarının yürütülmesi öncelikli görülmektedir. Yeni teknikler ve yeni teknoloji uygulamada verilecek kısa eğitimler, yayım çalışanları ile sürekli temas sağlanması ve yaygın eğitim, çiftçilerin daha bilinçli iş yapmalarına neden olmaktadır.

Kalirajan ve Shand (1985)'in Hindistan'daki pirinç üreticileri üzerindeki çalışmalarında bu üreticilerin yaygın eğitime ve bu şekilde teknolojiyi anlamaya dönük çabalarının verimliliği artırdığı belirlenmektedir. Kalirajan ve Flinn (1983) ise, Filipinler'deki pirinç üreticileriyle çalışmalarında teknik etkinlik artışında çiftçilerin yayım hizmetlerine ulaşımının önemli bir belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Phillips ve Marble (1986) çalışmalarında eğitimin teknik etkinlik üzerine etkisini saptamak üzere 1348 Guatemala'lı mısır üreticisi üzerine araştırma yapmış, sonuçta dört yıl ve üzeri sürelerle eğitime devam etmenin verimlilik artışını sağlamada kritik bir eşik olduğunu göstermişlerdir.

1.2. Araştırmanın amacı

Bir bölgenin kalkınmasında temel unsur o bölgede ekonomik anlamda gösterilen performanstır. Ekonomik performansın en temel göstergesi de bölgedeki kişi başı gayrisafi katma değerdir. Bu çalışmanın amacı, karşılaştırma açısından verilerin ilk ve son bulunduğu yıllar olan 2004 ile 2011 yıllarında, Türkiye'de 2. Düzey İstatistik Bölge Birimleri (DİBB-2, İngilizcesi NUTS 2) itibarıyla tarım sektöründeki beşeri sermayede yaşanacak iyileşmenin bölgedeki tarımsal işgücü verimliliği ve dolayısıyla tarımsal üretim artışına katkısı konusunda yaşanan farklılıkları iç göç başta olmak üzere çeşitli etkenleri de göz önünde bulundurarak irdelemektir. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

- 2004 ile 2011 yıllarında Türkiye'de 2. Düzey İstatistik Bölge Birimleri itibarıyla tarım sektöründe çalışan başına bölgesel gayri safi katma değer (bir verimlilik göstergesi olarak) ile çalışanların ortalama eğitim düzeyleri arasındaki ilişki nasıl açıklanabilir?
- Tarım sektöründe DİBB-2 2004-2011 yılları arasında beşeri sermayeleri ile çalışan başına gayri safi katma değerlerinde değişim nasıldır?
- İç göç ile tarım sektörü istihdamındaki değişimin ilişkisi nasıldır?

Çizelge 1. DİBB-2 Bazında bölge kodları ve bölgelere dâhil olan iller

TR10 İstanbul	TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22 Balıkesir, Çanakkale	TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın
TR31 İzmir	TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR32 Aydın, Denizli, Muğla	TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR33 Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik	TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TR51 Ankara	TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TR52 Konya, Karaman	TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TR61 Antalya, Isparta, Burdur	TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR62 Adana, Mersin	TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır
TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

2. YÖNTEM

Bu çalışmada ilişkisel tarama modellerinden ilişkisel araştırma yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel araştırma yönteminde iki veya daha fazla değişken arasında birlikte değişim varlığı ve/veya derecesi belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2009). Söz konusu yöntem, araştırmada tarım sektöründe bölgesel gayri safi katma değer için çalışanların ortalama eğitim düzeyi ile ilişkisi incelendiği için seçilmiştir.

2.1. Verilerin toplanması

Üretilen istatistiklerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi çerçevesinde bir yandan ulusal ihtiyacı karşılamak diğer yandan ise uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlamak için bölgesel istatistiklerin TÜİK tarafından üretilmesi gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, ekonomik ve sosyal göstergeler bakımından benzer olan illerin Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemi'ne uygun gruplanması çerçevesinde İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) oluşturulmuştur (Şengül vd., 2013, TÜİK, 2014).

Çalışmada tarım sektöründe bölgesel gayri safi katma değer (GSKD) hesaplamalarında TÜİK'in uygulamakta olduğu ve 26 bölge bazında (Çizelge 1) tahmin üretebilen işyeri ve hanehalkı anketi sonuçlarını ve bazı sektörlerde idari kayıtları esas alan "Gayri Safi Katma Değer: Bölgesel Sonuçlar (2004-2011)" araştırması verileri kullanılmıştır (TÜİK, 2014). Tarım sektöründe bölgesel istihdam sayıları ve işgücü ile istihdamın eğitim düzeyinin hesaplanması, coğrafi kapsamı Türkiye geneli olan ve örnekleme birimi olarak "adres (konut)" seçilen 2004 ve 2011 yılları Hanehalkı İşgücü Anketi verileri kullanılmıştır (TÜİK, 2004, 2011a). Bölgelerin verdiği göçün (çalışma çağında olanlar) ortalama eğitim süreleri "TÜİK 2011 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları" kullanılarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2011b).

2.2. Verilerin hesaplanması

Çalışmada, TÜİK tarafından uygulanan 2011 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi'nde 13 numaralı soru olarak tüm bireylere en son hangi eğitim kurumundan diploma sahibi olduğu sorulmuştur. Yanıtlar altı seçenekten oluşmaktadır. Bunlar "0-6 yaşından küçük olanlar", "bir okul bitirmeyen", "ilkokul (5 yıl)", "ilköğretim, ortaokul ve mesleki ortaokul (8 yıl)", "genel lise", "mesleki veya teknik lise", "yüksekokul, fakülte ve üzeri" şeklindedir. Diğer yandan Anketin 14 numaralı sorusu okur-yazar olup olmadığı ile ilgilidir. Bu çerçevede "0-6 yaşından küçük tutulanlar hariç tutulup, "bir okul bitirmeyenler" 14 numaralı soruya verdikleri yanıtı göre "oku-yazar değil" ve "okur-yazar" şeklinde iki gruba ayrılmışlardır. Araştırmada bu yanıtlar çerçevesinde eğitim düzeyleri şu şekilde gruplandırılmıştır. "Bir okul bitirmeyenler" "okur-yazar değil" ve "okur-yazar" diye gruplandırılırken, sekiz yıllık ilköğretim zorunlu değilken ilkokuldan mezun olan önemli bir kesim olduğu için bunlar "ilkokul" mezunları olarak gruplandırılmıştır. Diğer yandan, sekiz yıllık ilköğretim düzenlemesi olmadan önce var olan ortaokul mezunları (ortaokul dengi meslek okulları dâhil) günümüz ilköğretim mezunları ile aynı eğitim sürelerine denk geldiği için "ilköğretim" mezunları içinde ilköğretim mezunları ile birlikte değerlendirilmiştir. Lise mezunu ve lise dengi meslek okulu mezunu olanlar ise "ortaöğretim" mezunları olarak gruplandırılmıştır. İki yıllık yüksekokul mezunları, dört yıllık yüksekokul ve fakülte mezunları ve yüksek lisans ile doktora mezunları ise "yüksekokul ve üzeri" mezunu olarak gruplandırılmıştır.

Bu kapsamda yukarıda sıralanan eğitim seviyeleri için belli süreler konulmuştur. "Okur-yazar değil" grubu için süre sıfır olarak değerlendirilmiştir. "Okur-yazar" grubunun eğitim süresi bir yıl olarak değerlendirilirken, "ilkokul" mezunları beş yıl olarak tespit edilmiştir. Bu

çerçevede “ilköğretim” mezunları sekiz yıl, “ortaöğretim” mezunları 11 yıl, “yüksekokul ve üzeri” mezunları 15 yıl eğitim gördüğü kabul edilmiştir. Bu bağlamda her bir DİBB-2 bölgesindeki çalışanların ortalama eğitim süreleri, bölgede çalışanların mezun oldukları eğitim seviyesine denk gelen eğitim süreleri toplanarak toplam çalışan sayısına bölünerek hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Bölgeler itibarıyla tarımsal gayri safi katma değer ve istihdamın ortalama eğitim düzeyi

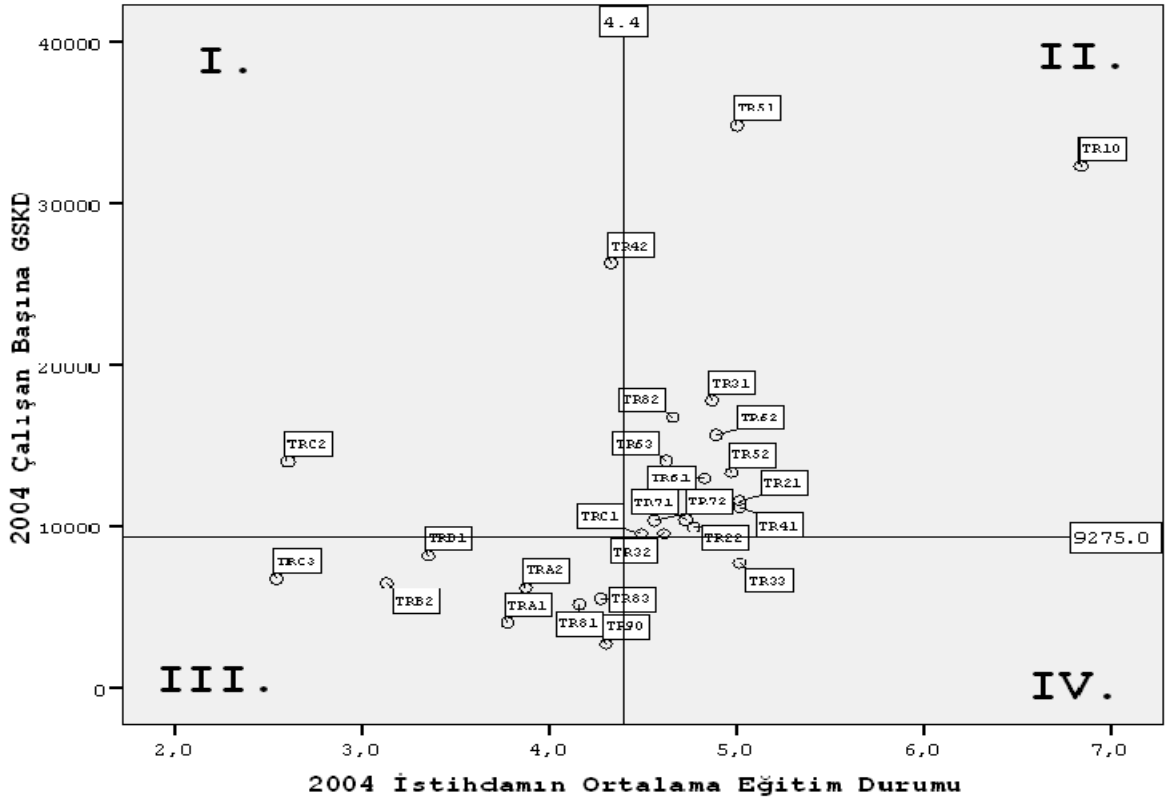
Türkiye’de bölgeler itibarıyla tarım sektöründe çalışan başına gayri safi katma değer (GSKD) ve istihdamda olanların ortalama eğitim süreleri Çizelge 2’de yer almaktadır. 2004 yılında Türkiye’de tarımdaki istihdamın ortalama eğitim süresi 4,4 yıl iken, çalışan başına ortalama GSKD 9275 TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl içinde tarımdaki istihdamın ortalama eğitim süresi en yüksek bölgesi 6,8 yıl ile TR10 (İstanbul) olmuştur. Ancak TR10 bölgesi en yüksek beşeri

sermayeye sahip olmasına rağmen en yüksek çalışan başına GSKD’ye sahip değildir. Söz gelimi TR51 (Ankara) bölgesinde istihdamın ortalama eğitim süresi TR10 bölgesinden 1,8 yıl daha düşük olmasına rağmen çalışan başına GSKD’i 2512 TL daha yüksektir. 2004 yılı içinde tarımdaki istihdamın ortalama eğitim süresi en düşük bölgesi 2,5 yıl ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) olmuştur. TRC3 bölgesi ortalama eğitim süresi açısından en düşük seviyede olmasına rağmen çalışan başına GSKD’si en düşük altı bölgeden daha yüksek bir GSKD’ye sahiptir. Türkiye’de tarımdaki istihdamın 2011 yılındaki ortalama eğitim süresi 4,7 yıl olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılına göre 0,3 yıllık bir artış ortaya çıkmıştır. GSKD’deki artış ise 2004 yılı fiyatlarıyla 1266 TL’dir. Ortalama eğitim süresi bakımından beş bölgede bir gerileme yaşanırken iki bölgede aynı seviyede kalmıştır. Çalışan başına GSKD bakımından 2011 yılında 2004 yılına göre on bölgede azalma gerçekleşmiştir.

Çizelge 2. DİBB-2 bölgeleri itibarıyla çalışan başına GSKD ve istihdamın ortalama eğitim süresi (TL, 2004 Yılı fiyatları ile), (Yıl)

Bölgeler (NUTS2)	2004 Çalışan Başına GSKD	2011 Çalışan Başına GSKD	2004 İstihdamın Ortalama Eğitim Durumu	2011 İstihdamın Ortalama Eğitim Durumu
TR10	32276	17664	6.8	5.8
TR21	11589	15434	5.0	5.6
TR22	9953	15100	4.8	5.3
TR31	17769	14502	4.9	5.2
TR32	9531	10446	4.6	5.3
TR33	7717	10257	5.0	5.2
TR41	11143	17008	5.0	5.4
TR42	26279	11899	4.3	4.9
TR51	34788	22745	5.0	5.1
TR52	13324	14786	5.0	5.4
TR61	12979	13655	4.8	5.4
TR62	15655	11176	4.9	5.5
TR63	14033	8762	4.6	4.0
TR71	10406	14845	4.7	5.1
TR72	10352	8417	4.6	4.6
TR81	5178	3039	4.2	4.4
TR82	16734	6799	4.7	4.4
TR83	5507	7917	4.3	4.5
TR90	2707	4011	4.3	4.3
TRA1	4014	7275	3.8	4.5
TRA2	6178	6207	3.9	3.4
TRB1	8166	7286	3.4	4.2
TRB2	6489	8221	3.1	2.7
TRC1	9529	10286	4.5	4.6
TRC2	14010	20405	2.6	3.8
TRC3	6762	27670	2.5	3.9
Türkiye	9275	10541	4.4	4.7

Kaynak: TÜİK (2004, 2011a, 2014) verileri kullanılarak yaptığımız hesaplamalardır.

Şekil 1. DİBB-2 Bölgelerinin sahip oldukları beşeri sermayeye göre performansları (2004), (TL, 2004 Yılı Fiyatları ile), (Yıl)

3.2. Bölgeler itibarıyla tarımsal istihdamın ortalama eğitim düzeyi ve verimlilik performansı

Bölgelerin tarım sektöründe sahip oldukları beşeri sermayeleri ile çalışan başına GSKD'leri karşılaştırıldığında Şekil 1 ve 2'deki durum ortaya çıkmaktadır. Şekil 1'de 2004 yılı itibarıyla DİBB-2 bölgelerinin tarım sektöründe sahip oldukları beşeri sermayelerine göre çalışan başına GSKD'lerdeki performans gösterilmiştir. Bu çerçevede bölgeler dört kümeye ayrılmıştır. Bölgelerin dahil oldukları kümeler Çizelge 3'te verilmiştir. Birinci küme, çalışan başına GSKD'si Türkiye ortalamasının üzerinde olup tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının altında olan bölgelerden oluşmaktadır. Bu kümede TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgeleri yer almaktadır. İkinci küme ise çalışan başına GSKD'si ve tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının üstünde olan bölgelerden oluşmaktadır. İkinci kümede, TR10 (İstanbul), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR31 (İzmir), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR51 (Ankara), TR52 (Konya,

Karaman), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) ve TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgeleri yer almaktadır. Üçüncü kümeyi oluşturan bölgeler de çalışan başına GSKD'si ve tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının altında olan bölgelerden oluşmaktadır. Bu bölgeler de TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)'ten oluşmaktadır. Son olarak, dördüncü küme çalışan başına GSKD'si Türkiye ortalamasının altında olup tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının üstünde olan bölgelerden oluşmaktadır. Dördüncü kümede ise sadece TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) bölgesi yer almaktadır.

Çizelge 3. Bölgelerin dahil oldukları kümeler (2004)

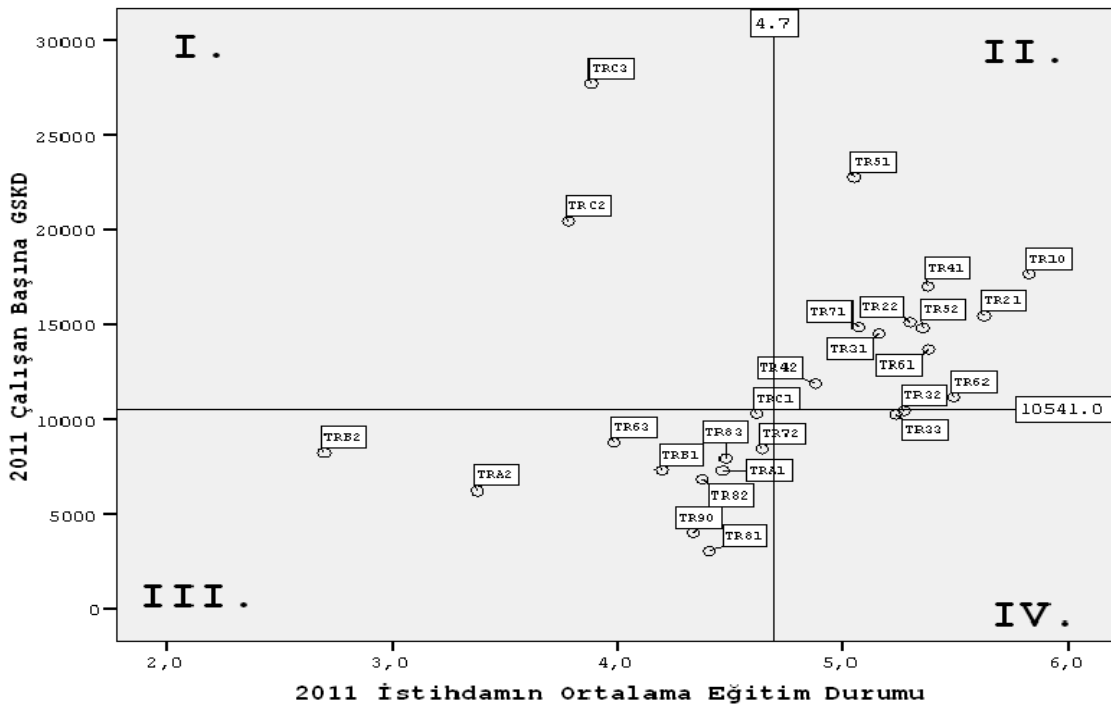
I	TR42, TRC2
II	TR10, TR21, TR22, TR31,
	TR32, TR41, TR51, TR52,
	TR61, TR62, TR63, TR71,
	TR72, TR82, TRC1
III	TR81, TR83, TR90, TRA1,
	TRA2, TRB1, TRB2, TRC3
IV	TR33

Bölgelerin tarım sektöründe sahip oldukları beşeri sermayeleri ile verimliliklerinin 2011 yılı itibarıyla durumları Şekil 2’de yer almaktadır. Bölgelerin 2011 yılındaki durumları 2004 yılı ile karşılaştırıldığında, Çizelge 4’teki durum ortaya çıkmaktadır. TRC2 bölgesi birinci kümedeki yerini korurken, TRC3 bölgesinde tarımda işgücü verimliliği Türkiye ortalamasının üstüne çıkarak üçüncü kümeden birinci kümeye dâhil olmuştur. TR42 bölgesi de tarım istihdamının ortalama eğitim düzeyini Türkiye ortalamasının üzerine çıkararak birinci kümeden ikinci kümeye geçmiştir. TRC3 bölgesi hariç, 2004 yılında üçüncü kümede yer alan bölgelerin tümü 2011 yılında da aynı bölgede yer almaya devam etmiştir. Ancak 2004 yılında ikinci bölgede yer alan

TR63, TR72, TR82 ve TRC1 bölgelerinin 2011 yılı tarımda işgücü verimliliği ve tarım istihdamının ortalama eğitim süresi Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu nedenle, söz konusu bölgeler 2004 yılında ikinci kümedeyken 2011 yılında üçüncü kümeye geçmişlerdir. 2011 yılında da TR33 bölgesi dördüncü kümede yer alan tek bölge olmaya devam etmiştir.

3.3. Gayri safi katma değer ve istihdamın ortalama eğitim düzeyinde yaşanan değişimlerin karşılaştırılması

2004-2011 yılları arasında çalışan başına tarım GSKD’deki değişim ile tarım istihdamının ortalama eğitim süresindeki değişime arasındaki korelasyon Çizelge 5’te ortaya konulmaktadır. Söz konusu tablo incelendiği zaman çalışan başına tarım GSKD’deki değişim ile tarım istihdamının ortalama eğitim süresindeki değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0.593$, $p<0.01$). Bu çerçevede, tarım istihdamının ortalama eğitim düzeyi arttıkça çalışan başına GSKD’nin arttığı görülmektedir. Determinasyon katsayısı ($r^2=0.35$) dikkate alındığında çalışan başına GSKD’deki değişimin toplam varyansının %35’inin tarım istihdamının ortalama eğitim süresindeki değişimden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

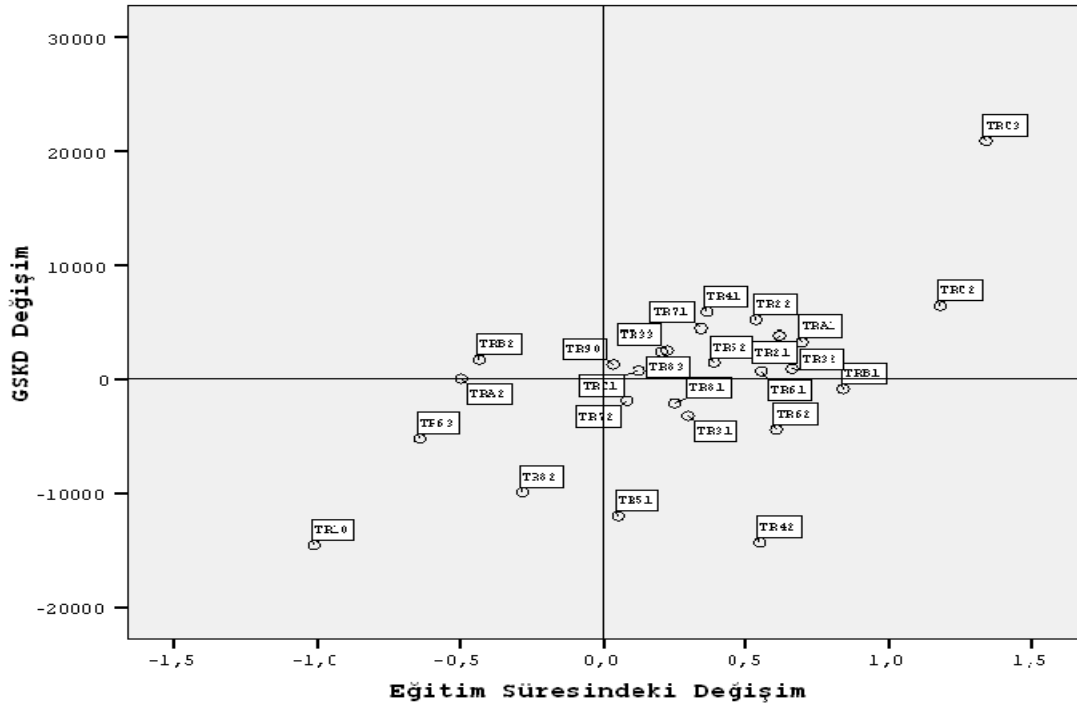
Şekil 2. DİBB-2 Bölgelerinin sahip oldukları beşeri sermayeye göre performansları (2011), (TL, 2004 Yılı Fiyatları ile), (Yıl)

Çizelge 4. Bölgelerin dahil oldukları kümeler (2011)

I	TRC2, TRC3	TR42	TR10, TR21, TR22, TR31, TR32, TR41, TR51, TR52, TR61, TR62, TR71	II
III	TR81, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2	TR63 TR82 TRC1 TR72	TR33	IV

Çizelge 5. 2004-2011 yılları arasında çalışan başına GSKD ve tarım istihdamının ortalama eğitim süresindeki değişime ilişkin korelasyon

		2004 Çalışan Başına GSKD	2004 İstihdamın Ortalama Eğitim Durumu
2004 Çalışan Başına GSKD	Pearson Korelasyon	1.000	0.593
	p (iki-yönlü)		0.001
	N	26	26
2004 İstihdamın Ortalama Eğitim Durumu	Pearson Korelasyon	0.593	1.000
	p (iki-yönlü)	0.001	
	N	26	26

Şekil 3: DİBB-2 Bölgelerinin 2004-2011 yılları arasında işgücü verimliliği ve istihdamın eğitim durumundaki değişim (TL, 2004 Yılı Fiyatları ile), (Yıl)

Çizelge 6. Bölgeler itibarıyla çalışma çağı nüfusu, işgücü, tarım istihdamı ve çalışma çağı nüfusunun net göç durumu (kişi)

Bölgeler (NUTS2)	Çalışma Çağı Nüfusu Değişim (2004-2011)	İşgücü Değişim (2004-2011)	Tarım İstihdamı Değişim (2004-2011)	Çalışma Çağı Net Göç Durumu (2007-2011)
TR10	880	756	6	228
TR21	240	143	-53	46
TR22	66	29	-30	12
TR31	384	413	65	59
TR32	338	166	22	28
TR33	-150	32	-25	-38
TR41	489	180	-71	79
TR42	465	530	171	76
TR51	477	342	36	119
TR52	97	161	37	-22
TR61	295	279	105	79
TR62	258	355	152	-43
TR63	326	303	135	-40
TR71	101	67	-39	-34
TR72	86	236	97	-43
TR81	38	99	83	-18
TR82	43	139	107	4
TR83	-10	-58	-122	-72
TR90	142	-70	-125	-21
TRA1	-15	-60	-119	-32
TRA2	16	79	3	-63
TRB1	187	127	65	-21
TRB2	214	169	20	-72
TRC1	252	122	28	-18
TRC2	534	113	-24	-54
TRC3	298	55	-93	-47

Kaynak: TÜİK (2004, 2011a, 2011b, 2014) verileri kullanılarak yaptığımız hesaplamalardır.

Çizelge 7. 2004-2011 yılları arasında tarım istihdamındaki değişim ile 2007-2011 yılları arasında bölgelerin çalışma çağının net göç durumuna ilişkin korelasyon

Kontrol Değişkenleri		Tarım İstihdamındaki Değişim	Çalışma Çağının Net Göç Durumu
Çalışma Çağı Nüfusundaki Değişim,	Tarım İstihdamındaki Değişim	Pearson Korelasyon p (iki-yönlü)	1.000 -0.441
		Serbestlik Derecesi	0 22
İşgücündeki Değişim	Çalışma Çağının Net Göç Durumu	Pearson Korelasyon p (iki-yönlü)	-0.441 1.000
		Serbestlik Derecesi	22 0

Bölgelerin 2004 ve 2011 yılları arasında beşeri sermayesi ve GSKD'sindeki değişimleri karşılaştırdığımız zaman Şekil 3'te de görüldüğü gibi dört farklı eksen ortaya çıkmaktadır (Şekil 3'teki

bölgelere karşılaştırmada karışıklığı önlemek üzere küme yerine eksen denilecektir). Şekil 3'te birinci ekseninde yer alanlar, tarımda işgücü verimliliğinde artışı yaşarken çalışanların ortalama eğitim süresinde azalış

olan bölgelerdir. İkinci eksen de ise verimlilik ve çalışanların ortalama eğitim süresi bakımından artış gösteren bölgeler yer almaktadır. Üçüncü eksen de yer alan bölgeler ise, değişim açısından en kötü durumda olanlardan oluşmaktadır. Çünkü bu alandaki bölgelerde her iki veride 2004-2011 yılları arası düşüş yaşandığı görülmektedir. Son olarak dördüncü eksendekiler ise çalışanların ortalama eğitim süresinde artış yaşarken işgücü verimliliğinde azalışın yaşandığı bölgelerden oluşmaktadır. Birinci eksen TRA2 ve TRB2 bölgelerinden oluşmaktadır. İkinci eksen ise TRC1, TR90, TR33, TR83, TR71, TR52, TR41, TR61, TR22, TR21, TRA1, TR32, TRC3 ve TRC2 bölgelerinden meydana gelmektedir. Üçüncü eksen de yer alan bölgeler ise TR63, TR82 VE TR10'dur. Dördüncü eksen de yer alan bölgeler ise TR72, TR81, TR51, TR31, TR62, TRB1 ve TR42 olarak sıralanmaktadır.

3.4. Bölgeler itibarıyla iç göç, tarım istihdamı, işgücü ve çalışma çağı nüfusunda değişim

İç göç, tarım istihdamı, işgücü ve çalışma çağı nüfusunda değişime bölgeler itibarıyla bakıldığı zaman Çizelge 6'daki durumun ortaya çıktığı görülmektedir. 2004-2011 yılları arasında tarım istihdamı düşen 10 bölge bulunmaktadır. Bunlar TR21, TR22, TR33, TR41, TR71, TR83, TR90, TRA1, TRC2 ve TRC3 bölgeleridir. Bölgeler itibarıyla 2007-2011 yılları arasında çalışma çağı nüfusunun net göç durumuna baktığımız zaman 16 bölgenin net göç veren durumunda olduğu görülmektedir. Söz konusu bölgeler TR33, TR52, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC1, TRC2 ve TRC3'tür. 2004-2011 yılları arasında işgücündeki kişi sayısı düşen 3 bölge bulunmaktadır. Bunlar TR83, TR90 ve TRA1 bölgeleridir. Diğer yandan 2004-2011 yılları arasında çalışma çağı nüfusundaki kişi sayısı düşen yine 3 bölge vardır. Bu bölgeler ise TR33, TR83 ve TRA1'dir.

Tarım istihdamındaki değişim ile çalışma çağındakilerin net göç durumu arasındaki korelasyona bakıldığı zaman Çizelge 7'deki durum ortaya çıkmaktadır. Söz konusu çizelge incelendiğinde çalışma çağı nüfusundaki değişim ile işgücündeki değişim sabit tutulduğunda (kontrol edildiğinde), tarım istihdamındaki değişim ile çalışma çağındakilerin net göç durumu arasında orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir ($r=-0.441$, $p<0.05$). Bu bağlamda, çalışma çağındakilerin net göçü arttıkça tarım istihdamının azaldığı görülmektedir. Determinasyon katsayısı ($r^2=0.19$) dikkate alındığında, tarım istihdamı değişimindeki toplam varyansın %19,5'inin çalışma çağındaki nüfusun net göç durumundan kaynaklandığı sonucuna varılmaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yukarıda yapılan değerlendirmelerin sonrasında bahsedilen gelişmelerin nedenleri, hangi koşullar altında bölgesel bazda ifade edilen sonuçlara varıldığına ilişkin çözümler yapılmasında fayda görülmektedir.

İlk olarak, 2004 yılındaki koşullar ele alınarak bölgelerin kümeler dağılımının değerlendirmesini yapmak uygun olacaktır. Birinci kümede TR42 bölgesinde tarım sektöründe eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının bir miktar altında kalmaktadır. Bu bölgenin önemli oranda göç alması nedeniyle tarımda çalışmakta olan nüfusun söz konusu göçle bölgeye gelen ve görece eğitim düzeyi düşük kalmış olan nüfustan oluştuğu değerlendirilmektedir. Aynı kümedeki TRC2 Bölgesi ise, GAP nedeniyle önemli ticari ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü iki il olan Şanlıurfa ve Diyarbakır'dan oluşmaktadır. Bu illerde eğitim seviyesi genelde ülke ortalamasının altında kalmakla birlikte sulama yatırımlarının ve tarımsal desteklemelerin etkisiyle tarıma bağlı üretim artışı yaşanmaktadır. 1990'ların ikinci yarısından 2004 yılına kadarki sürede bu bölgede hububat ve pamuk üretiminde önemli artış olmuştur. Bu durum tarımsal katma değerde artış yaratan en önemli unsurdur. Dolayısıyla, çalışan başına katma değer bu kümede ölçüme bağlı hatalar ve kayıtdışılık dolayısıyla olması gerektiği seviyenin altında kalmış olabileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İkinci kümede, tarım üretiminde katma değeri yüksek ürün üretimi yapan görece rekabetçi Batı ve Güney Bölgesindeki illerin dâhil olduğu bölgelerde eğitilmiş bir işgücünün tarımsal üretim yaptığı gözlenmektedir. Bu bölgelerde hayvancılık faaliyetlerinin de bölgelerin katma değerinin artışında önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Ancak, bu kümede kalan bölgelerin büyük kısmının 2004 yılı verileriyle kişi başına 10 bin-20 bin TL arası GSKD elde ettiği ve tarımda çalışanların 4,5-5 yıl ortalama eğitim sürelerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, bu kümedeki bölgelerde eğitim süresindeki değişimle katma değerdeki artış arasında doğrudan bir ilişkiden bahsetmek güçtür. Daha açık bir ifadeyle aynı düzeyde eğitim ortalamasına sahip bölgelerin katma değer düzeyleri farklılık arz edebilmektedir. Bu durum bölgelerin kendine has tarımsal iklim ve teknoloji kullanım koşulları gibi farklı etkenlere bağlanabilecektir.

Üçüncü küme en dezavantajlı bölge olarak yorumlanabilir. Bu kümede Batı ve Doğu Karadeniz illeri ile Doğu Anadolu illeri ve Güneydoğu Anadolu'daki birkaç il bulunmaktadır. Söz konusu illerde kısıtlı tarımsal potansiyelin değerlendirilemiyor olması bölgede eğitim ve girişimcilik düzeyinin düşük olmasına bağlanabilir. Ancak, özellikle Karadeniz

Bölgesi ve Doğu Anadolu'da iklim koşullarının olumsuzluğu, tarımsal verimin düşük olması, monokültür tarıma (çay, fındık gibi) veya hayvancılığa bağımlılık v.b. faktörlerin de verimliliğin düşük kalmasına neden olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle Doğu Anadolu'da önemli bir potansiyel olarak görülen hayvancılıkta bölgenin istikrarsız ortamı, pazarlara uzaklık veya hayvan hastalıkları nedeniyle yeterli gelişmenin görülmemiş olması da bu sonuçlarda etken olmaktadır. Tüm bu bölgeler için bir önemli unsur da bölgede görece eğitilmiş insanların Batı bölgelere göçünün önlenememesi olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak dördüncü kümede eğitim düzeyinin yüksek olmasına karşılık tarımsal çıktı açısından yeterli katma değer elde edilememesinin önemli nedenlerinden birinin iç Ege olarak tanımlanan bölgede tarımsal verimliliğin sınırlı olması ve buna karşılık bölgenin tamamında kırsal alanda yaşayan nüfus ve tarımda istihdamın yüksek görünmesinin (illere göre 2004 yılında yüzde 35-50 arasında değişmektedir) rol oynadığı düşünülmektedir. Ayrıca, tarımsal hizmetlerin gelişmesiyle üretim yerine ticarete ve diğer tarım dışı alanlara kaymış olmakla birlikte tarımsal istihdam içinde yer alan kişilerin kişi başına düşen katma değere hesabi olarak olumsuz etkisi olabileceği dikkate alınmalıdır.

2011 yılında tarımda iyileşen kişi başına GSKD ve eğitim durumu ortalamasıyla birlikte 2004 yılındaki kümelerde bazı değişiklikler gözlenmektedir. Birinci kümede TRC2 bölgesinde TÜİK verilerine göre, son yıllarda tarımsal katma değer bölge katma değeri içinde yüzde 25'lik paya sahip olmuş ve ekonomik gelişmenin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. TRC3 bölgesinde ise bu oran yüzde 17 seviyesindedir. Toplam tarım katma değeri içinde TRC2 bölgesinin payı 2009 yılında yüzde 4,9 iken 2011 yılında aynı pay yüzde 5,4'e yükselmiştir. Benzer şekilde aynı dönemde TRC3 bölgesinin payı da yüzde 2,2'den yüzde 2,6'ya çıkmıştır. GAP Bölgesinde yer alan her iki alt bölgede de 2008 yılında yürürlüğe giren GAP Eylem Planı dolayısıyla bölgeye yönelik yatırımların artmış olması ve bunun eseri olarak eğitim seviyesinde yükseliş, sulama yatırımları ve sınır ticaretindeki artış vasıtasıyla artan üretim ve ticaretin bölgeye önemli katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Böylece TRC3 bölgesi de üçüncü kümeden birinci küme içine yükselmiştir.

İkinci kümede, 2004 yılında yer almış olan bölgelerin büyük kısmı yerini korumuştur. Öte yandan, bu bölgelerde kırsalda eğitim düzeyi artarken gelir düzeyinde önemli değişiklik olmamıştır. Dolayısıyla bu kümedeki bölgelerde eğitim artışı ile tarımsal katma değer artışı arasında pozitif bir ilişki olmamış, gelir sabit kalmıştır. TR42 bölgesi yedi yıl içinde birinci kümeden bu kümeye geçmiş ancak söz konusu bölgenin kişi başına katma değerinde göç nedeniyle olduğu

düşünülen bir düşüş meydana gelmiştir. Burada da kırsalda kayıtlı olan ve tarımsal üretimde çalışmayan kişilerin yarattığı nüfusun hesabi olarak çalışan başına GSKD'yi düşürdüğü tahmin edilmektedir. Bu kümeden üçüncü kümeye geçen dört bölge bulunmaktadır. TR63, TR82, TRC1 ve TR72 bölgelerinin tarımsal üretimde yaşanan sorunlar ve buna bağlı göçle üçüncü kümeye imiş olabilecekleri (TR72 ve TR82) ya da TR63 ve TRC1 bölgelerinde olduğu gibi çevre ülkelerdeki olumsuz koşulların söz konusu bölgelerde yarattığı istikrarsızlığın etkisiyle bölgedeki nüfus ve üretim yapısında meydana gelmiş olabilecek değişimler ve buna bağlı olmak üzere, bu bölgelerde kırsal nüfustaki artışın yüksek olması dolayısıyla çalışan başına gelirle eğitim seviyesindeki düşüşün bir arada olumsuz etkilerinden bahsedilebileceği değerlendirilmektedir.

Üçüncü kümede ikinci kümeden gelen bölgeler dışında fazla değişiklik olmamış sadece 2004 yılında bu kümede olan TRC3 bölgesi, daha önce açıklanan nedenlerle, birinci küme bölgelerinden biri olmuştur. Bu kümede TRA2 ve TRB2 bölgelerinde 2004 yılına göre eğitim seviyesi ve gelir düzeyinde düşüş olmuştur. Bu da bölgedeki nüfus hareketleri yanında tarımsal gelirin nüfus ve istihdam artış hızı oranında artmamasıyla açıklanabilecektir. Bu noktada üçüncü kümedeki tüm bölgelere dönük daha fazla kırsal geliri artırıcı çabaya gereksinim duyulmaktadır.

Dördüncü kümedeki TR33 bölgesinde eğitim seviyesi ve çalışan başına GSKD'de iyileşme görülmüş olup bu bölgenin büyük iç piyasalara ve ihracat pazarlarına yakın olmasının önemli bir fark yaratmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen ve literatürdeki bulgulara da uygunluk arz eden sonuç; ülkemizde de eğitim ile işgücü verimliliği arasında bir ilişkiden söz edilebileceği olgusudur. Ayrıca, göçle işgücünün bulunduğu yerden ayrılması kırsaldaki işgücünde azalma yaratmaktadır. Yani kırsaldan göç önemli boyutlardadır. Bu durumun tarımsal işgücü verimliliğinde düşüşe yol açması kuvvetli bir olasılıktır. Bölgesel olarak değerlendirildiğinde, tarımsal gelir artışının sağlanması için kırsalda kalan işgücünün eğitim olanaklarından meslek edindirmeye yönlendirecek biçimde daha fazla faydalandırılması ve kırsalda yeni işler ve tarımsal girişimlerin desteklenmesi veya yeni yatırımların hayata geçirilmesiyle kırsaldan göçün azaltılmasının tarımsal üretimin sürekliliği açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Ali, M. ve Chaudhry, M. A. 1990. Inter-regional farm efficiency in pakistan's punjab: a frontier production function study, *Journal of Agricultural Economics*, 41 (1): 62-74.

- Ali, M., ve Flinn, J. C. 1987. Profit efficiency among basmati rice producers in Pakistan Punjab, *American Journal of Agricultural Economics* 71:303-10.
- Becker, Gary S. 1962. Investment in human capital: a theoretical analysis, *Journal of Political Economy*, Vol. 70 (Supplement): 9-49.
- Bravo-Ureta, B.E. ve Pinheiro, A. 1993. Efficiency analysis of developing country agriculture: a review of the frontier function literature, *Agricultural and Resource Economics Review* 22 (1), <http://purl.umn.edu/31643> [ulaşım tarihi: 01.08.2014]
- Bravo-Ureta, B.E. ve Pinheiro, A. 1997. Technical, economic, and allocative efficiency in peasant farming: evidence from the Dominican Republic. *The Developing Economics*, 15, 48-67.
- Case, L. ve Whitaker, K. 1998. What are the goals and purposes of agricultural education?, *The Agricultural Education Magazine*, 71(3), <http://www.cals.ncsu.edu/agexed/leap/aee500/case.htm> [ulaşım tarihi: 30.07.2014]
- Ekayanake, S.A.B. 1987. Location specificity, settler type and productive efficiency: a study of the Mahaweli Project in Sri Lanka, *Journal of Development Studies*, 23:509-21.
- Hayami, Y. ve Ruttan, V. W. 1970. Korean rice, Taiwan rice and Japanese agricultural stagnation: an economic consequence of colonialism, *Staff Papers* 13503, University of Minnesota, Department of Applied Economics.
- Hayami, Y. 1969. Resource endowments and technological change in agriculture: U.S. And Japanese experiences in international perspective, *Staff Papers* 13762, University of Minnesota, Department of Applied Economics.
- Herd, R.W ve Mandac, A. M. 1981. Modern technology and economic efficiency of Philippine rice farmers, *Economic Development and Cultural Change* 29(2): 375-399.
- Jamison, T. ve Lau, J.L 1982. Farmer education and farm efficiency, World Bank, The Johns Hopkins University Press, London.
- Kalirajan, K., ve Flinn, J.C. 1983. The measurement of farm-specific technical efficiency, *Pakistan Journal of Applied Economics* 11:167-80.
- Kalirajan, K., ve Shand, R.T. 1985. Types of education and agricultural productivity: a quantitative analysis of Tamil Nadu rice farming, *The Journal of Development Studies* 21:232-43.
- Karasar, N. 2009. Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Lindley, W.I., Van Crowder, L. ve Doron, N. 1996. Education in agriculture: links with development in Africa, *Agricultural Extension and Education Service (SDRE)* FAO Research, Extension and Training Division. <http://www.fao.org/sd/exdirect/exan0008.htm> [ulaşım tarihi: 30.07.2014]
- McNabb. R. 1987. Labor market theories and education, in Psacharopoulos, George (Ed.), *Economics of Education Research and Studies*. Pergamon Press, Oxford, 157-163.
- Mincer, J. 1958. Investment in human capital and personal income distribution, *Journal of Political Economy*, 66 (4): 281-302.
- Mincer, J. 1962. On the job training : costs, returns and some implications, *Journal of Political Economy*, 70 (5):50-79.
- Phillips, M.J., ve Marble, R.P. 1986. Farmer education and efficiency:a frontier production function approach, *Economics of Education Review*, 5:257-64.
- Schultz, T. W. 1961. Investment in human capital, *The American Economic Review*, 51 (March): 1-17.
- Şengül, Ü. – Eslemian, S. ve Eren, M. 2013. Türkiye’de istatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre düzey 2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerinin VZA yöntemi ile belirlenmesi ve Tobit model uygulaması, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21): 75-79.
- Than, M. K. (2011) A Study of Literature Reviews on Farmer Education and Farm Efficiency Yangon University of Distance Education Research Journal, 3(1), <http://www.yude.edu.mm/demos/Journals/V3N1-15eco.pdf> [erişim tarihi: 30.07.2014]
- TÜİK, 2004. Hanehalkı İşgücü Araştırması Veri Seti, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- TÜİK, 2011a. Hanehalkı İşgücü Araştırması Veri Seti, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- TÜİK, 2011b. TÜİK 2011 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- TÜİK, 2014. Gayri safi Katma Değer: Bölgesel Sonuçlar (2004-2011), Ulusal Hesaplar Daire Başkanlığı, Yıllık Hesaplar Grubu, Nisan, Ankara.
- Ünal, I. L. 1991. İşgücü piyasalarında eğitimsel niteliklerin rolü, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2): 747-767.
- Ünal, I. L. 1996. Eğitim ve Yetiřtirme Ekonomisi, Epar Yayınları, Ankara.
- Wadud, A ve Ben, W. 2000. Farm household efficiency in Bangladesh:a comparison of stochastic frontier and DEA methods, *Applied Economics*, 32: 1665- 1673.

Sorumlu Yazar:

Taylan KIYMAZ

taylan.kiyamaz@kalkinma.gov.tr

Geliş Tarihi : 04/11/2014

Kabul Tarihi : 29/01/2015

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRK DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

O. Murat KOÇTÜRK¹, Aslıhan KOCAEFE²

Özet

Serbest Ticaret Anlaşması (STA), taraf ülkelerin kendi aralarında gümrük vergisi ve kısıtlamaları kaldırdıkları, her üye ülkenin kendi ulusal gümrük tarifesi ve menş kurallarını uygulayabildikleri bir ekonomik entegrasyon türüdür. Bu çerçevede, Serbest Ticaret Anlaşmaları ile ilke olarak komşu ve çevre ülkelerle dış ticaretimizin geliştirilmesi, ihracatçılarımızın dış pazarlarda, özellikle Avrupa pazarındaki rakipleri ile eşit şartlarda rekabet edebilmeleri, karşılıklı yatırımların ve ortak girişimlerle ülkemizin uluslararası rekabet gücünün artırılması, ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, mal ve hizmet dolaşımının önündeki engellerin ortadan kaldırılması aynı zamanda anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki siyasi, teknolojik ve sosyal ilişkilerin de geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin imzaladığı Serbest Ticaret Antlaşmalarının (STA) Türk Dış Ticareti üzerine etkileri, anlaşmadan önce ve anlaşmadan sonra olmak üzere iki dönem halinde analiz edilerek gerek ihracat gerekse ithalat açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Serbest Ticaret Antlaşmaları, Dış Ticaret, Türk Dış Ticareti, İthalat ve İhracat

THE IMPACT OF FREE TRADE AGREEMENTS ON TURKISH FOREIGN TRADE

Abstract

Free Trade Agreements are the economic integrations which signatory parties can remove the customs duties and limitations among themselves, each member country is free to impose its own tariff schedule and the rules of origin is applied. In this respect, by means of Free Trade Agreements particular targets such as improving our foreign trade activities with neighboring and surrounding countries, maintaining a fair competition environment in the foreign markets in particular in the European market for our import goods, increasing the volumes of mutual investments, increasing the international competitive power of Turkey in joint ventures, improving the economic cooperation between the countries, removing the obstacles preventing the circulation of goods and services and at the same time improving the political, technological and social relations between the signatory parties, constitute the main focus as a principle. In this study the impact of the Free Trade Agreements signed by Turkey on the Turkish Foreign Trade has been evaluated in terms of both import and export issues. With this purpose, the trade relations between Turkey and the other countries with which FTAs have been signed have been scrutinized by analyzing the pre and post agreement conditions and finally the effects of FTAs have also been analyzed.

Keywords: Free Trade Agreements, Foreign Trade, Turkish Foreign Trade, Export and Import

1. GİRİŞ

Türkiye özellikle 1980 sonrası dışa açık bir ekonomik büyüme modelini tercih ederek dış ticaretini arttırıcı politika uygulamalarına önem vermiş ve hala da vermektedir. Nitekim 2023 yılında 500 Milyar dolarlık ihracat hedefine ulaşmaya çalışan ülkemizde özellikle 2000'li yıllarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Serbest Ticaret Anlaşmaları da bu hedefe ulaşmada önemli birer araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. GATT'm Uruguay Round müzakereleri sonunda, bölgesel ticaret anlaşmaları bir çok ülkenin ticarete serbestleşmesinde en çok tercih edilen yöntem olmuştur. Bir çok durumda ticaret görüşmeleri ile önerilen bölgesel serbest ticaret anlaşmalarının detaylarının düzenlenme ve kabul edilme süreçleri üye ülkelerdeki özel sektör grupları tarafından hız kazanmıştır, Bu

gruplar genellikle aktif bir şekilde ticaret anlaşmalarına katılmış ve kendilerine uygun ticaret rejimleri için lobi yapan çıkar grupları haline gelmiştir. Bir serbest ticaret anlaşmasının bütün üyeler tarafından desteklenmek zorunda olması, bu çıkar gruplarının hükümetler üzerinde etki yaratarak hükümetlerin serbest ticaret anlaşmasını kabul ya da red etmesinde rol oynamıştır (Stoyano, 2014). Öte yandan Dünya ülkelerinin ticari ilişkilerinde bir zorlama otoritesinin olmaması dünya refahını arttıran çok taraflı serbest ticaret anlaşması (STA)'nın da ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır (Yılmazkuday ve Yılmazkuday, 2014).

Bir Ekonomik Entegrasyon modeli olan Gümrük Birliği'nde ise üye ülkeler arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamaları gibi her türlü tedbir kaldırılmakta ve birlik

¹Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu - Manisa.

²Gediz Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu - İzmir

dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır (Enders and Lapan, 1987).

Konuya Türkiye açısından bakıldığında, 1.1.1996 tarihinde Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması uyarınca; Türkiye'nin, AB'nin Ortak Ticaret Politikasını üstlenme yükümlülüğü bulunmakta olup buna göre üçüncü ülke olarak adlandırılan birlik dışındaki ülkelere yönelik AB'nin tercihli ticaret sistemi üstlenilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye, AB'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları müzakere ettiği ülkelerle karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar müzakere edebilmekte bir diğer ifadeyle Türkiye, sadece Avrupa Birliği'nin STA müzakereleri yürüttüğü ülkelerle STA imzalayabilmektedir. Bu kapsamda, ülkemizin AB tarafından imzalanmış STA'ların içeriğini aynen kabul etme yükümlülüğü bulunmamakta olup, gerçekleştirilen müzakerelerde sanayi ve ticaret politikası önceliklerimiz ile ülkemiz hassasiyetleri göz önüne alınmaktadır.

Bu çalışmanın ana amacı Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde Serbest Ticaret Anlaşmalarının durumunu incelemek ve özellikle Gümrük birliği sonrası sayıları giderek artan ülkelerle yapılan STA'ların ülkemize olan katkılarını ortaya koymaktır. Özellikle soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliğinin dağılması, Yugoslavya'nın parçalanması, AB ülkelerinin sayısındaki artışlar vb. etkilerle yapılan STA'ların ülkemiz dış ticaretine olan etkileri de değerlendirilecektir.

2. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TARİHSEL BOYUTU

On dokuzuncu yüzyılda, iktisadi yapılarının faaliyetleri kıtalar arası ticaret olan ülkeler, serbest ticaretin yayılmasında önemli rol oynamışlardır. İsviçre, İtalya, Hollanda gibi ülkeler yapısal olarak serbest ticaret yanlısı olarak düşünülebilir. İngiltere 1820-1880 yılları arasında serbest ticaret politikası uygulamaya başlamış, tüm Avrupa 1870'lerden itibaren korumacılığı temel politika olarak benimserken, serbest ticarete bağlı kalmıştır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda devamlılık arz eden korumacı politikaların yaratacağı zararı telafi etmek için, ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları yapılmıştır (Ficher, 1987).

Serbest Ticaret Anlaşmalarının Osmanlı da ki boyutunda ise, 1830-1913 döneminde dış ticarete serbesti kazandırabilme adına üç çeyrek asır çeşitli ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalandığı görülmektedir (Pamuk, 2005).

1930'lu yıllarda ise, Büyük Buhan'ın dünya genelinde uluslararası ekonomik bütünleşmeleri durdurduğu, ülkelerin korumacılık duvarları arkasına itildiği bir dönemdir. Ülkeler, ekonomik olarak dış

devletlerden bağımsız ve kendi kendine yeterli olma çabası içerisinde olmuşlar ve her ülke kendini bu ekonomik krizin etkilerinden uzak tutmaya çalışmıştır. O tarihlerde ABD'de 25 bin civarında ürünün ithalatında %53'lere varan tarifeler uygulanmıştır (Isaak, 1981).

İkinci dünya savaşından sonra, ticarete serbestleşme yönündeki gelişmeler giderek ivme kazanmıştır. Ancak, savaş sonrası yıkık Avrupa Ekonomilerinin yeniden yapılandırılması sürecindeki problemlerin üstesinden gelme zorluğu sebebiyle, gelişmeler yavaşlamıştır. Küba'nın başkenti Havana'da, 1948 yılında yapılan görüşmelerde, ticari engellerin dünya çapında azaltılması ve ekonomik gelişmeyi desteklemek maksadı ile Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organization - ITO) kurulmuştur. İlk zamanlarda bu kuruluş, geniş çaplı bir gelişmeyi öngören merkezi ve çok uluslu bir işbirliği teşkilatı haline getirilmek istenmiş olsa da, ABD'deki güçlü politik muhalefet Havana Kararlarını reddedince, ümitler boşa çıkmıştır. O tarihlerde, ABD en önemli ve tek büyük ticaret ülkesi olarak kaldığından, ITO denemesi ABD'nin olumsuz tavrı nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Lanjouw, 1995).

ITO giderek önem ve etkinliğini kaybederken, örgütün bünyesinde kurulan Genel Tarife ve Ticaret Anlaşması (GATT), anlaşmaya katılan ülkelerin zaman zaman yaptıkları toplantılarda problemlere çözüm arayışlarında bağımsız bir yapı kazanmış ve kurumsallaştırmıştır (Balkır, 1988).

GATT'ın kurulduğu 1948 yılından itibaren dünya ticaretinde serbestleşme yönünde önemli mesafeler kat edilmiştir. Başlangıçta 23 ülkenin katılımıyla oluşturulan GATT, üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesini, gümrük vergilerinin düşürülmesini miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını ve dış ticaret rejimlerinin üye ülkeler arasında uyumlaştırılmasını hedeflemiştir (Pool ve Stamos, 1990). GATT sisteminin kurucuları, ticarete ayırım yapmama prensibini benimsemişler ve bu sayede, genişleyen bir dünya ekonomisini hedeflemişlerdir (Hine, 1992). Bu prensip GATT'ın temelini oluşturmuştur. En kayırılan ülke prensibi altında, ticari engeller ticaret yapılan bazı ülkeler için azaltıldığında, aynı durum ticaret yapılan diğer tüm ülkeler için de yapılmak zorundadır. Ayırım yapmama prensibine karşı ilk istisna, GATT anlaşmasının yirmi dördüncü maddesi ile getirilmiştir (Bhagwati, 1994). Serbest ticaret alanlarının oluşturulmasına yönelik olarak imzalanan serbest ticaret anlaşmaları terim olarak GATT'ın 24. maddesinden kaynağını almıştır. Serbest ticaret alanlarında amaç, üye ülkeler arasında, kendilerinin ürettiği mal ve hizmetlere

ilişkin ticareti serbestleştirecek ortak bir pazar yaratmaktır. Ticaret sınırlamaları, sadece üye ülkelere üretilen mal ve hizmetlere karşı kaldırılmakta, üçüncü ülkelerden ithal edilen bir malı herhangi bir üye ülke, diğerlerine ihraç etmek istediğinde bu sınırlamalar geçerli olmaktadır (Lanjouw, 1995). Üye ülkeler, ortak bir piyasa oluşturmak için, sadece birbirlerine karşı tercihli gümrük politikası uygulayabilmek açısından karar alanı bırakmış olmaktadır.

Kaynaklarını daha etkin kullanmak isteyen ülkeler, üye ülke üreticilerine daha geniş pazar olanakları sunmak için ticari işbirliği yoluna gitmektedirler. Serbest Ticaret Anlaşması, iç pazarda korumacılığı azaltarak diğer üye ülke pazarlarındaki fırsatlardan yararlanma olanağı sağlamaktadır. Kendi aralarında uyum kuran ülkeler, daha büyük pazar ve endüstriler için ölçek ekonomileri oluşturacak üstünlük elde edebilirler. Ticaret engellerinin azaltılmasıyla rekabet artmakta ve sonuç olarak ekonomiye dinamizm kazandırılmaktadır. Ülke içerisindeki tüketim fazlası ve üretim olanağı blok ülkelerince desteklenerek endüstri teşvik edilmektedir (Erdil, 1992). Bir grup ülke, kendi aralarında böyle bir bütünleşmeye gitme kararındaysalar, diğer GATT ülkelerine yaygınlaştırmaksızın aralarındaki ticareti serbestleştirebilirler. Bu ayırıcı politikanın uygulanması 24ncü maddede iki şarta bağlanmıştır. Birincisi, ekonomik birleşmeden sonra üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı uygulayacakları ortak gümrük tarifesi eskisinden daha fazla olmayacaktır. İkincisi, birleşme için yapılacak anlaşmanın belli bir zaman zarfında gerçekleştirilmesi öngörülmeli ve diğer GATT üyeleri haberdar edilmelidir (Goto and Hamata, 1999).

Serbest ticaret anlaşmalarının hızı artmasıyla, yeni serbest ticaret anlaşma eğilimleri de ortaya çıkmıştır. Bunlardan en bilinen eğilim farklı bölgelerdeki ülkeler arasında yapılan (Temmuz 2011 tarihinde Güney Kore ve Avrupa Birliği arasında imzalanan anlaşmada olduğu gibi) bölgesel üstü serbest ticaret anlaşmalarıdır (Kawabata, 2014). Serbest ticaret anlaşmalarının dikkat çeken bazı karakteristik özellikleri vardır, ilk olarak, bu anlaşmalar günden güne büyümekte, yani anlaşmaların üye sayısı giderek artmaktadır. Bu konuda en çarpıcı örnek AB'dir. Başlangıçta altı üyeli bir toplulukla başlayan süreç bugün 28 üyeli bir birliğe ulaşmış durumdadır. İkinci olarak, bölgesel ticaret anlaşmalarının derinliği zamanla artmaktadır, yani anlaşmalar daha ileri entegrasyon anlaşmalarına çevrilmiştir. İhracat için bölge dışındaki ülkelere bağımlılık durumunun çok belirgin bir örneği körfez

bölgesindeki petrol ihracatçısı ülkelerdir (İslam, 2014). Bu bütünleşme aşamasında, her ülkenin serbestçe kendi gümrük politikasını seçmesi, bütünleşmeyi dağıtıcı eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Serbest ticaret alanında yer alan bir ülke, sanayisinin güçlü olmadığı alanlarda çok düşük gümrük oranları kabul ederek birleşme içinde bu malların ithalatçısı konumuna gelebilir.

Bu noktada aşağıdaki bölümde bugüne kadar Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle olan ticaret hacmi anlaşmadan önce ve sonra olmak üzere iki ayrı dönem halinde analiz edilmiştir.

3. TÜRKİYE'NİN İMZALADIĞI SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ GELİŞİMİ VE TÜRK DİŞ TİCARETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bugüne kadar, AB üyelikleri nedeniyle STA'ları feshedilen 10 adet Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi hariç, 19 ülke ile STA imzalanmış, bunların 16'sı 2000'li yıllardan sonra imzalanmıştır. Türkiye, şimdiye kadar Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı bu 19 ülke ile yaptığı anlaşmaların desteğiyle dış ticaret hacmini artırmaya devam etmektedir.

Tablo 1'de Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler ve bu anlaşmaların yürürlüğe girdiği tarihler yer almaktadır.

Söz konusu STA'lardan, Lübnan, Morityus ve Güney Kore ile imzalanan Anlaşmalar dışındaki STA'lar hâlihazırda yürürlükte bulunmakta olup, Lübnan, Morityus ve Güney Kore Anlaşmaları taraflarca iç onay sürecinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe girecektir. Son dönemde yaşadığımız siyasi sorunlar nedeniyle Türkiye ile Suriye arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması ise 6 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır.

Ülkemiz, AB'nin tercihli rejimlerini üstlenme konusunda yoğun gayret içerisinde. Bu süreç, Türkiye-AB Gümrük Birliği kapsamındaki yükümlülüğün yerine getirilmesi açısından önem arz ettiği gibi yüksek koruma oranları ile kendi pazarlarını koruyan ülkelere ülkemizin düşük seviyelerde olan Topluluk Ortak Gümrük Tarifesi uygulaması nedeniyle sağladığı tek yanlı avantajı, STA'lar kapsamında pazar açılımı suretiyle karşılıklı hale getirmek açısından da son derece önemlidir (Atılğan ve Kanat, 2007). AB ile STA'sı olup da halen Türkiye ile STA imzalamamış başlıca ülkeler Meksika, Güney Afrika Cumhuriyeti, Cezayir'dir. Konuya dair görüşmeler devam etmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin STA İmzaladığı Ülkeler

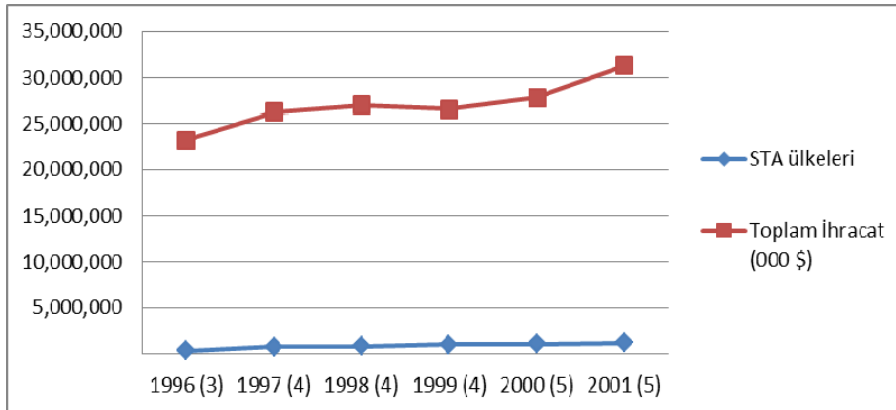
	Ülke	Anlaşmanın İmza Tarihi	Anlaşmanın Yürürlüğe Girişi
1	EFTA	10.12.1991	01.04.1992
2	İsrail	14.03.1996	01.05.1997
3	Makedonya	07.09.1999	01.09.2000
4	Hırvatistan	13.03.2002	01.07.2003
5	Bosna ve Hersek	03.07.2002	01.07.2003
6	Filistin	20.07.2004	01.06.2005
7	Tunus	25.11.2004	01.07.2005
8	Fas	07.04.2004	01.01.2006
9	Suriye	22.12.2004	01.01.2007 (06.12.11 'de askıya alınmıştır)
10	Mısır	27.12.2005	01.03.2007
11	Arnavutluk	22.12.2006	01.05.2008
12	Gürcistan	21.11.2007	01.11.2008
13	Karadağ	26.11.2008	01.03.2010
14	Sırbistan	01.06.2009	01.09.2010
15	Şili	14.07.2009	01.03.2011
16	Ürdün	01.12.2009	01.03.2011
17	Lübnan	14.07.2009	İç Onay Sürecinde
18	Morityus	09.09.2011	İç Onay Sürecinde
19	Güney Kore	01.08.2012	İç Onay Sürecinde

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Tablo 2: 1996-2001 Dönemi Arasında STA Ülkelerine İhracat

Ülkeler	STA Kapsamındaki İhracat Değerleri (000 000 \$)											
	1996	1997	%	1998	%	1999	%	2000	%	2001	%	
İzlanda	2	3	52,3	11	244,4	88	695,2	5	-94,2	3	-37	
Liechtenstein	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Norveç	58	93	59,8	101	9,2	91	-10,3	80	-11,5	70	-12,7	
İsviçre	276	318	15,4	244	-23,3	268	9,9	239	-11	243	1,6	
İsrail	-	392	-	480	22,5	585	22,1	650	11,1	805	23,9	
Makedonya	-	-	-	-	-	-	-	108	-	90	-16,7	

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Şekil 1: STA Kapsamında Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı (Mil. \$)

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

STA'ların, ülkemizin lokomotif hizmet sektörlerinden olan yurtdışı müteahhitlik hizmetleri açısından pazar yaratıcı etkileri gözlenmekte, benzer şekilde, bu ülkelerdeki yatırımları da tetiklediği görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar ortaya koymaktadır ki; bu tür bölgesel entegrasyonlar, ölçek ekonomilerine yol açarak maliyet düşüşü ve kaynak verimliliği sağlamakta, dışa açık rekabetçi bir ekonomik altyapının tesisi suretiyle ülkenin uluslararası rekabet gücünü artırmakta, milli geliri, toplumsal refahı yükseltmektedir. Özetle STA'lar; İhracatçılarımızın başta çevre ve komşu ülkeler olmak üzere, hedef pazarlara giriş imkânlarının artırılmasını; Batı Avrupa pazarlarına olan bağımlılığının azaltılmasını, İhracatçılarımızın üçüncü ülke pazarlarında, başta AB ülkelerinin müteşebbisleri olmak üzere, rakipleri ile eşit şartlara sahip olmasını, İhracatımızın, tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması suretiyle, ürün bazında çeşitlendirilmesini ve miktar bazında artırılmasını ve Türkiye'nin tercihli ticaret imkânlarından yararlanmak isteyen doğrudan yabancı sermayeli yatırımların artmasını sağlamaktadır (İBGS,2010).

3.1 1996-2001 Dönemi STA Kapsamında Türkiye'nin Dış Ticareti

Türkiye'nin 1996-2001 yılları arasında STA kapsamındaki ihracatının gelişimi Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'den görüleceği üzere, 1996 yılında aramızda Serbest Ticaret anlaşmasının yürürlükte olduğu Norveç, İzlanda ve İsviçre'den oluşan 3 EFTA üyesi ülke bulunmaktadır. Söz konusu yılda gerçekleşen 23 milyar dolarlık toplam ihracat içinde STA kapsamında bu ülkelere yapılan ihracatın payı % 1,45 rakamsal ifadeyle 336 milyon dolardır ve bunun 276 milyon doları İsviçre'ye yapılan ihracattan oluşmaktadır. Söz konusu ülkeyle ilgili ithalat bölümlerinde de ifade edileceği üzere Türkiye ile İsviçre arasındaki dış ticaret ilişkileri sürekli olarak aleyhimize seyretmiştir. İsviçre'ye yapılan başlıca ihraç kalemlerimiz dönem itibarıyla tekstil hazır giyim ve ayakkabılar, tarım ormancılık ve su ürünleri, taşlar ve toprak elektronik eşya ve aletler ve kimya sanayi ürünleri şeklinde sıralanabilir.

1997 yılında STA kapsamına İsrail'in dahil olmasıyla söz konusu ülkeye ihracat ta sanayi ürünlerinde gümrük vergisi muafiyeti ve indirimleri, bazı tarım ürünlerinde pazara giriş kolaylıkları getirilmiş ve buna istinaden bu ülkeye yapılan ihracatlar da önemli artış gözlemlenmiştir. Aynı yıl EFTA üyesi ülkelere yapılan ihracat artışıyla beraber 1997 yılında STA kapsamında yapılan ihracatlar 806 milyon dolar seviyesine ulaşarak bir önceki yıla göre % 1,45'den % 3,07'ye bir sıçrama yapmıştır. 1998 yılında 4 ülkeli STA Kapsamında yapılan ihracat 836 milyon dolara

ulaşırken,1999 yılında 1 milyar dolar seviyesini aşarak artış trendini sürdürmüştür. 2000 yılında STA sürecine Makedonya dahil olmuş söz konusu ülkeye 200 ve 2001 yıllarında sırasıyla 108 ve 90 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Makedonya'ya yapılan ihracat kalemlerimizin başında ise elektrikli makineler, pamuk, otomotiv ve yan sanayii, plastikler, özel dokunmuş menscuat, hububat ve un, meyve, alüminyum oluşturuyor. İthalatımızda ise sentetik suni devamsız lifler, ham postlar, bakır, kurşun, çinko, cam ve cam eşya, demir çelik, organik kimyasallar, yün, deri başta gelmektedir.

2000 ve 2001 yıllarında ülkemiz ile İsrail arasındaki değerli taş ve madenler faslından yapılan ticarete ihracatımız yaklaşık % 79 oranında artmış ve 26.7 milyon ABD Doları seviyesine ulaşmıştır. Böylece söz konusu ürünlerin İsrail'e yönelik toplam ihracatımız içindeki payı da % 4 seviyesine yükselmiştir Mevzuat açısından değerlendirmemiz gerekir ise, İsrail ile Türkiye arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması gereğince iki ülke arasında sanayi ürünleri ticareti menşe kullarına bağlı kalınmak koşuluyla gümrük vergisinden muaftır. Ancak, İsrail hükümeti gerek iç pazarını gerek yerli sanayiini korumak amacıyla satın alma ve koruma vergisi gibi iki ayrı vergi tatbik etmektedir. Ancak mücevherde ülkemize uygulanan ilave bir vergi bulunmamaktadır. Ülkede bu ürün için de uygulanan KDV oranı % 18'dir.

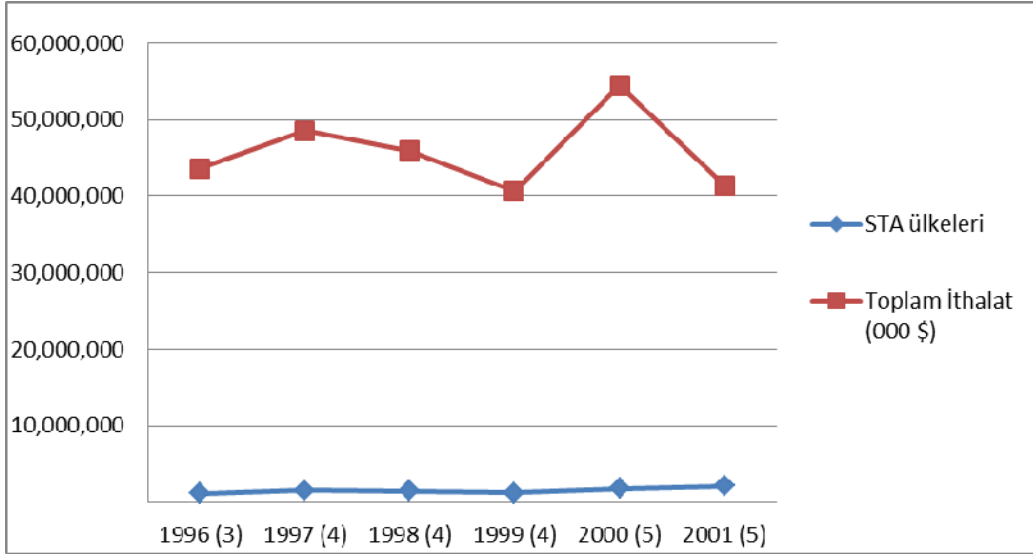
Genel bir değerlendirme ile 1996-2001 yılları arasındaki 6 yıllık dönemde toplam ihracat yaklaşık 162 milyar dolar iken, bunun 5,3 milyar doları aramızda Serbest Ticaret Anlaşmasının tesis ettiği 5 ülkeye yapılan ihracattan oluşmaktadır. Toplam ihracat içinde STA kapsamında yapılan ihracat oransal olarak % 3,27 şeklindedir. Tablo 3, 1996-2001 yılları arasında STA kapsamında yapılan ithalat değerleri hakkında bilgi vermektedir.

1996 yılında toplam 3 ülkeden yapılan ithalatın yaklaşık 1,1 milyar dolar olduğu ve bunun neredeyse tamamının İsviçre'den yapıldığı görülmektedir. İsviçre'den yapılan başlıca ithalatımız mal grupları itibarıyla kimya sanayi ürünleri, elektronik makina ve aletler, taşıt araçları, metaller, tekstil ve konfeksiyon ürünleri ile saat, mücevher ve optik aletlerden oluşmaktadır.Bu ülkeden yapılan ithalatlar 1997 yılına kadar hızlı bir şekilde artmasına karşın bu tarihten sonra İsviçre'nin 1998 yılında meydana gelen Asya krizinden etkilenmesinden dolayı düşmüştür.Bu dönemde kriz,ekonominin yavaşlamasına ve ülkenin dış ticaretinin azalmasına yol açtığı için,bu tarihlerde İsviçre'den yapılan ithalatlar azalma trendine girmiştir.

Tablo 3: 1996-2001 Döneminde STA Kapsamında Yapılan İthalat Değerleri (Milyon Dolar)

Ülkeler	1996	1997	%	1998	%	1999	%	2000	%	2001	%
İzlanda	4	5	24,9	4	-21,8	2	-34,3	4	62,2	2	-47,1
Liechtenstein	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Norveç	93	178	90,8	148	-17,2	175	18,2	260	49	251	-3,4
İsviçre	1015	1104	8,8	1018	-7,8	749	-26,4	891	19	1227	37,8
İsrail	-	234	-	283	21	298	5,5	505	69,5	529	4,7
Makedonya	-	-	-	-	-	-	-	108	-	90	-16,7

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Şekil 2: 1996-2001 Arası STA Kapsamında Yapılan İthalat ve Toplam İthalat İçindeki Payları

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Tablo 4: 1996-2001 Arası STA Kapsamında Yapılan İthalat ve Toplam İthalat İçindeki Payları

	1996 (3)	1997 (4)	1998 (4)	1999 (4)	2000 (5)	2001 (5)
STA ülkeleri	1.112.068	1.520.901	1.452.052	1.224.327	1.768.517	2.100.235
Toplam İthalat (000 \$)	43.626.642	48.558.721	45.921.392	40.671.272	54.502.821	41.399.083
% oran	2,55	3,13	3,16	3,01	3,24	5,07

Kaynak: TÜİK

1997 yılında STA kapsamında İsviçre'den yapılan ithalat bir önceki yıla paralellik gösterirken tabloya 234 milyon dolarlık ithalat ile İsrail dahil olmuştur. 1997 yılı İsrail ile aramızdaki ticaret lehimize bir tablo çizerken, İsviçre olan ticaret de ise açık verilmiştir. Söz konusu dönemde Norveç ile olan ticaretimiz ele alındığında; 1997 yılında Norveç'ten yapılan ithalat bir önceki yıla kıyaslandığında % 90,8 'lik bir artış göstererek 178 milyon dolara çıkmış buna karşın

ülkemizden söz konusu ülkeye yapılan ihracat ise 1996 yılında 58 milyon dolar iken 1997 yılında %59,8'lik bir artışla 93 milyon dolara yükselmiştir. Her iki durumda da Serbest Ticaret Anlaşması ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi artış sergilerken bu durum Norveç lehine bir artışı beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin Norveç'e yaptığı ihracatta ağırlığı sırasıyla, tekstil ürünleri- aksesuarlar- kumaşlar, makine ve ulaşım ekipmanları (enerji üreten makine ve

ekipmanlar, telekomünikasyon cihazları, genel endüstri makineleri, gıda (sebze-meyve, tahıl), inorganik kimyasallar-tıbbi ürünler ve ilaç, demir cevherleri-işlenmemiş gübre ve mineraller oluşturmaktadır. Demirdışı metaller, balık ve kabuklu deniz ürünleri, doğal ve mamul halde gaz, demir-çelik, plastik, makine ve ulaşım ekipmanları ise Norveç'ten yapılan ithalatın önemli kalemleridir.

1999 yılında Güneydoğu Asya ülkeleri ile Rusya'daki krizin etkilerinin yanında finansman sorunlarının devam etmesi, sanayi kuruluşlarının büyük bölümünün bulunduğu Marmara bölgesindeki depremin neden olduğu hasar ve Depremin imalat sanayii işyerlerinde bina, makina-teçhizat, mamul ve yarı mamul stok kaybı, işgücü eksiltmesi gibi etkiler ortaya çıkarken, üretime ara verilen tesislerden kaynaklanan üretim kaybı ve ihracat azalması gibi etkiler sözkonusu olmuşken aynı dönemde özel tüketim harcamalarındaki daralma eğilimi ve yatırımlardaki gerileme sonucunda ithalat azalmıştır. Şekil 2'den de görüleceği üzere sözü edilen dönemde STA ülkelerinden yapılan ithalat ve toplam ithalat düşme eğilimi içine girmiştir. 2000 yılı tekrar toparlanma olarak nitelendirilirken, 2001 yılı 5 STA ülkesinden yapılan ithalat, 21 Şubat 2001'de Türk Lirası'nın dalgalanmaya bırakılmasının ardından yaşanan devalüasyondan kaynaklı daralmaya rağmen, 2 milyar doları aşmış ve toplam ithalat içindeki payı % 5,07 olarak gerçekleşmiştir.

Genel bir değerlendirme ile 1996-2001 yılları arasındaki toplam 6 yıllık zaman zarfında Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında toplam ithalatımız değer olarak yaklaşık 275 milyar dolar olarak gerçekleşirken bunun yaklaşık 9 milyar doları aramızda Serbest Ticaret Anlaşmasının mevcut olduğu ülkelere yapılmıştır. Ancak, 1996 yılında STA kapsamında Norveç, İsviçre ve İzlanda'dan yapılan ithalat toplamı yaklaşık olarak 1,1 milyar dolar iken 2001 yılında bu rakamın 2,1 milyar dolara yükseldiği görülmektedir.

3.2 2002-2012 Dönemi STA Kapsamında Türkiye'nin Dış Ticareti

Aşağıdaki bölümde öncelikle 2002-2012 yılları arasında STA kapsamında yapılan ihracat rakamları ele alınarak toplam ihracat içindeki payı değerlendirilecektir. Daha sonra STA kapsamında söz konusu dönemde hangi ülkelere ne kadar ithalat yapıldığı ve bu ithalatların toplam ithalatımız içinde ne kadar yer edindiği 1996-2002 dönemiyle karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Serbest Ticaret Anlaşması sürecine 2002 Yılında Lihtenştayn, 2003 yılında Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in dahil olmasıyla devam edilmiştir. Bu kapsamda Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e yapılan ihracatlar sırasıyla 86 ve 63 milyon dolar olarak

gerçekleşmiştir. Aynı yıl STA kapsamında 8 ülkeye yapılan ihracat toplamı yaklaşık 1.9 milyar dolar olarak gerçekleşirken, bir sonraki yılda bu rakam yaklaşık olarak % 25'lik artışla 2.4 milyar dolara yükselmiştir. Tablo.5'den görüleceği üzere yıldan yıla gerek STA imzaladığımız ülke sayısı gerekse bu kapsamda yapılan ihracat değer olarak artmıştır. 2005 yılından itibaren uygulanan politikaların yansımaları olarak sürece Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır gibi ülkeler de dahil olmuştur (Tablo 5).

2009 yılına gelindiğinde, 2008 Küresel krizinin etkisiyle en büyük ticaret partnerimiz olan AB pazarının daralması sonucu toplam ihracatımız azalmış buna karşın STA bağlamında ikili ticaretimizin güçlendirildiği ülkelere yapılan ihracatlar da bir artış görülmüştür.2009 yılında STA sürecine 15 ülke ile devam edilmiş ve bu ülkelere yapılan ihracatımız 13 milyar dolar seviyesine ulaşarak toplam ihracat içindeki payı yaklaşık olarak %13'lere çıkmıştır.

2012 yılına gelindiğinde, STA kapsamında yapılan ihracat 19 ülke ile 14.6 milyar dolar olarak seviyesine ulaşmıştır. Yaşanılan siyasi sorunlar nedeniyle Türkiye ile Suriye arasında Serbest Ticaret Alanını Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 6 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır Genel olarak 2002-2012 arası 11 yıllık dönemde toplam ihracatımız 1022 milyar dolar olarak gerçekleşirken, bu rakamın yaklaşık 85 milyar doları aramızda serbest ticaret anlaşmasının tesis edildiği ülkelere oluşmuştur (Tablo 6).

Tablo 7'ye göre 2002 yılında STA kapsamında karşımızda 6 ülkenin bulunduğu (İzlanda, Liechtenstein, Norveç, İsviçre, İsrail, Makedonya) ve bu 6 ülkeye yapılan ihracatın yaklaşık 1,4 milyar dolar olduğu görülmektedir.2011 yılına gelindiğinde ise karşımızda STA kapsamında 19 ülke bulunmakta ve söz konusu ülkelere yapılan ihracat yaklaşık 14 milyar dolar olarak on kat artmıştır. Bu rakam 2012 yılında 14,6 milyar dolara yükselmiştir. STA kapsamında ticari ilişkilere ithalat yönünden bakılacak olursa, Tablo.7'de 2002 yılında 6 ülkeden yapılan toplam ithalat 4 milyar dolar seviyesindeyken,2012 yılına gelindiğinde bu rakam 10,5 milyar dolara çıkmıştır. Bu durum bize gerek ihracat gerekse ithalat cephesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları ile ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin güçlendiği sonucunu getirmektedir.

Tablo 8 2002-2012 Dönemi Arasında Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelere olan ticari ilişkilerinin boyutunu gerek ihracat gerekse ithalat boyutundan sergilemektedir. Bu doğrultuda, aramızda Serbest Ticaret Anlaşmasının tesis etmesinden günümüzde kadar olan dönemde Türkiye'nin yaptığı ihracatların yıllar itibarıyla oransal olarak maksimum düzeyde arttığı ülke Filistin olmuştur.

Tablo 5: 2002-2012 Dönemi STA Kapsamında Yapılan İhracat Hacmi (Milyon Dolar)

Ülkeler	STA Kapsamındaki İhracat Değerleri (000 000 \$)																			
	2002	2003	%	2004	%	2005	%	2006	%	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%	2012
İzlanda	3	10	267,6	10	0,2	18	81,3	22	21,8	11	-50,8	11	4,4	6	-43,8	7	19,3	14	84,4	16
Liechtenstein	2	4	88,6	5	16,1	4	-2,1	6	29,4	7	19,9	3	-61,6	5	98,1	8	55,6	10	18,5	10
Norveç	115	171	48,8	206	20,3	245	18,9	261	6,4	375	43,9	391	4,2	389	-0,6	344	-11,6	380	10,4	451
İsviçre	289	353	22,1	446	26,4	553	24,1	901	62,8	935	3,8	2857	205,5	3935	37,7	2057	-47,7	1484	-27,8	2125
İsrail	861	1083	25,7	1315	21,4	1467	11,5	1529	4,2	1658	8,4	1935	16,7	1522	-21,3	2080	36,6	2391	15	2330
Makedonya	101	123	21,1	149	21,7	162	8,8	173	6,3	272	57,3	296	9	283	-4,3	263	-7,4	299	13,8	275
Hırvatistan	-	86	-	118	37,9	168	42,3	214	27,3	356	66,2	329	-7,6	215	-34,7	249	16	242	-2,9	201
Bosna ve Hersek	-	63	-	100	58,1	128	28,3	151	17,7	445	195,1	572	28,6	227	-60,4	224	-1	269	19,9	252
Filistin	-	-	-	-	-	9	-	21	125	21	0,4	21	-2,6	30	42,7	40	36,5	49	21,8	63
Tunus	-	-	-	-	-	295	-	325	10,21	530	63,2	778	46,7	646	-17	714	10,5	802	12,4	797
Fas	-	-	-	-	-	-	-	551	-	722	30,9	958	32,7	599	-37,5	624	4,2	921	47,6	1016
Suriye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	798	-	1115	39,8	1422	27,5	1845	29,8	1610	-12,7	503
Mısır	-	-	-	-	-	-	-	-	-	903	-	1426	58	2599	82,2	2251	-13,4	2769	23	3681
Arnavutluk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	306	-	273	-10,7	241	-11,7	271	12,3	256
Gürcistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	998	-	763	-23,5	769	0,8	1092	42	1254
Sırbistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	306	-	355	15,9	381
Karadağ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27	-	27	-0,8	29
Şili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	131	-	175
Ürdün	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	507	-	771

*Not ! 2006 Yılından itibaren Sırbistan ve Karadağ ülkeleri ayrılmış bulunmaktadır.

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Tablo 6: 2002-2012 Dönemi STA kapsamında Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı

	2002 (6)	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
		-8	-8	(10)	(11)	-13	-15	-15	-17	-19	-19
STA ülkeleri (000 000 \$)	1.372	1.893	2.349	3.051	4.153	7.032	11.996	12.913	12.049	13.622	14.585
Toplam İhracat (000 000 \$)	36.059	47.253	63.167	73.476	85.535	107.272	132.027	102.143	113.883	134.907	152.536
% oran	3,8	4,01	3,72	4,15	4,86	6,56	9,09	12,64	10,58	10,1	9,59

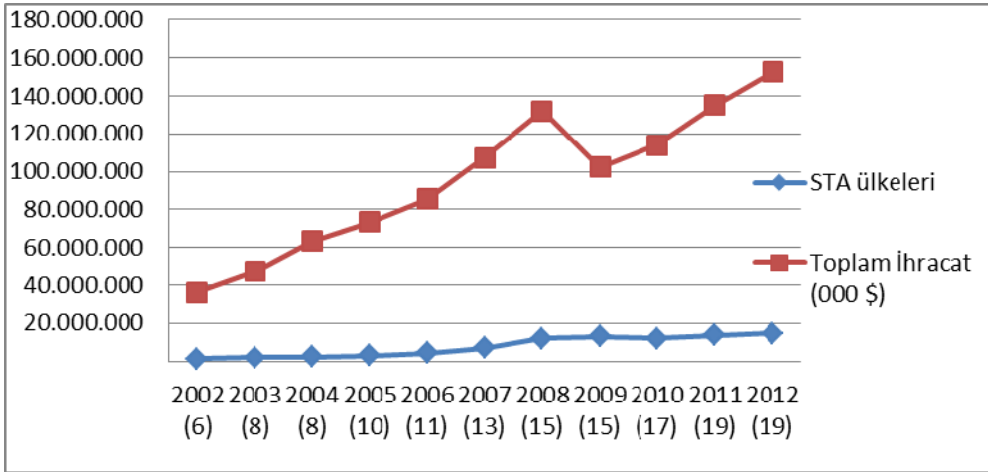
Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Tablo 7: 2002-2012 Dönemi STA Kapsamında Yapılan İthalat

STA Kapsamındaki İthalat Değerleri (000 000 \$)																							
Ülkeler	2002	2003	%	2004	%	2005	%	2006	%	2007	%	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%	2012			
İzlanda	3	2	-33	9	0,2	8	-11,9	5	-33,9	6	22	3	-52	7	125,4	18	160,7	28	54,4	14			
Liechtenstein	1	2	115	2	16	3	37,2	6	73,3	4	-37,1	3	-10,4	3	-25,2	2	-19	3	24	2			
Norveç	366	423	15,7	495	17,1	374	-24,5	496	32,7	496	-0,2	623	25,6	772	23,9	829	7,4	796	-3,9	917			
İsviçre	2143	2968	38,5	3405	14,7	4054	19,1	4015	-1	5269	31,2	5588	6,1	1999	-64,2	3154	57,7	5019	59,1	4305			
İsrail	544	459	-15,6	714	55,4	805	12,7	782	-2,8	1082	38,3	1448	33,9	1075	-25,8	1360	26,5	2057	51,3	1710			
Makedonya	15	27	83,3	52	89,9	52	0,3	56	7,4	56	-0,2	30	-46,8	40	34,2	52	31,4	92	75,5	103			
Hrvatistan	-	17	-	35	111	86	142,9	61	-29,2	77	27,9	106	36,4	107	1,6	211	96,8	311	47,1	210			
Bosna ve Hersek	-	8	-	11	37,6	15	34,2	9	-39,1	21	128,9	25	14,3	52	112,1	72	38,9	90	24,8	112			
Filistin	-	-	-	-	-	0,304	-	0,501	64,8	0,762	52,1	0,429	-43,7	0,274	-36,1	0,576	110,2	0,271	-53	0,464			
Tunus	-	-	-	-	-	117	-	150	27,88	230	53,1	365	59	235	-35,7	281	19,5	250	-11	196			
Fas	-	-	-	-	-	-	-	174	-	198	14,1	361	81,7	235	-34,9	397	69	420	5,8	429			
Suriye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	259	-	324	24,8	221	-31,6	452	104,3	337	-25,6	67			
Mısır	-	-	-	-	-	-	-	-	-	653	-	886	35,7	642	-27,6	926	44,4	1382	49,2	1342			
Arnavutluk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-	5	-87,2	87	1750,4	126	45	99			
Gürcistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	525	-	285	-45,6	291	1,8	314	8,1	180			
Sırbistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	110	-	213	94,8	206			
Karadağ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	15	134,8	18			
Şili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	474	-	466			
Ürdün	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66	-	96			

*Not ! 2006 Yılından itibaren Sırbistan ve Karadağ ülkeleri ayrılmış bulunmaktadır.

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Şekil 3: 2002-2012 Dönemi STA kapsamında Yapılan İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Tablo 8: 2002-2012 Dönemi STA Kapsamında Yapılan İthalat ve Toplamdaki Payları (000 000 \$)

	STA kapsamında yapılan İthalatın Toplam İthalata Oranı										
	2002 (6)	2003 -8	2004 -8	2005 -10	2006 -11	2007 -13	2008 -15	2009 -15	2010 -17	2011 -19	2012 -19
STA ülkeleri (000 000 \$)	3.072	3.906	4.724	5.516	5.755	8.353	10.324	5.679	8.249	11.995	10.472
Toplam İthalat (000 000 \$)	51.554	69.340	97.540	116.774	139.576	170.063	201.964	140.928	185.544	240.842	236.544
% oran	5,96	5,64	4,84	4,72	4,12	4,91	5,11	4,03	4,45	4,98	4,43

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

Nitekim Filistin ile imzalanan STA, esas itibariyle taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi, tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesine dayanmakla birlikte Filistin halkının barış ve refahına destek amacıyla aynı zamanda içinde ekonomik işbirliği ve teknik yardıma ilişkin hükümleri de barındırmaktadır. Diğer bir ifade ile, Filistin'in özel durumu göz önünde bulundurularak, Anlaşma, Filistin halkının refahına destek vermek üzere, Türkiye tarafından daha önce imzalanan diğer Anlaşmalardan farklı olarak, ticari konuların ötesinde, Türkiye ve Filistin arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik kaleme alınmıştır.

Aramızda Serbest Ticaret Anlaşması tesis etmesinden günümüze Türkiye'den yapılan ihracatın 1997-2012 yılları arasında maksimum düzeyde artış gösterdiği ikinci ülke % 495'lik artışla İsrail olmuştur. Türkiye'den İsrail'e yapılan ihracat Anlaşma yürürlüğe

girdiğinde 392 milyon dolar iken 2012 yılında 1.422 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Serbest Ticaret Anlaşmasıyla, sözkonusu dönemde ihracatların maksimum düzeyde artış gösterdiği üçüncü ülke ise % 308'lik artışla Mısır olmuştur. 2007 yılı itibariyle aramızda STA'nın yürürlüğe girmesiyle söz konusu ülkeye yapılan ihracatımız bir önceki yıla göre % 27 oranında artış göstererek 903 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2009 yılında krizin etkisiyle bir çok ülkede yaşanan Pazar daralmalarına karşılık Mısır'a yapılan ihracatımız da aksine artış yaşanarak 2.6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Mısır'da Arap Baharı olarak nitelendirilen devrim söz konusu ülkeye yapılan ihracatımızı etkilememiş aksine Mısır'a yapılan ihracatımız 2011 yılında 2.8 milyar dolar iken 2012 yılının Ocak-Ekim döneminde bu rakam 3 milyar doları aşmıştır. Bunun altında yatan en önemli nedenlerden biri iki ülke arasında çok yönlü bir ilişkinin olması ve Mısır'ın yeniden yapılanma sürecinde yakın çevresinde ilham alabileceği ülkelere bakıyor olmasıdır.

Mısır ile ülkemiz arasında Serbest ticareti öngören anlaşmanın yürürlüğe girmesinden önceki 1996-2006 arası 11 yıllık dönemde ülkemizden Mısır'a yapılan ihracatlar değer olarak 4.901 milyar dolar seviyesindeyken, özellikle 2005 yılından sonra uygulanan politikaların da etkisiyle söz konusu ülkeye ihracatımız da ciddi artış gözlemlenmiştir.

Mısır ile Serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girdiği 2007 yılından 2012 yılına 6 yıllık dönemde ise söz konusu ülkeye yapılan ihracatımız toplamda 13 milyar dolarlık bir hacme ulaşarak % 308'lik bir artış göstermiştir.

Serbest Ticaret Anlaşması ile ticari ilişkilerimizin boyutu ülkemize yapılan ithalatlar boyutuyla değerlendirilecek olursa, aramızda STA'nın tesis etmesinden günümüze ithalatımızın maksimum düzeyde artış gösterdiği ülke % 1238'lik bir artışla Bosna-Hersek olmuştur. 2003 yılında STA'nın yürürlüğe girmesiyle söz konusu ülkeden yapılan ithalatımız bir önceki yıla göre % 32 oranında artış göstererek 8 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 2012 yılında ise 99 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 2003-2012 arası 10 yıllık dönemde Bosna Hersek'ten yapılan ithalat toplamı 404 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın, Türkiye ve Bosna Hersek arasındaki ticaret genel bir değerlendirme ile 2003-2012 yılları arası dönemde toplam ihracat 2,3 milyar iken toplam ithalat 404 milyon dolar olarak Türkiye lehine bir tablo sergilemiştir (Tablo 9).

2003 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmasından günümüze ithalatımızın maksimum düzeyde artış gösterdiği ikinci ülke % 1156'lık artışla Hırvatistan olmuştur. 2003 yılında söz konusu ülkeden

ithalatımız 17 milyon civarında iken günümüze kadar sürekli bir artış trendi izlemiş ve 2011 yılında 311 milyon dolara ulaşmıştır. 2012 yılında her ne kadar bir önceki yıla göre % 32.5'lik bir azalma göstererek 210 milyon dolar seviyesine gerilese de Hırvatistan, STA ile ithalatımızın oransal olarak maksimum düzeyde olduğu ikinci ülke olarak listeye yerleşmiştir. Buna karşın Hırvatistan'la aramızdaki ticaret ithalat ve ihracat rakamları karşılaştırılarak bir bütün halinde analiz edilecek olursa; 2003 yılından günümüze 10 yıllık süreçte söz konusu ülkeye yapılan ihracatımız 2 milyar doları aşmışken, Hırvatistan'dan yapılan ithalatımız ise toplamda 1.221 milyar dolara ulaşmıştır. Rakamlar karşılaştırıldığında STA kapsamında Hırvatistan'la yapılan ticarete tablo lehimize bir görünüm arz etmektedir.

Serbest Ticaret Anlaşması ile ithalatımızın maksimum düzeyde arttığı 3. ülke ise % 886'lık artışla Makedonya'dır. Söz konusu ülke ile aramızda STA'nın yürürlüğe girdiği 2000 yılında ülkemize yapılan ithalatlar % 33'lük bir artışla 10 milyon doları aşmışken, 2001 yılında ülkemizde yaşanan krizin ve özellikle 2008 yılında yaşanan global krizin yansıması olarak ithalatlarda belirgin bir düşüş gözlenmiştir. Bunun dışında 2012 yılında sözkonusu ülkeden yapılan ithalatlar 90 milyon doları aşmıştır. Yapılacak genel bir değerlendirme ile 2000-2012 yılları arası 13 yıllık dönemde STA kapsamında sözkonusu ülkeye yapılan ihracatlar toplamda 2.4 milyar doları bulurken aynı dönem için Makedonya'dan Türkiye'ye yapılan ithalatlar 580 milyon doları aşsa da iki ülke arasındaki ticarete Türkiye lehine bir tablo çizilmiştir.

Tablo 9: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması İmzaladığı Ülkelerle Dış Ticaret Artış Yüzdeleri

Ülkeler	Dönem	İhracattaki Artış	İthalattaki Artış
İsrail	1997-2012	495,25	631,96
Makedonya	2000-2012	154,9	886,18
Hırvatistan	2003-2012	134,52	1156,44
Bosna-Hersek	2003 – 2012	298,1	1238,24
Filistin	2005 – 2012	568,08	52,63
Tunus	2005 – 2012	170,32	66,7
Fas	2006 – 2012	84,21	146,97
Suriye	2007 – 2012	-36,97	-73,99
Mısır	2007 – 2012	307,83	105,53
Arnavutluk	2008 – 2012	-16,25	169,75
Gürcistan	2008 – 2012	25,67	-65,7
Karadağ	2010 – 2012	7,24	188,64
Sırbistan	2010 – 2012	24,49	87,66
Şili	2011 – 2012	33,98	-1,79
Ürdün	2011 – 2012	52,15	44,4

Kaynak: TÜİK (www.tuik.gov.tr).

6. SONUÇ

Dünya ticaretinde meydana gelen değişme ve gelişmeler, ülkeleri bütünleşme arayışları içerisine itmiş ve bunun sonucu olarak da ekonomik bütünleşmeler ortaya çıkmıştır. Ekonomik entegrasyonlar arasında en basit düzeyde olan Serbest Ticaret Anlaşmaları, diğer bütünleşme türlerine geçişte başlangıç adımı olmaktadır.

Serbest Ticaret Anlaşmaları, Türkiye'nin, Dış Ticaret Politikası önceliklerinden biri olarak belirlediği ihrac pazarının çeşitlendirilmesi ve AB pazarına bağımlılığın azaltılması hedeflerine katkıda bulunmuştur. STA imzalanan ülkelerin hemen hemen hepsinde ithalatta yüksek korumalar olduğu dikkate alındığında, Türk ürünlerinin vergisiz olarak bu ülke pazarlarına girmesinin ne derece önemli olduğu görülmektedir.

Serbest Ticaret Anlaşması yaptığımız ülkelere olan ticaretimiz tek tek incelendiğinde genel sonucun Türkiye lehine olduğu söylenebilir. Buna karşın veriler genel olarak değerlendirilecek olursa; 1996-2001 yılları arasında 6 yıllık ihracat toplamımız yaklaşık 162 milyar dolar iken, bunun 5,3 milyar doları aramızda Serbest Ticaret Anlaşmamızın bulunduğu ülkelere yapılan ihracattan oluşmaktadır ki 2001 yılında Türkiye ile arasında Serbest Ticaret Anlaşması bulunan yalnızca 5 ülke bulunmaktadır. Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığımız ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı ise 1996 yılında % 1,45 iken 2001 yılında bu oran % 3,87'e yükselmiştir.

2002-2012 arası 11 yıllık dönemde ise toplam ihracatımız 1.022 milyar dolar olarak gerçekleşirken, bu rakamın yaklaşık 83 milyar doları aramızda serbest ticaret anlaşmasının tesis edildiği ülkelere oluşmaktadır. 2002 yılında STA kapsamında karşımızda 6 ülke bulunurken ve bu 6 ülkeye yapılan ihracat yaklaşık 1,4 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2011 yılına gelindiğinde STA sürecine 19 ülke ile devam edilmiş ve bu kapsamda yapılan ihracatlar yaklaşık 14 milyar dolar olarak on kat artmıştır. 2012 yılında ise STA Kapsamında 19 ülkeye yapılan ihracat ise 963 milyon dolarlık bir artışla 14,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında STA kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı % 3,80 iken 2011 yılında % 10,10, 2012 yılında ise % 9,59 olarak gerçekleşmiştir. İhracatta durum böyle iken ithalat cephesindeki gelişmeler ise 2002-2012 yılları arasında toplam ithalatımız 1630 milyar dolar seviyesinde iken STA ülkelerinden yapılan ithalatın 77 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında STA kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı % 5,96, 2011 yılında ithalatı azaltıcı politikaların da etkisiyle % 4,98 ve 2012 yılında ise % 4,43 olarak gerçekleşmiştir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler çerçevesinde çalışmadan çıkarılabilecek genel sonuç 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'nin gerek Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülke sayısının yıldan yıla artış sergilediği gerekse bu ülkelerle yapılan dış ticaret hacminin arttığı yönündedir. Dünya ile entegre olmaya çalıştığımız bu süreçte, STA yapılan ülke sayısının artırılması dış ticaretimiz açısından olumlu sonuçları beraberinde getirirken, makro ekonomi açıdan Türkiye'nin Dünya'nın önde gelen ülkeleri arasına girmesini de sağlayacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Atılğan, T., Seher K., 2007. The Effects Of Free Trade Agreements On Turkish Economy, Sosyoekonomi Dergisi, 1:99-108.
- Balkır, C., Demirci, M., 1988. Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu, Bilgehan Basımevi, s.17, İzmir.
- Bhagwati, J., Jan/Feb94. Which Way? Free Trade or Protection?, Challenge, 37(1):17
- DTM, 1999. Pan Avrupa Menşe Kümülayon Sistemi Başvuru Kitabı, s.10, Ankara.
- Eichengreen, B., Irwin, D. A., 1998. The role of history in bilateral trade flows, In The regionalization of the world economy, University of Chicago Press, s.33-62.
- Eldem, V., 1970. Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, ss.302-309, İstanbul.
- Enders, W., Harvey, E.L., 1987. International Economics, Prentice Hall, s.231, New Jersey.
- Erdil, S., 1992. Pazarlamada Uluslararasılaşma Süreci ve Türk İşletmelerinde Uluslararasılaşma Eğilim, yayınlanmamış doktora tezi, s.12, İstanbul
- Fischer, W., 1987. Swings Between Protection & Free Trade in History, Free Trade in The World Economy, Westview Press, s.22, Colorado.
- Goto, J., Koichi, H., Nov 99. Article 24 of The GATT, Review of International Economics, 7(4):555.
- Hine, 1992. Regionalism and the Integration of the World Economy, Journal of Common Market Studies.
- İİBGS, 2010. İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Kılavuzu, İstanbul.
- Isaak, R. A., 1991. International Political Economy, Prentice Hall, New Jersey.
- Islam, B. S., 2014. How effective is the Free Trade Agreement in South Asia? An empirical investigation, International Review of Applied Economics, 28(5): 611-627.
- Kawabata, Y., 2014. The effects of cross-regional free trade agreements under a vertical industry structure, The Journal of International Trade & Economic Development, 23(6):906 - 922.
- Lanjouw, G.J., 1995. International Trade Institutions, Longman, s.56, New York.
- OECD, 1996. Regionalism and Its Place in the Multilateral Trading System, OECD Documents, s.18, Paris.

Pamuk, Ş., 2005. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme,1820-1913,Tarih Vakfı, 3.Basım, s.26, İstanbul.
Pamuk, Ş., 2007. Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sertifika No:11213, s.29, İstanbul.
Pamuk, Ş., 2010. Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, 6.Baskı, s.242, İstanbul.
Pool, J.C., Stephen C.S., 1990. International Economics, Lexington Books, 1990, s.37, Canada.
Stoyano, A., 2014. Endogenous Free Trade Agreements and Foreign Lobbyin, Review of International Economics, 22(3):561-577.
T.C Resmi Gazete, 23849 Sayılı, www.resmigazete.gov.tr, TÜİK, www.tuik.gov.tr

Walter, I., Kaj A., 1981. International Economics, Canada.
Yılmazkuday, D., Yılmazkuday H., 2014. Bilateral versus Multilateral Free Trade Agreements: A Welfare Analysis, Review of International Economics, 22(3), 513-535.

Sorumlu Yazar:

O. Murat KOÇTÜRK

murat.koçturk@cbu.edu.tr

Geliş Tarihi : 24/11/2014

Kabul Tarihi : 31/01/2015

ÇELTİK ÜRETİMİNDE KİMYASAL İLAÇ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ

*A. Semih UZUNDUMLU¹, Göksel TOZLU², Okan GEDİKLİ**

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, Samsun ili Alaçam, Bafra ve Terme ilçelerinde çeltik üretiminde; üreticilerin bitki koruma yönünden karşılaştıkları sorunların ve tarımsal ilaç kullanım durumunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Araştırmada, Alaçam, Bafra ve Terme ilçelerinden seçilen 15 köyde yapılan 100 anket çalışması sonuçlarından, yerli ve yabancı literatür ile kamu kurum ve kuruluşlarından elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Anket verileri 2011 üretim yılını kapsamaktadır. Çalışmanın yürütüldüğü yerlerde çiftçilerin çeltik, alanlarında bitki koruma yönünden özellikle yabancı ot olmak üzere hastalık ve zararlılar bakımından problemler yaşadıkları belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; aile reislerinin eğitim düzeyinin artması, hanelerin gelirinin artması çeltikte kullanılan ilaç miktarını negatif etkilemektedir. Hanelerin harcamasının artması, kredi alması, kullanılan gübre miktarının artması ise ilaç kullanım miktarını pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca işletmelerin yetersiz girdi kullanım sorunu ortaya çıktığında daha az ilaç kullandıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeltik, Samsun, Faktör ve Regresyon Analizi, Tarımsal İlaç

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING PESTICIDE USE IN RICE PRODUCTION: THE CASE STUDY OF SAMSUN

ABSTRACT: The aim of this study was to determine the problems of plant protection encountered by producers and the factors affected pesticide use in rice production, in Alacam, Bafra and Terme districts of Samsun province. In this study, it was referred from the results of 100 survey studies made in selected 15 districts, local and foreign literature and obtained data from state institutions and organizations. The survey data cover production year of 2011. It was determined that farmers were confronted with plant protection problems in terms of diseases, pests and in particular to weeds in the field cultivated rice in districts. According to the results, the increase in educational level of heads of families and household's income negatively affects the amount of pesticide used in the households. The increase in household's expenditure, the amount of fertilizer used and taking the credit positive impact amount of pesticide used in the households. It was also determined that enterprises used less pesticide when problem of insufficient input used to arise.

Keyword: Rice, Samsun, Factor and Regression Analyze, Pesticide

1.GİRİŞ

Çeltik, sıcak bölgelerde yetişen ve bu bölgelerde medeniyetin sembolü olarak değerlendirilmekte ve ana vatanı Hindistan olarak bilinmektedir. Dünya genelinde çeltiğin 25 civarında yabancı türü olmasına rağmen sadece iki türü Oryza sativa (tüm dünyada) ve Oryza glaberrima sleud (sadece batı Afrika'da) türleri kültüre alınmıştır (Özşahin, 2008; Pareja et al., 2011).

2011 yılı itibari Dünya'daki yaklaşık 1,6 milyar ha çeltik alanının %88,5'i Asya kıtasında (%26,9'u Hindistan'da, %18,5'i Çin'de, %8,1'i Endonezya'da, %7,3'ü Bangladeş'te ve %7,1'i de Tayland'da) yer alırken, %6,8'i Afrika, %4,2'si Amerika, %0,45'i Avrupa ve %0,04'ü de Okyanusya kıtasında yer

almaktadır. Türkiye üretim alanı bakımından dünya çeltik üretim alanının %0,06'sına sahiptir. Verim bakımından 2011 yılında dekara dünya ortalaması 440 kg olup, 956,7 kg/da ile Mısır ilk sırayı alırken, 954,4 kg/da ile Avusturalya ikinci ve 905,4 kg/da ile Türkiye üçüncü sırada yer almaktadır (Anonim, 2013a).

Çeltik Türkiye'nin bütün bölgelerinde yetiştirilmesine rağmen, ağırlıklı olarak Marmara ve Karadeniz Bölgelerinde yetiştirilmektedir. 2012 yılı verileri dikkate alındığında Marmara bölgesi çeltik üretiminde Türkiye üretiminin %71,8'ini ve Karadeniz (Batı Karadeniz) bölgesi de %25,5'ini sağlamaktadır. Yoğun olarak çeltik üretiminin yapıldığı iller sırasıyla Edirne, Samsun, Balıkesir, Çanakkale ve Çorum'dur.

*Yüksek lisans tez anket verileri kullanılmıştır.

¹ Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum.

² Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bitki Koruma Bölümü, Erzurum

Bu iller de ekilen çeltik alanı bakımından Türkiye'nin toplam çeltik ekim alanının %81,4'ünü oluştururken, bu illerin toplam üretimi ise Türkiye çeltik üretiminin %82,0'ını oluşturmaktadır (Anonim, 2013b).

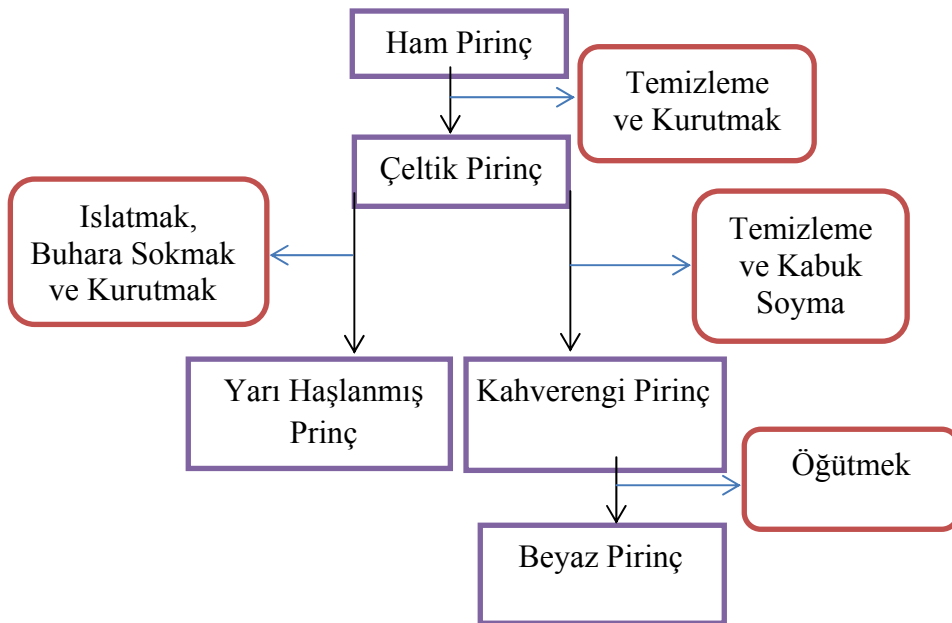
Türkiye'de kişi başına pirinç tüketimi 2000 yılında 7,2 kg/yıl iken 2009 yılında 9,7 kg/yıl'a ulaşmış, kişi başına tüketim artmasına rağmen ekiliş alanlarındaki ve verimdeki artış nedeni ile pirinçte Türkiye'nin kendi kendine yeterliliği 2000 yılında %41,44 iken, 2010 yılında da %80,57'ye yükselmiştir (Sade vd., 2011). Pirinçte Türkiye'nin kendi kendine yeterliliği 2011' de %90'ların üzerine çıkmıştır. Son yıllarda, üretim artışı nedeniyle ithalat oranı düşmüştür (Beşer, 2012).

Çeltik bitkisi, su geçirgenliği az, derin, tınlı ve besin maddelerince zengin olan topraklarda iyi yetişmektedir. Bu nedenle aluviyal bataklık toprağı ve taban topraklar çeltik tarımı için son derece elverişlidir. Çeltik bitkisinin en uygun köklenme derinliği 50 cm'dir. Sulak alanlarda yetiştirildiğinden tuza karşı çok hassas olmayan çeltik bitkisi genellikle pH 3-8 arasındaki asit ve alkaline karaktere sahip topraklara kolaylıkla uyum sağlamaktadır (Anonim, 2010; Öztürk ve Akçay, 2010; Taşlıgil ve Şahin, 2011; Bellitürk vd., 2012).

Türkiye'de genelde çeltik, devamlı sulama ile tarla su altında tutularak yetiştirilir. Ekimden hasada 20 gün

kalana kadar, tarla yüzeyi suyla kaplıdır. Su yüksekliği, bitkilerin gelişmesine bağlı bir şekilde tedrici olarak yükseltilir ve maksimum gelişme devresinde su 15 cm civarında tutulmaktadır (Özşahin, 2008; Anonim, 2011; Sezer vd., 2012). Pirinç dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de ekimi izne bağlı olarak, 3039 sayılı "Çeltik Ekimi Kanunu" çerçevesinde yapılmaktadır. Bu kanun 1936 yılında ülke çapında yaygın olan sıtma ile savaşmak için çıkartılmıştır (Özşahin, 2008; Taşlıgil ve Şahin, 2011).

Analitik açıdan göz önüne alınan pirinç, çeltik, kahverengi ve beyaz pirinç olmak üç ana tipte üretimi ve pazarlaması yapılmaktadır (Pareja et al., 2011). Hasat sonrası tahıl içerisine karışmış olan kaba çöp ve sap parçalarının tanelerden ayırmak için temizleme ve kurutma makineleri veya sergi ile kurutma sağlanarak çeltik pirinç elde edilir. Çeltik pirincin yalnız tanedeki dış kabuğu çıkarılır ve kepek tabakası kalan kısma kahverengi pirinç adı verilmektedir. Bu nedenle diğer normal ya da çabuk pişen beyaz pirinçlerden farklı olarak kahverengi pirinçte daha fazla vitamin, mineral ve lifli madde bulunmaktadır. Kahverengi pirinçlerde fabrikalarda dane üzerindeki dış kabuk ve kepek ayrılarak beyaz pirinç elde edilmektedir (Anonim, 2013c).

Şekil 1. Pirinç İşleme Şeması

Kaynak: Pareja et al., 2011.

Dünya'daki zararlı böcek türlerinin sayısının yaklaşık olarak 1.500 kadar olduğu bunların ancak, 500 tanesinin ekonomik düzeyde zararlı olduğu bildirilmektedir. Türkiye'de zararlı böcek türlerinin sayısının 240 kadar olduğu kaydedilmektedir (Yıldırım, 2012). 70'den fazla böcek türü çeltiğe zarar verip, ürün verimi üzerinde %20-50'ye kadar büyük azalmalara neden olmaktadır (Nguyen et al., 2007).

Bitkilerden yabancı ot olarak nitelendirilenlerin sayısı yaklaşık olarak 8.000 civarındadır. En tehlikeli 200 yabancı ot türü 62 bitki familyası içerisinde yer almaktadır. Bunlardan Poaceae familyası en fazla tür içerendir (Zengin, 2001).

Hastalık ve zararlılarla mücadele edilmesi, verimi artırıcı bir işlemde çok hedeflenen üretimi koruyucu özellik taşımaktadır. Tarımda mücadele uygulamasının ekonomikliğinin değerlendirilmesinde, öncelikle mücadele maliyetleri ve bunun sağladığı faydaların birlikte analiz edilmesi gerekmektedir (Ecevit ve Mennan, 1998; Uzundumlu, 2005).

Entegre zararlı yönetimi (IPM) programları sadece ekolojik tabanlı haşere kontrol yöntemlerini geliştirmesine yardımcı olmayıp, ayrıca çeltik yetiştiriciliği sistemlerini de geliştirmektedir. Bu durum çeltikte yüksek verim ve sürdürülebilirlik üzerine çok etkilidir (Escalada et al., 2009).

Bu çalışmanın amacı, Samsun ili Alaçam, Bafra ve Terme ilçelerinde çeltik üretiminde; üreticilerin bitki koruma yönünden karşılaştıkları sorunların ve tarımsal ilaç kullanım durumunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Çalışmada kullanılan veriler 2012 yılı Ocak-Şubat-Mart aylarında Samsun ili Alaçam, Bafra ve Terme ilçelerinde 5'er köy toplamda 15 köyden 100 üreticiyle karşılıklı görüşme yapılarak elde edilmiştir. Bu anketlerden elde edilen bilgiler çalışmanın birincil veri kaynaklarını oluştururken, Tarım il ve ilçe müdürlükleri, internet kaynakları, yerli ve yabancı kaynaklardan derlenen genel bilgiler ile konuyla ilgili istatistik veriler araştırmanın ikincil kaynaklarını oluşturmuştur.

2.2. Yöntem

2.2.1. Örnek büyüklüğünün belirlenmesinde uygulanan yöntem

2012 yılı ocak ayında yapılan ön çalışma neticesinde Alaçam, Bafra ve Terme İlçe Müdürlüğü kayıtlarından bu bölgelerdeki çeltik tarımı yapan köyler belirlenmiştir. Samsun ilinde çeltik yetiştiriciliği yapan 1.033 aktif işletme mevcut olup, bu işletmeler %90

güven aralığında örneklem eşitliğine dâhil edildiği zaman, örnek hacmi 87 işletme olarak hesaplanmıştır. Uygulamada çıkabilecek olumsuzluklar nedeniyle anket sayısı %11,5 artırılarak 100 anketle çalışma yürütülmüştür.

Samsun ilindeki çeltik üretiminin %65,89'unu oluşturan üç ilçede Alaçam (%25,40), Terme (%21,45) ve Bafra (%19,04) ilçelerinde Alaçam ilçesinde 38, Terme ilçesinde 32 Bafra ilçesinde 38 toplamda 100 anket yapılmıştır.

Bu örnekleme kitlesinin belirlenmesinde kullanılan eşitlik aşağıda verilmiştir (Newbold, 1995; Şahin vd., 2008; Uzundumlu vd., 2011; Topcu, 2012).

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_{px}^2 + p(1-p)}$$

Burada;

n : Örnek hacmi,

N : Samsun ilinde çeltik üretimi yapan işletme sayısı,

P : Çeltik yetiştiriciliği konusunda yeterli bilgi sahibi olan üreticilerin oranı (%50),

σ_{px}^2 : Varyansı (0,0026) ifade etmektedir.

Üreticilerin çeltikle ilgili sorunlarının belirlenmesinde faktör analizi ve ilaç kullanım miktarı üzerine etkili olan faktörlerin belirlenmesinde de regresyon analizi kullanılmıştır.

2.2.2. Anket formlarının hazırlanmasında uygulanan yöntem

Ankete katılan üreticilere ekonomik ve demografik soruların yanı sıra, çeltik üretimi ile ilgili karşılaştıkları sorunlarla ilgili sorulara 5'li Likert Skalası ile cevap vermeleri istenmiştir. Üretici sorunları ile ilgili 27 değişkenden 6 adeti yeterince girdi kullanamama sorunu ile ilgili değişkenleri içermekte, 7 adeti girdi fiyatlarının yüksek olması ile ilgili değişkenleri içermekte, 4 adeti ürün desteği ve kredi ile ilgili değişkenleri, 4 adeti ürün pazarlaması üzerine etkili olan değişkenleri, 2 adeti doğal faktörlerle ilgili değişkenleri, 3 adeti kooperatifleşememe ile ilgili değişkenlerden oluşmaktadır.

2.2.3. Verilerin istatistiksel analizinde uygulanan metotlar

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının ilk aşamasında açıklayıcı faktör analizi çalışmalarına yer verilmiştir.

Faktör analizi, veriler arasındaki ilişkilere dayanarak verilerin daha anlamlı ve özel bir biçimde sunulmasını sağlayan çok değişkenli istatistiksel analiz türüdür ((Erdoğan, 1972; Atan vd., 2002). Faktör

analizinin amacı, esas olarak değişkenler arasında benzer özellikleri olan değişkenleri bir araya getirip ana faktörler oluşturmaktadır.

Faktör analizinin ilk aşamasında veri setinin uygunluğunu tespit etmek için Principal Component Analizi kullanılmıştır. Veri setinin uygunluğunun değerlendirilmesinde, Bartlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) oranı dikkate alınmıştır. KMO örnek yeterliliğinin ölçütü, gözlenen korelasyon katsayısının büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir ve bu oranın 0,50'den büyük olması gerekir.

Faktör analizinin ikinci aşamasında, verilerin rotasyon çözümünde varimax metodu kullanılmıştır. Bu yöntemlerde, öncelikle değişkenler arasındaki maksimum varyansı açıklayan birinci faktör, daha sonra kalan maksimum miktardaki varyansı açıklayan ikinci faktör hesaplanmakta ve bu durum bu şekilde devam etmektedir (SPSS 15.0, 2006; Uzundumlu, 2011; Topcu vd., 2012). Diğer taraftan, faktörlerin elde edilmesinde, değişkenler arasındaki ilişkileri en yüksek derecede temsil edecek az sayıda faktör elde etmek amaçlanmaktadır. Bunun için Eigenvalues (özdeğer) istatistiği ve toplam ve açıklanan varyans yüzdeleri kullanılmaktadır. Eigenvalues istatistik değerinin 1'den büyük olması arzu edilmektedir.

Faktör analizinin üçüncü aşamasında, işletmelerin üretimle ilgili 27 değişkeni arasındaki ilişkileri analiz eden ve bunları ilişki düzeylerine göre 8 bağımsız ana gruba ayrılmasında ve onlara isim verilmesinde Principal Component Analizi kullanılmıştır. Faktörleri isimlendirebilmek için bir faktör altında büyük ağırlıkları olan (genelde 0,5 ve daha büyük) değişkenler gruplandırılır.

Faktör analizinin dördüncü aşamasında, faktör yükleri elde edilir bunlar çeşitli analizler için kullanılmaktadır. Elde edilen faktör yükleri ile demografik ve ekonomik değişkenlerin işletmelerin

çeltik üretiminde ilaç kullanım düzeyi üzerine etkisi regresyon analiziyle belirlenmiştir.

En küçük kareler yöntemi (OLS); Günümüzde β_0 ve β_1 parametrelerinin tahmini için kullanılan en yaygın yöntemlerden birisi OLS yöntemidir. Kitle regresyon denkleminde yer alan β_0 ve β_1 parametrelerinin örneklemden elde edilen kestirimleri $\hat{\beta}_0$ ve $\hat{\beta}_1$ olarak ele alındığında, tek değişkenli regresyon doğrusunun denklemi aşağıdaki gibidir.

$$Y_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X_{i1} \text{ ve } x=1,2,\dots,n$$

Denklemden yer alan β_0 ve β_1 terimlerinin değerlerini bulmak için kullanılan EKK yönteminin temelini, toplam sapmaların karelerinin toplamını en küçük yapacak değerlerin bulunması oluşturmaktadır. Hata terimlerini, gözlemlenen Y_i değerleri ile beklenen Y_i değerleri arasındaki farklar oluşturmaktadır (Ryan, 1997; Gedikli, 2012). Bu yöntemin temel amacı gerçek değerlerin regresyon doğrusundan uzaklaşmalarını minimum yapan denklemin bulunmasıdır. Bu yöntemle ilaç kullanımı üzerine etkili olan faktörler analiz edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. İncelenen Tarım İşletmelerinin Yapısal Özellikleri

Hane halkı reisleri 28-66 yaş grubunda yer almaktadır. Hane halkı reisi yaş ortalaması 47,33'tür. Hanelerin çeltikteki deneyimi 27,9 yıl olup, hanelerin %60'ı 16-30 yıl deneyimi olan grupta yer almaktadır. 40-49 yaş grubunda 44 kişi olup, bu gruptakilerin yaş ortalaması 45,38'dir. Aile reislerinin %81'i 6-8 yıllık bir eğitim almıştır. Ayrıca hane halkı reislerinin %14'ü tarım dışı mesleklerle uğraşmaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Hane halkı reislerinin yaş, eğitim, gelir ve tarım dışı mesleği

Yaş Grupları	Yaş Ort.	Çeltikteki Deneyim			Aile Reislerinin Eğitim Düzeyleri Yıl (%)				Tarım Dışı Mesleği Olan Kişilerin Oranı (%)
		5-15	16-30	31-50	≤ 5	6-8	9-11	12 ≥	
		Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	
28-39	33,37	11	0	0	1	9	4	3	3
40-49	45,38	0	56	4	2	38	4	0	6
50-66	55,25	0	4	25	1	34	4	0	5
Toplam veya Ort.	47,33	11	60	29	4	81	12	3	14

Çizelge 2. İşletmelerde çeltikte kullanılan ilaçların dağılımı

Kullanılan ilaçların ticari isimleri	Kullanılan miktar (gr/da)	Hastalık türleri veya yabancı otlar
Cherokee	100	Saz otu, darıcan, kurbağa kaşı
Clincher	100	Ayrık otu, darıcan, baraj otu
Lativa	20	Çeltik yanıklığı
Flint	20	Çeltik yanıklığı
Malathion %65	100	Tepegöz
Asetomibrit	20	Yaprak Biti

Çizelge 3. Çeltik üretim sorunları ile ilgili faktör ve değişken yükleri ile faktör analizi sonuçları

Faktörler	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8
Olumsuz Ekonomik Şartlar ve Tabiat Koşulları (F1)								
Olumsuz hava koşulları	0,88	-0,16	0,06	-0,17	0,06	0,03	0,09	-0,03
Toprak ve makine kirası yüksek	-0,83	0,22	-0,13	0,23	0,00	0,03	-0,10	0,07
Krediden yararlanamama	-0,55	-0,21	0,13	-0,22	0,24	-0,26	0,31	-0,24
Düşük fiyat	0,45	-0,12	0,42	-0,09	0,19	0,35	0,29	-0,17
İşgücü ve Sermaye Yetersizliği (F2)								
Bazı işlerde kalifiye işçi bulamama	-0,16	0,94	-0,04	0,06	-0,08	-0,06	0,05	0,00
İşçilik ücretlerinin yüksek olması	-0,05	0,93	0,02	0,02	-0,06	-0,04	0,01	0,03
İşletme sermayesinin düşük olması	0,23	-0,53	0,17	0,00	0,10	0,33	0,43	0,06
Ürün Sigortası ve Kooperatifleşmede Teknik Bilgi Eksikliği (F3)								
Kooperatifleşememe	0,10	-0,02	-0,79	0,03	0,03	-0,06	0,08	-0,18
Teknik bilgi yetersizliği	0,12	-0,13	0,75	-0,16	0,06	0,29	0,08	0,12
Ürünü sigortalatamama	0,35	0,04	0,64	-0,01	-0,06	-0,23	0,18	-0,05
Yeterli İlaç ve Gübre Kullanamama (F4)								
Yeterince ilaçlama yapamama	-0,07	0,06	-0,03	0,92	0,12	0,05	-0,06	0,09
Yeterince gübreleme yapamama	-0,26	0,04	-0,19	0,81	0,06	-0,05	-0,14	0,10
Su Bedeline Bağlı Sulama Yetersizliği (F5)								
Yeterince sulama yapamama	0,09	-0,17	0,03	0,10	0,88	0,02	-0,08	-0,03
Su bedelinin çok yüksek olması	-0,07	0,00	-0,03	0,08	0,88	0,09	0,00	0,20
Toprak Analizi Yapıramama ve Nakliye Sorunu (F6)								
Toprak analizi yapıramama	0,05	-0,19	0,01	-0,09	0,02	0,81	-0,08	0,20
Ürünün pazara ulaştırılmama	0,01	0,07	0,34	0,30	0,17	0,64	0,37	-0,21
Yetersiz Destekler ve Aracı Sorunu (F7)								
Ürünü araçlara satma zorunluluğu	0,08	-0,06	0,20	-0,04	-0,18	-0,08	0,77	0,25
Desteklemelerin yeterli olmaması	0,05	0,11	-0,17	-0,33	0,04	0,12	0,58	-0,21
Makineleşmeye Uygun Olmayan Arazi Sorunu (F8)								
Yeterince çapalama yapamama	-0,03	0,02	0,15	0,06	0,06	-0,01	0,14	0,87
Arazilerin makine kullanımına uygun olmaması	-0,03	-0,01	0,08	0,31	0,22	0,28	-0,16	0,56
ÖZDEĞERLER	4,07	2,78	2,07	1,53	1,39	1,22	1,05	1,01
AÇIKLANAN VARYANS ORANLARI	20,34	13,90	10,33	7,63	6,93	6,08	5,25	5,05
VARYANSIN KÜMÜLATİF ORANLARI	20,34	34,23	44,56	52,19	59,12	65,20	70,45	75,50
KMO İSTATİSTİĞİ	0,617							
BARTLET KÜRESELLİK TESTİ	[Ki-kare: 814,3] (p: 0,000)							

3.2. İncelenen Tarım İşletmelerinde Çeltikte Kullanılan İlaçlar

İşletmelerde çeltikte kullanılan ilaçlar: Cherokee, Clincher, Lativa, Flint, Malathion %65 ve Asetomibrit'dir. Cherokee saz otu, darıcan ve kurbağa kaşığına, Clincher ayrık, darıcan ve baraj otuna, Lativa ve Flint çeltik yanıklığına, Malathion %65 ilacı tepegöz zararlısına ve Asetomibrit ise yaprak bitlerine karşı kullanılmaktadır (Çizelge 2).

3.3. İşletmelerin Çeltik Üretim Sorunlarının Faktör Analizi ile Belirlenmesi

Çeltik sorunları üzerine etkili değişkenleri ifade eden gözlem ve kısmi korelasyon katsayılarını karşılaştıran *KMO* örnek yeterlilik ölçüt indeksi, 0,617'dir. Ayrıca, üreticilerin çeltikle ilgili ana faktörlerin *Bartlett's test of Sphericity* istatistiği için hesaplanan *Ki-kare* değeri, 814,3 ($p: 0,000$) olarak hesaplanmış ve birim matris hipotezleri reddedilmiştir ($p < 0,01$).

Faktör analizi ile çeltik üretiminde işletmelerin karşılaştığı 27 faktör, varyansın %75,50'sini açıklayan 8 ana faktöre indirgenmiştir. 7 faktörde hiçbir gruba girmemiştir. Olumsuz hava koşulları, yüksek kira ücretleri, Krediden yararlanamama ve ürünün düşük fiyatını içeren birinci faktöre **Olumsuz Ekonomik Şartlar ve Tabiat Koşulları (F1)** adı verilmiştir. Bazı işlerde kalifiye işçi bulamama, İşçilik ücretlerinin yüksek olması ve İşletme sermayesinin düşük olması faktörlerini içeren ikinci faktöre **İşgücü ve Sermaye**

Yetersizliği (F2) adı verilmiştir. Kooperatifleşememe, Teknik bilgi yetersizliği ve Ürünü sigortalatamama faktörlerini içeren üçüncü faktöre **Ürün Sigortası ve Kooperatifleşmede Teknik Bilgi Eksikliği (F3)** adı verilmiştir. Yeterince ilaçlama yapamama ve Yeterince gübreleme yapamama faktörlerini içeren dördüncü faktöre **Yeterli İlaç ve Gübre Kullanamama (F4)** adı verilmiştir. Yeterince sulama yapamama ve Su bedelinin çok yüksek olması faktörlerini içeren beşinci faktöre **Su Bedeline Bağlı Sulama Yetersizliği (F5)** adı verilmiştir. Toprak analizi yaptırılmama ve Ürünün pazara ulaştırılmama faktörlerini altıncı faktöre **Toprak Analizi Yaptırılmama ve Nakliye Sorunu (F6)** adı verilmiştir. Ürünü araçlara satma zorunluluğu ve Desteklemelerin yeterli olmamasını içeren yedinci faktöre **Yetersiz Destekler ve Aracı Sorunu (F7)** adı verilmiştir. Yeterince çapalama yapamama ve Arazilerin makine kullanımına uygun olmamasını içeren son faktöre **Makineleşmeye Uygun Olmayan Arazi Sorunu (F8)** adı verilmiştir (Çizelge 3).

3.4. Çeltikte İlaç Kullanım Miktarını Etkileyen Faktörler

Anket sonucunda elde edilen bazı demografik, ekonomik ve sosyal değişkenlerin yanında faktör analizinden elde edilen değişkenler En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Çeltikte kullanılan dekara ilaç miktarı bağımlı ve diğer değişkenlerde bağımsız değişken olarak analize tabi tutulmuştur (Çizelge 4).

Çizelge 4. Çeltikte OLS modelinde kullanılan bağımsız değişkenler

YAS	Aile reisinin yaşı 28-66 arasında
EKIS	Aile reisi çiftlik dışında ek iş yapıyorsa 1, yapmıyorsa 0
EGTM	Aile reisinin eğitimi okuma yazma bilmeyen 1, lisans ve üzeri mezun 5
DGELIR	Ailenin geliri 40.000 TL ve aşağısı 1, 40.000 TL'den yukarısı 0
GIDER	Ailenin harcaması, 5.000-60.000 TL arası
KREDİ	Alınan kredi miktarı 0-100.000 TL arası
CURUN	Çeltik verimi (550-900 kg/da)
DENEYM	Çiftçilerin çeltikteki deneyimi, 4-50 yıl arası
CTOHH	Dekara atılan çeltik tohumu miktarı, 20-40 kg arası
CAPAMAK	Çapa makinesi varsa 1, yoksa 0
SRTPLV	Sırt pülverizatörü olan 1, olmayan 0
CKGUB	Çeltikte kullanılan kimyasal gübre miktarı, 40-120 kg arası
DSTDMY	2010 yılında tarımsal destekleme alanlar 1, almayanlar 0
DTKOOP	Tarımsal kooperatife üye olanlar 1, olmayanlar 0
F3	Ürün Sigortası ve Kooperatifleşmede Teknik Bilgi Eksikliği
F4	Yeterli İlaç ve Gübre Kullanamama

Çizelge 5. Çeltikte ilaç kullanımı üzerine etkili olan faktörler

Değişkenler	Katsayı	Standart hata
SABİT	149,274403***	28,7822676
YAS	0,46154300	0,56917706
EKIS	16,1530294*	9,38223505
EGTM	-4,19030200***	1,07414505
DGELIR	30,0307335	6,64190733
GIDER	2,58113259***	1,01622429
CURUN	-0,54322006**	0,24151618
DENEYM	1,12807371**	0,54577587
CTOHM	1,34739441*	0,79077682
CAPAMAK	-42,5621091***	7,87658144
TRPULV	-31,9048040***	8,88059377
S RTPULV	30,4159124***	10,0443042
KREDI	0,70107390***	0,22989756
CKGUB	0,55329366***	0,18571182
DTKOOP	18,3784090***	6,20223322
F3	-10,1545392***	3,44123582
F4	-11,2461977***	3,08483131
R-SQUARED	0,9975	
LOG LIKELIHOOD	-1.596,789	

* $\alpha = 0,10$ ** $\alpha = 0,05$ *** $\alpha = 0,01$

Çizelge 5'te yalnızca istatistiksel açıdan önemli değişkenlerin sayısı dikkate alınarak değişkenler belirlenmiştir. Verilerin anlamlılığı için R^2 değerinin 1'e yakın olması istenmektedir. $R^2 = 0,9975$ olduğu için veriler kullanılan analize uygundur.

Aile reisinin yaşı arttıkça işletmelerde çeltik için ilaç kullanımı artmaktadır. Ancak bu durum ($p \leq 0,1$)'de bile istatistik açıdan önemli çıkmamıştır.

Hanelerin gelirinin düşmesi çeltikte kullanılan ilaç miktarını artırmaktadır. Bu durum ($p \leq 0,1$) de bile istatistiksel açıdan anlamlı çıkmamıştır.

Aile reislerinin tarımın yanında tarımsal olmayan bir işte çalışması çeltikte ilaç kullanım miktarını azaltmakta olup, bu durum ($p \leq 0,05$)'de önemlidir. Yörede çeltik için ortalama ilaç kullanımı dekara 287 ml'dir (bu değer yörede çeltik için 100 çiftçinin dekara ortalama kullandığı ilaç miktarı). Ek iş yapan çiftçilerin büyük bir çoğunluğu şoför, devlet memuru, işçi veya esnaftır. Bu sektörde çalışanlar için çeltikte ilaç kullanımı daha fazla olmaktadır. Nkamleu and Adesina, (2000), Mauceri et al., (2007), Chen et al., (2013) and Alabi et al., (2014), yaptıkları çalışmalarda hanelerin tarım dışı gelirinin artması, işletmelerin kullandıkları kimyasal ilaç miktarını azaltmaktadır.

Aile reislerinin eğitim düzeyi arttıkça çeltikte kullandıkları ilaç miktarı azalmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,01$) anlamlı çıkmıştır. Eğitimli

insanlar bölgede çeltik üretiminde kullanılan ilaç miktarının 200 ml/da civarında olmasının yeterli olacağına inanmaktadırlar. Krishna and Qaim, (2011) and Sharma et al., (2015), eğitim arttıkça işletmelerin daha az ilaç kullandığını tespit etmişlerdir. Berg and Tam, (2012), çeltikte ilaç kullanımının Tayland'da 140 ml/da olduğunu belirlemişlerdir.

Hanelerin gelirinin artması çeltikte kullanılan ilaç miktarını azaltmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,01$) de anlamlı çıkmıştır. Geliri artan insanlar üretimde üretim kayıplarını minimize ederken, bir yandan da kaynakları etkin kullanmaktadırlar. Geliri artan insanlar daha az ilaçlama ile aynı üretim düzeyi veya aynı gelir beklentisine sahip olmaktadır.

Hanelerin gideri arttığında çeltikte kullanılan ilaç miktarı da artmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,01$) de anlamlı çıkmıştır. Harcamalar içerisinde ilaçlama ücretleri ve ilaç fiyatları da yer almaktadır. İlaçlama ne kadar fazla yapılırsa o kadar masrafı fazla olur. Böylece harcamalar arttıkça çeltik için daha fazla ilaç kullanımı söz konusudur.

Hanelerin çeltik üretimi arttığında, çeltikte kullanılan ilaç miktarı azalmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,05$) de anlamlı çıkmıştır. Çünkü yörede belirli bir noktadan sonra çeltikte ilaç kullanımı üretimi arttırmamakta ve dolayısıyla da ekonomik olmamaktadır.

İşletmelerin çiftçilik deneyimi arttığında çeltikte kullandıkları ilaç miktarı artmakta olup, bu durum ($p \leq 0,05$)’de istatistik açıdan önemlidir.

İşletmelerde çeltik için kullanılan tohum miktarı arttıkça kullanılan ilaç miktarı da artmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,1$) anlamlı çıkmıştır. Çeltikte bir noktaya kadar kullanılan tohum miktarı ilaçlama yapılacak alanla doğru orantılıdır. Bu durumda tohum miktarı arttıkça ilaçlanacak bitki sayısı da artacak bu durum kullanılacak ilaç miktarını da arttıracaktır.

İşletmelerde çapa makinesinin olması çeltikte ilaç kullanımını azaltmakta olup, bu durum ($p \leq 0,01$)’de istatistik açıdan önemlidir.

İşletmelerde çeltikte tarla pülverizatörü olan işletmelerde daha az ilaç kullanılırken, sırt pülverizatörü olan işletmelerde daha fazla ilaç kullanılmaktadır. Bu durum ($p \leq 0,01$)’de önemlidir. Yörede çeltikte ilaçlama genelde tarla pülverizatörü ile yapılmakta bu durum sırt pülverizatörü olan işletmelere göre daha az ilaç kullanmalarına neden olmaktadır.

İşletmelerde kredi alan işletmeler, almayanlara oranla çeltik için daha fazla ilaç kullanmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,01$) anlamlı çıkmıştır.

İşletmelerde çeltik için kullanılan gübre miktarı arttıkça kullanılan ilaç miktarı da artmaktadır. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,01$) anlamlı çıkmıştır. Kooperatife üye olan işletmeler kooperatife üye olmayan işletmelere göre çeltikte daha fazla ilaç kullanmaktadırlar. Bu durum istatistiksel açıdan ($p \leq 0,01$) anlamlı çıkmıştır. Bu kullanılan ilaçlar bir yıl vade ile alındığından avantaj teşkil ettiği düşünülmektedir.

Faktör analizi sonuçlarından elde edilen değerlere göre;

F3 yani işletmelerin yetersiz girdi kullanımı sorunu arttıkça çeltikte daha az ilaç kullanmalarına neden olmakta, bu durum ($p \leq 0,01$)’de önemlidir.

F4 yani işletmelerin yetersiz bilgi sahibi olma, ürün sigortası yaptırmama ve kooperatifleşememe sorunu arttıkça çeltikte daha az ilaç kullanmalarına neden olmakta, bu durum ($p \leq 0,01$)’de önemlidir. Alamerie et al., (2013), e göre işletmelerin bilgiye ulaşım olanakları arttıkça daha yoğun ilaç kullanma isteği artmaktadır.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Samsun ili özellikle Alaçam, Bafra ve Terme ilçesi çeltik üretimi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu ilçelerde ağırlıklı olarak çeltikte yabancı ot, hastalık ve zararlılara karşı ilaç kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Samsun ili Alaçam, Bafra ve Terme ilçelerinde çeltik üretiminde; üreticilerin bitki koruma yönünden karşılaştıkları sorunların ve tarımsal ilaç kullanım durumunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir.

Çiftçilerin çeltik üretimlerinde karşılaştıkları sorunları ifade eden 27 faktör, faktör analizi ile 8 ana faktöre indirgenmiştir. Faktör analizi ile elde edilen faktör skorları ve demografik ve sosyal değişkenler regresyon analizine tutularak sonuçlar yorumlanmıştır.

Sonuç olarak; aile reisinin yaşı arttıkça, hanelerin gelirinin düşmesi işletmelerde çeltik için ilaç kullanımını artırmaktadır ama bu durum istatistiki açıdan önemli bulunmamıştır. Aile reislerinin tarımın yanında tarımsal olmayan bir işte çalıştığında, aile reislerinin eğitim düzeyi arttıkça, hanelerin geliri arttıkça, hanelerin çeltik üretimi arttığında, işletmelerde çapa makinesi ve tarla pülverizatörü olanlarda, işletmelerin yetersiz girdi kullanımı sorunu arttıkça ve yetersiz bilgi sahibi olma, ürün sigortası yaptırmama ve kooperatifleşememe sorunu arttıkça ilaç kullanımı azalmaktadır. Ancak hanelerin gideri arttığında, çeltik için kullanılan tohum miktarı arttıkça, kredi aldıkça ve kullanılan gübre arttıkça kullanılan ilaç miktarı da artmaktadır.

Tabi ki ilaçlama düzeyi ekonomik açıdan ve kalıntı bırakmayacak düzeyde yapılması arzulanmaktadır. Bu nedenle bölgede tarımsal araştırma enstitülerinin bilgilerinden yararlanarak, gerekli toprak analizleri ve bitki kontrolleri yaptırılarak gerekli gübreler ve gerekli ilaçlar uygun düzeyde kullanılmalıdır. Ayrıca işletmelerin ürün üretimi ve pazarlamada karşılaştıkları problemler nedeniyle işletmelerin girdileri artırken üretici kooperatifleri ve ürünleri satarken aracılaran kurtulmak için tüketici kooperatifleri kurması gerekmektedir. Bilindiği üzere çeltik talebi arzından fazladır, bu nedenle özellikle kıt ürün yıllarında, eğer gerekli düzeyde ithalat yapılmadığında fiyatlar aşırı yükselecektir. Ayrıca çeltik üretiminde önemli bir paya sahip olan bu ilçelerdeki çeltik üreticilerinin hem üretim hem de pazarlama alanında örgütlenmesinin sağlanması ile bu üreticilerin gelirlerinde önemli düzeyde artışlar olacaktır.

Entegre zararlı yönetimi (IPM) programları hakkında üniversiteler ve araştırma enstitüleri üreticilere eğitimler vererek çeltikte zararlı olan zararlıların doğal düşmanlarını tanıtıp, buna yönelik çalışmaların artırılması ile hem doğal kaynakların sürdürülebilirliği sağlanacak hem de tüketici ve üretici sağlığı üzerine etkili olan ilaçların düzeyi en aza indirilebilecektir.

KAYNAKLAR

Alabi, O.O., Lawal, A.F., Coker, A.A. and Awoyinka, Y.A., 2014. Probit Model Analysis of Smallholder’s Farmers Decision to Use Agrochemical Inputs in Gwagwalada and Kuje Area Councils of Federal Capital Territory, Abuja, Nigeria. International Journal of Food and Agricultural Economics, 2(1):85-93.

- Alamerie, K., Ketema, M. and Gelaw, F., 2013. Risk Management Strategies and Pesticides Use in Vegetable Production: The Case Of Smallholder Farmers In Kombolcha Woreda, East Hararge Zone, Oromia National Regional State, Ethiopia. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(7):108-116.
- Anonim, 2010. Edirne İli İpsala ve Meriç İlçeleri Arazi Kullanım Planlaması Projesi Raporu. T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Anonim, 2011. Çeltik Sulama Yöntemleri. Bahçe Bitkileri Web Sayfası. <http://www.bahce.gen.tr/celtik-sulama-yontemleri.html>. Erişim Tarihi: 05.05.2013.
- Anonim, 2013a. Çeltik. <http://faostat.fao.org>. Erişim Tarihi: 05.05.2013.
- Anonim, 2013b. Bitkisel Üretim İstatistikleri. Çeltik Üretimi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr>. Erişim Tarihi: 05.05.2013.
- Anonim, 2013c. Uzun Taneli Kahverengi ve Beyaz Pirinçler. Web Sayfası: http://www.samlilar.com.tr/uzun_taneliler.htm. Erişim Tarihi: 07.05.2013.
- Atan, M., Göksel, A. ve Karpat, G., 2002. Üniversite Öğrencilerinin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemleri ile Tespiti. XI. Eğitim Bilimleri Kongresi, 23-26 Ekim, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşe, KKTC.
- Bellitürk, K., Karakaş, Ö., Arabacı, O., Kocaman, P. ve Güra, P., 2012. Çeltik Tarımı Yapılan Toprakların Beslenme Durumlarının Belirlenmesi: İpsala ve Meriç Örneği. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 1(2012):187-196.
- Berg, H. and Tam, N.T., 2012. Use of Pesticides and Attitude to Pest Management Strategies Among Rice and Rice-Fish Farmers in The Mekong Delta, Vietnam *Int J Pest Manag*, 58 (2): 153-164.
- Beşer, N., 2012. Dünyada ve Türkiye’de Çeltik Araştırma Çalışmaları. Çeltik Çalıştay ve Tarla Günü, 13-14 Eylül 2012, Edirne.
- Chen, R., Huang, J. and Qiao, F., 2013. Farmers' Knowledge on Pest Management and Pesticide Use in Bt Cotton Production in China. *China Economic Review*, 27, 15-24.
- Ecevit, O. ve Mennan H., 1998. Bafra Ovasında Sulamanın Yaygınlaştırılması ile Meydana Gelebilecek Bitki Koruma Sorunları ve Çözüm Önerileri, O.M.Ü Ziraat Fakültesi Dergisi, 1(1998):187-200.
- Erdoğan, İ., 1972. “Kültürün Yönetim Fonksiyonlarının Uygulanmasına Etkisi ve Faktör Analizi Yöntemi ile Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi, Yayınlan, Sermet Matbaası, İstanbul.
- Escalada, M.M., Heong, K.L. and Chien, H.V., 2009. Changes in Rice Farmers’ Pest Management Beliefs and Practices in Vietnam: An Analytical Review of Survey Data from 1992 to 2007. In: Heong, K.L., Hardy, B., Editors. *Planthoppers: New Threats to The Sustainability of Intensive Rice Production Systems in Asia*. Los Banos (Philippines): International Rice Research Institute. P: 447-456.
- Gedikli, O., 2012. Samsun İli Alaçam, Bafra ve Terme İlçeleri Üreticilerinin Bitki Koruma Yönünden Karşılaştıkları Sorunlar İle Tarımsal İlaç Kullanım Durumunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Krishna, V.V. and Qaim, M., 2011. Pesticide Reduction Sustainability of Bt Technology in India. International Congress, August 30-September 2, 2011, Zurich, Switzerland (No. 114696). European Association of Agricultural Economists.
- Mauceri, M., Alwang, J., Norton, G., and Barrera, V., 2007. Effectiveness of Integrated Pest Management Dissemination Techniques: A Case Study of Potato Farmers in Carchi, Ecuador. *Journal of Agricultural And Applied Economics*, 39(3):765-780.
- Newbold, P. 1995. *Statistics for Business and Economics*. Prentice Hall Inc., USA. Pages 1016.
- Nguyen, T.D., Lee, B.S., Lee, B.R., Lee, D.M. and Lee, G.H., 2007. A multiresidue Method for the Determination of 109 Pesticides in Rice Using Quick Easy Cheap Effective Rugged and Safe (QuEChERS) Sample Preparation Method and Gas Chromatography/Mass Spectrometry with Temperature Control and Vacuum Concentration. *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, 18(2007):3115-3122.
- Nkamleu, G.B. and Adesina, A.A., 2000. Determinants of Chemical Input Use in Peri-Urban Lowland Systems: Bivariate Probit Analysis in Cameroon. *Agricultural systems*, 63(2):111-121.
- Özşahin, E., 2008. Gönen Ovasında Pirinç Tarımı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2):49-70.
- Öztürk, D. ve Akçay, Y., 2010. Güney Marmara Bölgesinde Çeltik Üretimini Genel Bir Değerlendirmesi. *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(2):61-70.
- Pareja, L., Fernandez-Alba, A.R., Cesio, V. and Heinzen, H., 2011. Analytical Methods for Pesticide Residues in Rice. *Trends Anal Chem.*, 30(2011):270-291.
- Ryan, T. P., 1997. *Modern Regression Methods*. John Wiley Sons, New York.
- Sade, B., Soylu, S., Sezer, İ., Başer, N., Sürek, H., Şahin, M. ve Yetiş, T., 2011, Ulusal Hububat Konseyi Çeltik Raporu, Konya.
- Şahin, A., Cankurt, M., Günden, C. ve Miran, B., 2008. Çiftçilerin Risk Davranışları: Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniv., İ.İ.B.F. Dergisi*, 23 (2), 153-172.
- Sezer, İ., Akay, H., Öner, F. ve Şahin, M., 2012. Çeltik Üretim Sistemleri. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2):6-11.
- Sharma, R., Peshin, R., Shankar, U., Kaul, V. and Sharma, S., 2015. Impact Evaluation Indicators of An Integrated Pest Management Program in Vegetable Crops in The Subtropical Region of Jammu And Kashmir, India. *Crop Protection*, 67, 191-199.
- SPSS Base 15.0, 2006. *SPSS Base 15 User’s Guide*, Page: 161-184. Chicago, IL.
- Taşlıgil, N. ve Şahin, G., 2011. Türkiye’de Çeltik (Oryza Sativa L.) Yetiştiriciliği ve Coğrafi Dağılımı. *Adıyaman*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(4):182-203.
- Topcu, Y., 2012. Uygulamalı Tarımsal Pazarlama Araştırma Teknikleri Ders Notları (Basılmamış). Atatürk Üniv. Ziraat Fak., Tarım Ekonomisi Böl., Erzurum.
- Topcu, Y., Uzundumlu, A. ve Hun, Ş., 2012. Modern Elma Bahçelerinde Yetiştiricilik Yapan Üreticilerin Üretimle İlgili Tutum ve Davranışlarının Analizi: Isparta İli Örneği, Tarım Sempozyumu, 20-23 Nisan 2012, Çankırı.
- Uzundumlu, A.S., 2005. Erzurum İli Pasinler İlçesinde Patates Üretim Maliyeti ve Tarımsal İlaç Kullanımının Maliyetler Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Uzundumlu, A.S., 2011. Erzurum İlinde İşlenmiş ve İşlenmemiş İçme Sütü Tüketim Davranışlarının İncelenmesi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Uzundumlu, A.S., Aksoy A.ve Işık, H.B., 2011. Arıcılık İşletmelerinde Mevcut Yapı ve Temel Sorunlar: Bingöl İli Örneği. Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, 42(1):49-55.
- Yıldırım, E., 2012. Genel Entomoloji. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, 229 s, Erzurum.
- Zengin, H., 2001. Genel Herboloji. Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Ders Notları, Erzurum, 125 s.

Sorumlu Yazar:

A.Semih UZUNDUMLU

asuzsemi@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi : 29/11/2014

Kabul Tarihi : 16/01/2015

İZMİR VE MANİSA'DA İŞLENEN DOMATESİN SOSYAL YAŞAM DÖNGÜSÜ ANALİZİ

Heval YILDIRIM¹

Özet

Bu çalışma, Türkiye'den ihraç edilen işlenmiş domatesin sektördeki aktörler üzerindeki etkisini Sosyal Yaşam Döngüsü tekniğiyle tahmin etmeye çalışmaktadır. Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi (SYDA) daha sürdürülebilir bir üretim-tüketim zinciri için zincirdeki tüm aktörlerin karar verme sürecine yardımcı olabilecek araçlar geliştirmeyi sağlayan ve son zamanlarda çok tartışılan bir yöntemdir. Bu çalışmadaki yöntem, Montpellier'de (Montpellier Üniversitesi 1-Cirad-IAMM) Prof. Michel Garrabé tarafından geliştirilmiş olan çoklu sermaye analizi üzerine kurulmuştur. Saha çalışması İzmir ve Manisa illerinde Mayıs-Ağustos 2012 döneminde yapılmıştır. Sonuçlar kurumsal, sosyal, finansal, teknik ve beşeri sermaye göstergeleriyle sunulmuştur. Sonuçlar domatesin yaşam döngüsünde üreticilerin düşük seviyede kapasite artışı yarattığını göstermektedir. Buna karşın salça ve lojistik firmaları özellikle teknik sermaye üzerinde önemli bir kapasite artışı yaratmakta fakat kurumsal ve sosyal sermaye açısından ise bu artış görece daha düşük seviyede gerçekleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi, işlenmiş domates sektörü, çoklu sermaye analizi, kapasite, sosyo-ekonomik etki.

Social Life Cycle Analysis of Processed Tomato in İzmir and Manisa

Abstract

This paper aims to estimate the impacts of the activity on the concerning actors for the Turkish processed tomato sector using Social Life Cycle Analysis tools. The Social Life Cycle Analysis is a technique of assessment used to develop tools for decision making in order to support a sustainable system along a pathway. The method that is used is recently developed by Prof. Michel Garrabé in Université 1-Cirad-IAMM and is based on the analysis of multiple capitals. The field study is conducted in İzmir and Manisa from May until August 2012. The results are presented according to the indicators of the five capital class, human capital, technical capital, financial capital, social capital and institutional capital. They show that the producers create an increase in the capacity at low level in the tomato paste life cycle. The firms and logistics companies have higher positive impact on the technical capital while creating relatively lower positive impact on the institutional and social capital.

Keywords: Social life cycle analysis, processed tomato industry, multiple capital analysis, capacity, socio-économic Impact.

1- GİRİŞ

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan olumsuz etkiler (atıklar, hava kirliliği, su kaynaklarının kirlenmesi, vb) özellikle 1970'lerden beri çevre ve ekonomi alanında bu sorunlarla ilgilenen araştırma ve incelemelerin artmasına yol açmıştır. "Bugünün gereksinimlerini karşılarken gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama olanaklarına zarar vermeyen kalkınma" şeklinde tanımlanabilecek sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987'deki Brutland Raporu'nda kullanılmıştır. Bu tarihten sonra "sürdürülebilirlik" her alanda çokça kullanılan ve günlük hayatta da sıkça karşılaşılan bir kavram haline gelmeye başlamıştır.

Sanayileşme ile ortaya çıkan çevre sorunları bir yandan sürdürülebilir kalkınma kavramının yükselişine, diğer yandan da üretim-tüketim zincirlerinin daha sürdürülebilir hale getirilmesi için yeni teknik ve

değerlendirme yöntemlerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yaşam Döngüsü Analizi (YDA) bu amaçla geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu yöntem ürünün "beşikten mezara kadar" şeklinde ifade edilen üretim, tüketim, atık, geri dönüşüm süreçlerinin, diğer deyişle yaşam döngüsünün daha sürdürülebilir olması için karar vericilerin neler yapması gerektiği konusunda yol gösteren etkili bir değerlendirme tekniği olarak bilinmektedir.

YDA'nın çevreyle dost, daha sürdürülebilir üretim süreçlerinin belirlenmesi için açtığı yol üretimin sadece çevre değil diğer alanlardaki etkilerini de analize dâhil etme ve böylece YDA'nın çalışma alanını genişletme konusunda birçok araştırmacıyı harekete geçirmiştir. Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi (SYDA) bu amaçla doğmuştur. Sürdürülebilirlik kavramının yükselişle tüketici tarafında da değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Tükettikleri ürünlerin çevre ve bölgesel kalkınma

¹ Université Montpellier 1 (UM1) - Institut Agronomique Méditerranéen de Montpellier (CIHEAM-IAMM)

üzerindeki etkilerine dikkat eden tüketicilerin sayısı giderek artmaya başlamıştır. Bu durum üretim-tüketim sürecinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik etkileri tahmin etmeye çalışan ve daha sürdürülebilir bir üretim-tüketim zinciri hedefleyen Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi'nin önemini daha da arttırmaktadır.

Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi ürün veya hizmetin üretim süreci hakkında olabildiğince bilgi toplamayı amaçlayan bir yöntemdir. Gıda ürünlerinden demire, günlük hayatımızda tükettiğimiz her bir ürünün/hizmetin üretim ve tüketim hikâyesi vardır. Bu hikâye bize o ürünün/hizmetin çevre, sosyal ve ekonomik alanlardaki olası etkilerine dair ipuçları vermektedir. Bu ipuçları derlendiğinde çevreyle dost ve sürdürülebilir kalkınmaya uygun bir üretim-tüketim zinciri için aktörlerin nasıl hareket etmesi gerektiğini belirlemek daha kolay hale gelmektedir. Bu çalışma da aynı bakış açısıyla yapılmıştır.

Çalışma, Sosyal Yaşam Döngüsü araçlarını kullanan Kapasite-Çoklu Sermaye yaklaşımına dayanmaktadır. Sosyal Yaşam Döngüsü'nün kapasite analizi (SYDA-Kapasite) olarak adlandırılan bu yöntem yeni ortaya çıkmış ve halen gelişmekte olan bir yöntemdir. Bu yöntemin en önemli özelliği SYDA yöntemini Nobel ödüllü sosyal bilimci Amartya Sen'in "capability" kavramıyla buluşturması ve elde edilen sonuçları çoklu sermaye göstergelerine göre değerlendirmesidir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar üretim zincirindeki her bir aktörün kapasite üzerindeki olası etkilerinin görülmesi ve buna yönelik çözüm ve öneri geliştirilmesi açısından da karar vericiler için önemli bir rehber niteliğindedir. Tüm bunlar YDA-Kapasite yaklaşımının, teorik altyapısındaki gelişmelere bağlı olarak, gelecekte sektörel analizlerde giderek daha çok kullanılan bir yöntemle dönüşebileceğini göstermektedir. Bu çalışmada ilk olarak SYDA-Kapasite modeli tanıtılacaktır. Üçüncü kısımda araştırmanın materyal ve yöntemi incelenecektir. Daha sonraki bölümde ise yöntemin salça sektöründeki uygulama ve sonuçlarından bahsedilecektir.

2- SOSYAL YAŞAM DÖNGÜSÜ ANALİZİ- KAPASİTE YÖNTEMİ

Bu bölümde Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi-Kapasite Yöntemi'nin ortaya çıkış sürecinden bahsedilecektir. Bunun için ilk olarak Çevresel Yaşam Döngüsü Analizi ve Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi tanıtılacak, ardından SYDA-Kapasite Yöntemi'nin üzerinde durduğu temel kavramlar incelenecektir.

2.1 Çevresel Etkilerin Tahmininde Kullanılan Bir Araç: Çevresel Yaşam Döngüsü Analizi-ÇYDA

ÇYDA son yıllarda birçok bilimsel çalışmada kullanılmıştır. Bu yöntem bir ürünün bütün üretim

süreçlerini dikkate alarak, *beşikten mezara kadar*, çevresel etkilerinin analiz edilmesini sağlayan bir yaklaşıma dayanır. Patoine (2012) beşikten mezara kadar kavramında 3 ana aşamadan bahseder:

1. Aşama: Bu aşama ürünün üretim aşamasıdır. Kaynakların ve hammaddelerin kullanılması, hammaddelerin dönüşümü ve üretim.
2. Aşama: Bu aşama ürünün kullanım aşamasıdır. Ürünün kullanımı, ürünün tüketim süreci.
3. Aşama: Bu aşama ürünün kullanımdan sonraki aşamasıdır. Geri dönüşüm, tekrar kullanım, atık haline dönüşmesi

Ürünün veya hizmetin üretim ve tüketim süreçlerinin çevre üzerinde yarattığı etki ÇYDA'nın temel araştırma konusudur. Dolayısıyla üretim sürecinin her bir aşamasındaki girdi ve çıktıların çevre üzerindeki olası etkileri değerlendirilmektedir. ÇYDA sağlam temelli ve anlaşılır bir yöntem olmasına rağmen veri toplama ve verilerin işlenmesi açısından birçok güçlüğü de içermektedir. Üretim-tüketim zincirindeki firma ve tedarikçi sayısının fazla olması veri toplanacak kaynakları ve verilerin işleme sürecini karmaşık bir hale getirmektedir. Bunun yanı sıra firma ve üreticilerin bazı bilgileri gizlilik politikası nedeniyle paylaşmak istememeleri de analizde zorluklara sebep olabilmektedir (Patoine, 2012).

Belem (2005) yaşam döngüsünü bir yönetim felsefesi olarak tanımlamaktadır. Bu felsefe zaman içinde oluşmuş çevresel kirliliklerin azaltılması ve iyileştirilmesinden çok, kirlilikleri önlemek üzerine araç geliştirmeyi hedefleyen bir yönetim biçimini ifade etmektedir.

2.2 Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi'nin Doğuşu

ÇYDA'nın yükselişi bir ürünün üretim ve tüketim zincirindeki sosyo-ekonomik etkileri incelemek isteyen araştırmacılar için de yeni bir yol açılmasını sağlamıştır. Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi (SYDA) bu şekilde doğmuştur. Macombe ve Lagarde (2013) bir ürünün sosyal yaşam döngüsünü örgütsel etkileşimin olduğu bir sistem olarak tanımlamaktadır. Buna göre, işlenmiş metal parçaları tedarik eden kişi ile saat atölyesi sahibi arasındaki hizmet alışverişi bu aktörlerin etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde işçilerin çalışma saatlerini düzenleyen ve denetleyen devlet de atölye ile etkileşim halindedir. Bunun yanı sıra, saat atölyesi büyük saat fabrikalarıyla rekabet koşulları içinde etkileşim halindedir. Bu açıdan düşünüldüğünde örgütsel sistemin epey geniş sınırlara sahip bir yapı olduğu görülmektedir (Macombe ve Lagarde, 2013).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Çevresel Toksikoloji ve Kimya Derneği (SETAC) tarafından hazırlanmış olan Ürünlerin Sosyal Yaşam Döngüsü İçin Yönergeler (2009) rehberine göre SYDA şu şekilde tanımlanmaktadır:

«SYDA ürünlerin (olası veya gerçekleşmiş) olumlu, olumsuz sosyal ve sosyo-ekonomik etkilerinin üretim-tüketim zincirinin her süreci açısından (hammaddelerin elde edilmesi ve işlenmesi, üretim, ürünün dağıtımı ve pazarlanması, tüketimi ve yeniden tüketimi, bakımı, geri dönüşümü ve atık hale gelmesi) incelenmesini sağlayan bir değerlendirme tekniğidir.

Bir başka deyişle, ürünün yaşam döngüsünün ÇYDA'da ele alınmayan sosyo-ekonomik yönü SYDA'nın araştırma alanını oluşturmaktadır. Bu yönüyle SYDA'yı ÇYDA'nın araştırma alanını genişleten veya tamamlayan bir çalışma olarak nitelendirmek mümkündür.

«ÇYDA ürünün üretim-tüketim zincirinde üretim, kullanım ve tüketimiyle ilgili fiziki ve sayısal bilgileri toplamayı amaçlarken, SYDA, ÇYDA'nın yaptığına ek olarak, zincirin örgütsel taraflarıyla da ilgilenmektedir» (Ürünlerin Sosyal Yaşam Döngüsü İçin Yönergeler, UNEP-SETAC, 2009)

ÇYDA ve SYDA Uluslararası Standartlar Örgütü'nün (ISO) çizdiği çerçevede yer almaktadır. Macombe (2013) SYDA'nın ÇYDA'dan ayrıştığı en önemli noktanın üretim sürecindeki girdilerin değerlendirilmesi konusunda olduğunu belirtmektedir. ÇYDA'daki somut girdilerin aksine SYDA'da rahatlıkla gözlemlenebilir nitelikte olmayan fakat organizasyonel yapıda sosyal etkiler yaratan durumlardan bahsetmek mümkündür. Bu nedenle ÇYDA'da karbon gazı, azot, vb gibi maddelere karşılık gelen etkiler kolayca belirlenebilirken SYDA'da sosyal durumlar için benzer bir analiz yapmak mümkün değildir (Macombe, 2013).

2.3 SYDA-Kapasite Modeli'nin Ortaya Çıkışı

SYDA araştırmalarının büyük bir kısmı iki yaklaşım üzerinden şekillenmektedir:

- 1- Firmanın sosyal etkilerini firmanın performansıyla ilişkilendiren Firma Sosyal Sorumluluğu Yaklaşımı (Corporate Social Responsibility)
- 2- Ekonometrik araçların anlamlı ilişkiler ortaya çıkarmak amacıyla kullanıldığı « pathways » yaklaşımı

SYDA-Kapasite Modeli çoklu sermaye üzerinde etkileri değerlendiren üçüncü bir yaklaşımdır. Diğer iki yaklaşımın aksine, SYDA-Kapasite Modeli firma içinden elde edilen bilgilerle firma dışından elde edilen dışsal bilginin kesiştirilmesi gerektiğinin önemini vurgular.

2.3.1 SYDA-Kapasite Modeli'nde Kapasite Kavramı

Kapasite kavramı Nobel ödüllü sosyal bilimci Amartya Sen'in kalkınma alanında yaptığı çalışmalardan gelen bir kavramdır. Sen'e göre özgürlük, hareket ve karar özgürlüğünün yanı sıra kişilerin

bireysel ve sosyal durumlarına bağlı olarak sahip oldukları reel imkânlarını da kapsamaktadır. Oy hakkının veya diğer sivil ve politik hakların engellenmesi, kişilerin ulaşabildiği temel fırsatların eksik olması gibi süreçler "özgürlüğün olmadığı" bir "mahkûmiyet" durumu yaratabilmektedir (Sen, 1999).

«Sen'e göre kalkınma süreci, kalkınmaya ulaşabilmek için özgürlüğün kimi zaman amaç kimi zaman araç olarak kullanıldığı ve bireylerin özgürlüklerinin arttığı bir süreçtir. Bireyin çeşitli işlemler arasında tercihte bulunabilme kombinasyonları (tercih seçenekleri) ne kadar çok olursa bireyin özgürlüğü o derece artar» (Abdelhakim, 2009).

Bir başka deyişle, bireylerin tercih seçeneklerinin çeşitliliği onların « yeterliliklerini » (capability) göstermektedir. Bu nedenle kalkınmayı ve toplum refahını etkileyen sosyal ve ekonomik etkenlerin rolü üzerinde durmak oldukça önemlidir. Yolsuzluk, ücretlerdeki düşüş, işsizlik artışı, fiyatların yükselmesi gibi durumlar toplumun özellikle belli gruplarını daha çok ilgilendirmektedir. Bu gruplar sosyal ve ekonomik olaylardan daha az etkilenmek için hareket alanlarını (kapasite) genişletmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu çerçevede düşünüldüğünde yeterlilik (capability) kavramı seçme ve tercihte bulunabilme özgürlüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla, yeterlilik, bireyin varoluş, bir şeyi yapma, kendi hayatını seçme ve dilediğince yaşama kapasitesi anlamına gelmektedir. Sadece kaynakların var olması kalkınmanın sağlanabilmesi için yeterli olmamaktadır. Kaynakların var olması kadar önemli olan diğer şey bireyin kaynaklara ulaşabilme imkânının sağlanmasıdır. Bu nedenle bireyin çeşitli seçenekler karşısında tercihte bulunabilmesi anlamına gelen yeterlilik kavramı kalkınma sorununun merkezinde yer almaktadır.

SYDA-Kapasite modelinde yeterlilik ve kapasite kavramları arasında bağ kurulmaktadır. Kapasite « ekonomik ve sosyal alandaki işlevsel ek birimin değişik sermaye tipleri üzerinde yarattığı yeni ve gerçek olasılıklar » olarak tanımlanmaktadır (Garrabé ve Feschet, 2013). Başka bir deyişle kapasite, işlevsel ek birimin marjinal katkısı sonucu ortaya çıkan olası etkilerin yeterlilik kavramı aracılığıyla tanımlanmasıdır. Dolayısıyla SYDA-Kapasite modelindeki « « kapasite » kavramı Sen'in çalışmalarındaki yeterlilik (capability) kavramı ile ilişkilendirilmiş durumdadır.

İşlevsel her ek birim katkı o günkü ve gelecekteki sosyo-ekonomik koşullar üzerinde değişiklik yaratmaktadır. Koşullardaki bu değişim, üretim ve birikim kapasitelerini etkileyerek kalkınmanın sürdürülebilirliğini belirlemektedir. SYDA-Kapasite yaklaşımının temel sorunsalı bu noktada şekillenmektedir.

“SYDA-Kapasite yaklaşımının araştırma alanı firmanın üretim faaliyetinin aktörlerin yetenek ve kapasiteleri üzerindeki etkilerini (bütün üretim zinciri, her bir aktör ve her sermaye biçimi için) ölçmeyi sağlayacak göstergeler geliştirmektir” (Garrabé ve Feschet, 2013).

SYDA-Kapasite Modeli’nde, firma faaliyetinin aktörlerin kapasitesi üzerindeki etkisinin doğru bir biçimde incelenmesi seçilen göstergelerin uygun olmasına bağlıdır. Göstergeler doğru ve uygun olarak seçilse de kapasite ve ek işlevsel birim arasındaki ilişkinin doğasından kaynaklanan sorunlar incelemeyi güçleştirebilir. İkisi arasındaki ilişkinin doğrusal bir ilişki olması durumunda analiz yapmak oldukça kolay hale gelecektir.

2.3.2 SYDA-Kapasite Modeli’nde Çoklu Sermayenin Önemi

«Sürdürülebilir Kalkınmanın Dört Sermaye Yöntemiyle Değerlendirilmesi» (Ekins et al., 1992) adlı makalede sermaye kavramı yorumlanarak çok boyutlu bir sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı tanıtılmaktadır. Makaleye göre sürdürülebilir kalkınmanın bileşenleri dört sermaye grubunda toplanmaktadır: üretilmiş sermaye, doğal sermaye, beşeri sermaye, sosyal sermaye.

Üretilmiş sermaye, mal ve hizmet üretiminde kullanılan, makina, alet, bina ve diğer altyapı ve ekipmanları kapsayan bütün sermaye varlıklarıdır.

Doğal sermaye, insan refahıyla doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan, doğanın sağladığı tüm ürün ve hizmetlerdir. Her ne kadar doğanın bazı bileşenlerinin ekonomik olarak parasal değerlendirilmesi zor olsa da biyoçeşitlilik, tehdit altındaki türler ve ekosistemler doğal sermaye başlığına dâhildir.

Beşeri sermaye bireylerin sağlık, refah ve üretkenliğini ifade etmektedir. Bu nedenle beden ve ruh sağlığı, eğitim ve mesleki beceriler beşeri sermayenin belirleyicileri arasındadır. Makaleye göre bu faktörler bireyin sağlıklı bir hayata sahip olmasını sağladıkları gibi daha üretken işgücü sayesinde ekonomik kalkınma olanaklarını da zenginleştirmektedir.

Sosyal sermaye toplum refahıyla bağlantılı olan ve onu şekillendiren normlar ve sosyal ağlardır. İstikrarı teşvik eden hukuki ve siyasi yapılar toplumdaki güven ve bağlılık üzerinde olumlu etkiler yaratmakta, bu ise toplum refahını ve verimliliği arttırmaktadır.

«Teknik ve finansal sermaye, ticari ve ticari olmayan üretimin gerçekleştirilmesini sağlayan maddi varlıkları ve altyapıyı kapsamaktadır. Sosyal sermaye ise, kişisel veya kolektif amaçlarla kullanılan bireyler ve gruplar arasındaki ağları ve bağlantıları içermektedir»

(Garrabé, 2007). Ekins et al. (1992) değişik sermaye türlerinin kalkınma içindeki özelliklerini anlattığı yaklaşımda kurumsal sermayeye yer vermemiştir. Bu çalışmada ise kurumsal sermaye beşinci bir sermaye grubu olarak araştırmaya eklenmiştir. **Kurumsal sermaye** ekonomik, siyasi ve hukuki sistem içerisindeki resmi ve gayri resmi tüm özel ve kamu kurumlarını ifade etmektedir.

Yaşam kalitesinin yüksekliği, sağlıklı hayat, iyi bir iş, düzenli ve verimli çalışan sosyal ve hukuki kurumlar, doğanın geniş bir yelpaze içinde sunduğu ürün ve hizmetler kalkınma sürecinin en temel faktörleri olarak düşünülebilir. SYDA-Kapasite Modeli’nde üretim faaliyetinin bu sermaye biçimleri üzerindeki her ek birim katkısı, “yeni ve reel fırsat” olarak tanımlanır.

3- MATERYAL VE YÖNTEM

Bu kısımda SYDA-Kapasite yaklaşımının yöntemsel süreci ve izlenen aşamalar tanıtılacaktır.

- 1- Sermaye sınıflarının ve alt sınıflarının tanımlanması
- 2- Kapasite olası etki sınıflarının (KOES) ve göstergelerinin (KOEĞ) tanımlanması
- 3- Firma içi ve firma dışı anket çalışması
- 4- Kapasitedeki değişimin tanımlanması
- 5- SYDA-Kapasite Yöntemi’nin işlenmiş domates sektörüne uygulanması

3.1 Sermaye Sınıflarının ve Alt-Sınıflarının Tanımlanması

SYDA-Kapasite Modeli’nde beş sermaye sınıfı üzerinde çalışma yapılması uygun bulunmuştur (Garrabé ve Feschet, 2013): beşeri sermaye, teknik sermaye, finansal sermaye, sosyal sermaye, kurumsal sermaye. Çevresel Yaşam Döngüsü Analizi’nde doğal sermaye üzerindeki etkilerin incelenmesinden ötürü doğal sermaye bu sınıfların dışında tutulmuştur. Seçilen bu beş sermaye sınıfı için akademik araştırmalardan hareketle alt sınıflar oluşturulmuştur. Tablo 1’de beş sermaye sınıfı için önerilen alt sermaye sınıfları görülmektedir.

3.2 Kapasite Olası Etki Sınıflarının (KOES) ve Kapasite Olası Etki Göstergelerinin (KOEĞ) Tanımlanması

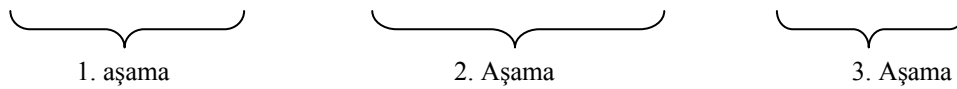
Kapasite Olası Etki Sınıfları (KOES) kapasitedeki değişimi anlamaya yardımcı olacak alt-sınıf sermaye ölçütleridir. Beşeri sermaye alt sınıfı «eğitim» için Kapasite Olası Etki Sınıfları (KOES) ve Kapasite Olası Etki Göstergeleri (KOEĞ) aşağıdaki tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Sermaye alt sınıfları

<u>Sermaye sınıfları</u>	<u>Sermaye alt sınıfları</u>
Beşeri sermaye	1- Eğitim 2- Çalışma Koşulları 3- Sağlık 4- Sosyal Güvenlik 5- Eşitlik
Teknik sermaye	1- Firma 2- Altyapı 3- Bilişim 4- Piyasa 5- Firma Yönetimi
Finansal sermaye	1- Destekler 2- Öz Sermaye 3- Tasarruflar 4- Ücretler 5- Kamu Kaynakları 6- Krediler
Sosyal sermaye	1- Adalet / eşitlik 2- Katılımcılık 3- Güven 4- Bütünleşme ve kültür 5- Sosyal Ağlar
Kurumsal sermaye	1- Koruma Kuralları 2- İzleme Kuralları 3- Düzenleme Kuralları 4- Sigorta Kuralları 5- Tahkim Kuralları

Tablo 2: Beşeri sermaye alt sınıfı « eğitim » için KOES ve KOEG

Sermaye sınıfı	Sermaye alt sınıfı	Kapasite olası etki sınıfları (KOES)	Kapasite olası etki göstergeleri (KOEG)
Beşeri sermaye	Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> ■ Eğitim alanındaki artış ■ Firma içi formasyon ve eğitimdeki artış ■ Firma dışı formasyon ve eğitimdeki artış 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Eğitim alanında yapılan yardımlar, okulların finanse edilmesi, kreşlerin finanse edilmesi, araç-gereç yardımı, öğretmen desteği. ■ Firma içinde formasyon ve eğitim çalışmaları sunmak, bu çalışmaların niteliği, içeriği, süresi. ■ Firma dışında formasyon ve eğitim çalışmaları sunmak, bu çalışmaların niteliği, içeriği, süresi.
Mesleki eğitim	→	Bilgi ve becerideki artış	→
Kapasite olası etki göstergeleri (KOEG)		Kapasite marjinal olası etkisi (KMOE)	
		→	Yeterlilik kazanılması
			→
			Yeterliliğin kullanılması
			Kapasite efektif olası etki (KEOE)
			Kapasite reel marjinal net etki (KRMNE)

Şekil 1: Değişimin seyri (Garrabé ve Feschet, 2013)

Tabloda görüldüğü gibi « eğitim alanındaki artış » KOES sınıfı için beş KOE göstergesi tanımlanmıştır: *eğitim alanında yapılan yardımlar, okulların finanse edilmesi, kreşlerin finanse edilmesi, araç-gereç yardımı, öğretmen desteği*. Saha çalışmalarında bu göstergelerin varlığının gözlenmesi kapasite üzerinde marjinal gerçek bir etkinin olduğu konusunda fikir verebilir. Etkinin doğası ve önemi hakkında fikir sahibi olmak için ise sadece göstergelerin varlığı yeterli değildir.

3.3 Firma İçi ve Firma Dışı Anket Çalışması

Firma içi anketler aşağıdaki şekilde yürütülmektedir:

- Üretim zincirindeki değişik kurumlarla iletişim kurup bilgi edinmek
- Üretim faaliyetiyle ilgili niteliksel ve niceliksel verilere ulaşmak
- Üretim zincirini daha iyi tanıyabilmek amacıyla araştırma kuruluşları ve enstitülerle iletişime geçmek
- KOE göstergeleri yardımıyla oluşturulmuş anket formunu doldurmak.

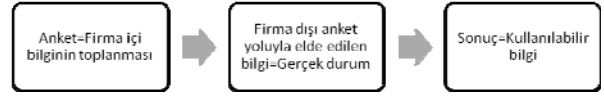
Uluslararası ölçüğe uygun şekilde tanımlanıp anket formuna alınan KOE göstergelerinin yerel ölçekte aynı uyumu göstermemesi olası bir durumdur. Bu nedenle göstergelerin doğru seçilip çalışma sahasına uyumlu hale getirilmesi güvenilir sonuçlar elde etmek açısından oldukça önemlidir. Araştırmanın konusu olan bölge ve ülkenin kalkınma durumu, makro ekonomik göstergeler ve sektörel uygulamalar bu çerçevede dikkate alınması öncelikli konular olmalıdır.

KOE göstergelerinin ölçülebilirliği üretim faaliyetinin söz konusu aktörlerin kapasitelerinde hangi ölçüde değişim yarattığını görmek açısından önemlidir. SYDA-Kapasite yaklaşımı hem sözel hem de sayısal veriler toplamayı ve bu iki tür veriyi elde etmeyi sağlayacak anket formu oluşturmayı amaçlamaktadır..

Firma dışı anket çalışmasında sektörel, ulusal ve uluslararası ölçekteki düzenleme ve standartlar, üretim faaliyeti üzerine daha önceden yapılmış olan bilimsel araştırma ve çalışmalar, sektördeki işçilerle, sendika temsilcileriyle, uzmanlarla yapılan görüşmeler ve anket çalışmasını yürüten kişinin gözlemleri yer almaktadır.

Firma dışı anket ile elde edilen bilgi çalışma sahasının gerçek sosyo-ekonomik durumunu yansıtmaktadır. Bu bilgi firma içi anket çalışmasında elde edilen bilgiyle karşılaştırılmalı ve böylece cevaplar doğrulanmalıdır. Bu sürecin sonunda elde edilen bilgi kapasite üzerindeki etkiyi ve etkinin doğasını anlamaya yardımcı olacak “kullanılabilir” bilgidir. Aynı ürünü üreten ve çevre üzerinde aynı etkiyi yaratan iki firmayı ele alalım. Bu firmaların sosyal etkileri tamamen birbirinden farklı olabilir. Dolayısıyla firmaların sosyal

etkileri değerlendirilirken paydaşların ve ilgili aktörlerin mümkün olduğunca bu değerlendirmeye katılması gerekir. Bu nedenle anket sürecinde elde edilen bilgilerin kullanılabilir nitelikte olması ve doğru bir değerlendirme yapmaya imkan vermesi oldukça önemlidir (Jorgensen *et al.*, 2008).

Şekil 2: Firma dışı anket yoluyla elde edilen bilginin işlenmesi

3.4 Kapasitedeki Değişimin Tanımlanma Süreci

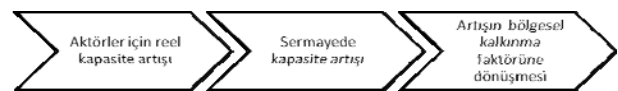
Firma içi ve firma dışı anket yoluyla elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasından sonra üretim faaliyetinin kapasite değişimi üzerindeki etkisini her aktör için tanımlamak gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- “Kapasite arttıran” etki nedir?
- Etki hangi aktörler açısından “kapasite arttıran” olarak değerlendirilir?

“Kapasite arttıran” etki, ilgili aktörlerin bir sermaye sınıfındaki kapasitelerinde artış yaratan olumlu (pozitif) bir etkidir. Aynı şekilde “kapasite azaltan” etki söz konusu sermaye sınıflarında aktörlerin kapasitelerini düşüren olumsuz (negatif) bir etki olarak tanımlanmaktadır.

Kapasitedeki efektif artış, daha önceden **olası** olarak tanımladığımız artışın **gerçeğe** dönüşmesidir. Kapasite, eylem serbestliğinin bir fonksiyonudur. Bir başka deyişle, kapasitedeki artış söz konusu aktörlerin hareket alanını arttırmaktadır. Bu olumlu bir etkidir. Öte yandan, kapasitedeki azalma aktörlerin hareket alanını daraltan olumsuz bir etkiye işaret eder. Eğer firmanın üretim faaliyetinin kapasite üzerinde hiç bir etkisi yoksa nötr bir etki söz konusudur.

Kapasitedeki değişimi kısa bir örnekle anlatmak mümkündür. Örneğin, işçilerin mesleki bilgi ve becerilerinde firma içi eğitim sayesinde artış olduğunu düşünelim. Bu o işçinin değişik iş veya pozisyonlar konusunda fırsatlarının çoğalmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla kapasitedeki “olası” değişim o aktöre gerçek bir fırsat sunduğu ve verimliliğinde artış yarattığı zaman “reel” değişime dönüşmüş olacaktır. Böylelikle beşeri sermayedeki kapasite artışı yerel kalkınmanın bir faktörü haline gelecektir.

Şekil 3: Kapasite arttıran etki örneği

3.5 SYDA-Kapasite Yöntemi'nin İşlenmiş Domates Sektörüne Uygulanması

Saha çalışması sebzeler arasında domates üretiminin ilk sırada yer aldığı İzmir ve Manisa'da gerçekleştirilmiştir (İzmir Tarım İl Müdürlüğü, 2013). Salça sektöründe faaliyet gösteren beş firma ile çalışılmıştır ve bu firmalar T1, T2, T3, T4 ve T5 şeklinde gösterilmiştir.

Firma içi anket aşamasında aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır:

- Sektördeki farklı aktörlerle iletişime geçmek
- Sektör hakkında sayısal istatistiklere ulaşmak
- Sektörü daha yakından tanımayı sağlayacak kurum ve kuruluşlarla bağlantıya geçmek
- Salça sektöründe faaliyet gösteren beş firma, on üretici, üç lojistik firmasıyla anket çalışmaları yapmak

Saha çalışması Mayıs-Ağustos 2012'de gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmaları kapsamında firma yöneticileri, ziraat mühendisleri, bölüm yetkilileri ile görüşülmüştür. Bütün aktörler için aynı anket formu ve sorular kullanılmıştır.

Firma dışı bilgiler aşağıdaki kaynaklardan elde edilmiştir:

- İşlenmiş domates sektöründeki standart ve yönetmelikler
- Türkiye'deki standart ve yönetmelikler
- Uluslararası standart ve yönetmelikler
- Sektör hakkında yapılmış araştırmalar, makaleler, firma çalışanları, sendika, sektör uzmanları ve akademisyenlerle görüşmeler
- Araştırmacının kendi gözlemi

4. İŞLENMİŞ DOMATES SEKTÖRÜNDE SYDA-KAPASİTE YÖNTEMİ SONUÇLARI

Bu bölümde ilk olarak sektörün genel durumundan söz edilecek, daha sonra sektördeki aktörler açısından değişik sermaye biçimleri üzerindeki kapasite değişimleri gösterilecektir.

4.1 İşlenmiş Domates Sektöründe Genel Durum

2010 yılı verilerine göre dünya domates üretiminde ilk sırada Çin yer almaktadır. Çin'i Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan izlemektedir. Türkiye yaklaşık 10 milyon tonluk üretimiyle dördüncü sırada gelmektedir (Keskin, 2012).

"Türkiye'de yetiştirilen domatesin % 20'si işlenmekte, kalan miktar taze tüketime gitmektedir. İşlenen miktarın % 80'i salça, %15'i konserve domates imalatı için, kalan kısım ise ketçap, domates suyu, vb. domates ürünlerinin imalatı için kullanılmaktadır. Sanayi tipi domates üretimi iklimin üretim için çok daha fazla uygun olduğu Marmara ve Ege bölgelerinde,

özellikle de Balıkesir, Bursa ve Çanakkale illerinde yoğunlaşmıştır" (Sarısacı, 2008).

Açıkta ve örtü altında olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilen domates üretiminde Marmara ve Ege bölgeleri sanayiye yönelik sözleşmeli üretimin en yaygın olduğu yerler olarak göze çarpmaktadır. Öte yandan taze tüketime yönelik üretim yapılan Akdeniz Bölgesi'nde sözleşmesiz üretim daha yaygındır (Keskin, 2012). Salça sektöründeki sözleşmeli üretimin kimi sıkıntılarını Ulukan (2009) Bursa ve çevresinde yaptığı araştırmasında dile getirmiştir. Ulukan'a göre sözleşmeli üretim sektördeki firmaların anlaşarak ürün fiyatını belirlemesinden ötürü üretici açısından eşit olmayan koşullarda yapılmaktadır. Oligopolistik davranışlar sergileyen firmalar karşısında üreticiler dağınık bir yapıya sahiptir.

Türkiye'de sanayiye yönelik üretimde en fazla yetiştirilen sebze domates, yaygın değerlendirme şekli de salçadır (Abak ve ark., 2000). Üretilen domates salçasının büyük bir kısmı ihracata yöneliktir.

Domates üretiminde karşılaşılan sorunların başında girdi fiyatlarının yüksek olması, sulama imkânlarının kısıtlılığı, ürün kalitesini etkileyen hastalıklar ve mevsimsel koşullar gelmektedir (Engindeniz ve Coşar, 2013).

Anket sonuçlarına göre sektörün genel durumuna ilişkin bilgiler firmalar, üreticiler ve lojistik firmaları açısından şu şekildedir.

4.1.1 Firmalar

- Firmalar domates üretim alanlarına yakın yerlerde faaliyet göstermektedir.
- Firmalar tarafından alınan taze domatesin % 80-90'ı firmanın çevresindeki yakın üretim bölgelerinden gelmektedir.
- Firmalar taze domatesi işlemin yapılacağı gün veya bir gün öncesinden almaktadır.
- Salça sektöründe bir sonraki yılın üretim plânlaması Kasım veya Aralık aylarında yapılmaktadır. Ürün çeşitleri, üretilecek ürün miktarı, alınacak taze domates miktarı belirlenmektedir.
- Firma ihtiyaca göre tohum şirketleriyle bağlantıya geçmektedir. Sipariş verilirken göz önüne alınan faktörler fiyat, ürün çeşidi, hasat zamanı ve mevsim koşullarıdır. Fideler üreticiye firma tarafından ulaştırılmaktadır.
- Üretimin her aşaması (ekimden hasata kadar) firmanın ziraat mühendisleri tarafından izlenmektedir.
- Salça dışında üretilen diğer ürünlerin başında ketçap, domates sosu, pizza sosları, domates suyu ve konserve çeşitleri gelmektedir.

- Salçanın suda çözünen kuru madde miktarı ve katılık derecesini gösteren briks değeri 28-30 arasındadır. Diğer ürünlerde (ketçap, sos, domates suyu) bu değer daha düşüktür.
- 1 kg domates salçasının üretiminde gereken taze domates miktarı domates çeşidine göre değişmekle birlikte ortalama olarak 5,8-6,5 kg arasındadır.

4.1.2 Üreticiler

- Anket yapılan tüm üreticilerin firmalarla sözleşme çerçevesinde çalıştıkları görülmüştür.
- Salça sektöründeki üreticiler ürünün %80-85'ini salça firmasına satmaktadır. Geri kalan ürünün bir kısmı kendi tüketimleri için ayrılmakta, diğer kısmı ise başka firmalara satılmaktadır.
- Üreticilerin büyük çoğunluğu tohumlarını kendileri temin etmeyi tercih etmektedirler.
- Üreticilerin tamamına yakını mısır ve pamuk üretiminde de bulunmaktadır.
- Anket çalışmalarında on üreticiden üçünün tarım dışı gelire sahip olduğu görülmüştür.
- Domatesin ekim, sulama ve hasat aşamalarında mevsimlik işçiler çalıştırılmaktadır.

4.1.3 Lojistik Firmaları

- Çalışmadaki lojistik firmaları İzmir merkezinde, liman çevresinde bulunmaktadır.
- İşlenmiş domates genellikle deniz yoluyla ihraç edilmektedir.

4.1.4 Mevsimlik İşçiler

- Mevsimlik işçilerin bir kısmı civar illerden, büyük çoğunluğu ise Türkiye'nin doğusundaki illerden gelmektedir.
- İşçiler genellikle aileleriyle seyahat etmektedirler. Lojman, misafirhane gibi imkânları çoğu kez olmamaktadır.
- Kadın işçiler erkek işçilere göre sayıca daha fazladır. Ortalama yaşları 20-25 arasındadır.
- Kadın ve erkek günlük ücretleri farklıdır. 2013 yılındaki verilere göre kadınlara ödenen günlük ücret 29-32 TL aralığında iken erkek günlük ücreti 38-40 TL aralığında seyretmektedir.

4.1.5 Firma ve Üreticiler Arasındaki Sözleşmeler

- Firmalar taze domatesin sözleşmedeki birim fiyatını kabul eden üreticilerle sözleşme imzalamaktadır.

- 2012 yılındaki saha çalışmasına göre, salça sektöründeki firmalar tarafından satın alınan 1 kg taze domatesin fiyatı tarlada teslim 0,18 TL ve fabrikada 0,19 TL'dir.
- Sözleşmenin imzalanmasından sonra üreticinin fide, gübre, zirai ilaç gibi harcamaları için firma tarafından üreticiye bir ön ödeme yapılmaktadır.
- Üretim aşamaları firmanın ziraat mühendisleri ve teknisyenleri tarafından takip edilmektedir.

4.2 Salça Sektörünün SYDA-Kapasite

Yöntemi'ne Göre Sınıflandırılmış Sonuçları

Puanlama kapasite üzerindeki olası etkilerin sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak firma içi ve dışında yapılan anketler sonucu elde edilen bilgiler tahmini etkiler şeklinde derlenip bir matriste gösterilmiştir. Matriste firma faaliyetlerinin kapasiteler üzerindeki olumlu, olumsuz ve yansız etkilerini görmek mümkün olmaktadır. Beş firma (T1, T2, T3, T4, T5), on üretici (P1, ...P10), ve üç lojistik firmasının (L1, L2, L3) sonuçları aşağıdaki Tablo 3'de puanlarla birlikte gösterilmiştir.

Sanayide kullanılan domates miktarı temel alındığında Türkiye'de salçada pazar büyüklüğünün iç pazarda 150,000 ton/yıl, dış pazarda 100,000 ton/yıl olduğu ifade edilmektedir (Keskin, 2010). Görüşme yapılan beş üretici firma Türkiye'deki yıllık salça üretiminin yaklaşık yüzde 80'ini karşılamaktadır. T1 firması yaklaşık 75 000 ton yıllık üretim miktarıyla sektördeki yüzde 30'luk arzı sağlamaktadır. Bu firmayı T2 (yüzde 20), T4 (yüzde 16), T3 (yüzde 14) ve T5 (yüzde 1) firmaları izlemektedir.

Görüşme yapılan on üreticiden ikisi 50 dekarın altında bir alanda domates üretmektedir (P3 ve P6). Dört üretici 50 dekarla 100 dekar arasında üretimde bulunmaktadır (P2, P4, P7 ve P10). Geri kalan üreticiler ise 100 dekarın üstündeki tarımsal alanda faaliyet göstermektedir (P1, P5, P8 ve P9).

Lojistik firmaları L1 ve L2 kontrol edilen gemi ve konteynır kapasiteleri açısından gemi filosu işleten armatörler dünya sıralamasında ilk otuz içerisinde yer almaktadır. Buna karşın L3 yeni kurulmuş ve gelişmekte olan, daha sınırlı imkânlarla sahip küçük bir lojistik firmasıdır.

Tablo 3'deki kısaltmaların karşılığı aşağıda Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 3: Salça sektörü birleştirilmiş tablo

	Beşeri Sermaye					Teknik Sermaye					Finansal Sermaye					Sosyal Sermaye					Kurumsal Sermaye								
	E	ÇK	S	SG	Eş	F	Alt	Bil	P	FY	D	OS	Tas	Üc	KaK	K	Ada	Kat	Güv	BK	SA	KK	İK	DK	KK	TK			
P1	2+	4+	2+	0	0	3+	2+	0	0	0	4+	2+	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	0	1+	0	2+	0			
P2	2+	4+	3+	2+	0	4+	4+	0	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	2+	0	0	2+	0			
P3	2+	4+	2+	0	0	0	2+	0	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	0	0	3+	2+	0	0	0	0			
P4	0	3+	2+	0	0	2+	2+	0	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	2+	1+	0	2+	0			
P5	0	4+	2+	0	0	2+	2+	0	0	0	4+	2+	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	0	1+	0	2+	0			
P6	0	2+	0	0	0	2+	2+	0	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	0	2+	1+	2+	0	0	2+	0			
P7	0	4+	2+	0	0	2+	2+	0	0	0	4+	2+	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	2+	1+	0	0	0			
P8	0	3+	2+	2+	0	5+	2+	0	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	2+	1+	0	2+	0			
P9	0	4+	0	2+	0	6+	2+	2+	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	2+	1+	0	2+	0			
P10	0	3+	2+	0	0	2+	1+	0	0	0	4+	0	0	0	1+	0	1+	0	2+	2+	1+	0	1+	0	0	0			
T1	5+	9+	7+	3+	5+	10+	5+	6+	6+	3+	3+	6+	6+	2+	2+	0	7+	7+	5+	4+	4+	9+	6+	4+	4+	3+			
T2	3+	8+	3+	5+	3+	4+	5+	7+	4+	5+	1+	3+	2+	2+	1+	2+	3+	2+	2+	2+	2+	2+	3+	2+	6+	4+	2+	3+	
T3	4+	12+	6+	3+	3+	7+	5+	7+	6+	2+	5+	6+	1+	3+	2+	4+	5+	6+	4+	3+	4+	8+	4+	3+	2+	3+			
T4	1+	3+	5+	2+	4+	5+	3+	9+	4+	2+	5+	1+	3+	6+	4+	1+	2+	4+	4+	1+	2+	4+	2+	1+	4+	3+	1+	2+	2+
T5	3+	2+	5+	4+	3+	6+	4+	5+	1+	5+	2+	3+	4+	2+	1+	2+	0	6+	3+	2+	4+	1+	3+	4+	3+	1+	2+	3+	
L1	5+	10+	7+	5+	7+	10+	8+	8+	7+	2+	3+	6+	6+	2+	2+	3+	7+	6+	5+	4+	5+	7+	4+	2+	2+	4+			
L2	5+	10+	7+	3+	7+	10+	8+	4+	5+	2+	4+	6+	6+	0	2+	0	7+	4+	4+	1+	3+	5+	4+	2+	2+	4+			
L3	0	7+	3+	2+	3+	4+	2+	2+	3+	2+	2+	4+	4+	0	2+	0	4+	2+	4+	1+	3+	3+	2+	0	2+	3+			

Eğitim ve Çalışma Koşulları

Sosyal Güvenlik

Yatırımlar, altyapı, bina, yol, vs

Destekler

Katılımcılık ve Firma İçi Sosyal Diyalog

Tablo 4: Birleştirilmiş tabloda kullanılan kısaltmaların karşılığı

Beşeri sermaye (BS)	Teknik sermaye (TS)	Finansal sermaye (FS)	Sosyal sermaye (SS)	Kurumsal sermaye (KS)
E: Eğitim	F: Firma	D: Destekler	Ada: Adalet	KK: Koruma kuralları
ÇK: Çalışma koşulları	Alt: Altyapı	ÖS: Öz sermaye	Kat: Katılımcılık	İK: İzleme kuralları
S: Sağlık	Bil: Bilişim	Tas: Tasarruflar	Güv: Güven	DK: Düzenleme kuralları
SG: Sosyal güvenlik	P: Piyasa	Üc: Ücretler	BK: Bütünleşme/Kültür	SK: Sigorta kuralları
Eş: Eşitlik	FY: Firma yönetimi	Kak: Kamu kaynakları	SA: Sosyal ağlar	TK: Tahkim kuralları
		K: Kredi		

Tablo 3'deki puanlar üretim aktivitesinin olası etkilerinin her bir aktör, sermaye sınıfı ve alt-sınıfları açısından sayısallaştırılmış halidir. Puanlama şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

■ Kapasite olası etki (KOE) artış (+) :

1'den 3'e (+) :	
4'ten 6'ya (+) :	
7 ve üzeri (+) :	

■ Kapasite olası etki (KOE) azalış (-) :

1'den 3'e (-) :	
4'ten 6'ya (-) :	
7 ve üzeri (-) :	
Etkinin olmaması (nötr) (0) :	

4.2.1 Üreticilere Dair Sonuçlar

BS- « Eşitlik » alt-sınıfı üzerinde etki görülmemektedir.

BS-Mevsimlik işçilerin çalışma koşullarındaki sorunlara rağmen üretim faaliyetinin « çalışma koşulları » alt-sınıfı üzerindeki etkisi yansızdır. Bunun

nedeni saha çalışmasında görüşülen üreticilerin 4857 numaralı İş Kanunu'nun 4. Maddesi kapsamında bulunmalarıdır. Öte yandan, uluslararası standart ve yönetmelikler açısından değerlendirildiğinde etkinin yansız değil olumsuz olduğu ve kapasite olası etkide azalış yarattığı görülmektedir.

BS- «Eğitim» alt-sınıfı üzerinde üretici ve ailesinin mesleki eğitimdeki katkılarının düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir.

TS- Büyük üretim alanında faaliyet gösteren üreticiler yeni teknik ve uygulamaları takip etme, yıllık yatırımlarını buna göre plânlama konusunda diğerlerine göre daha istekli durumdadır.

TS- Üreticilerin büyük çoğunluğu açısından teknik sermayenin «firma» alt-sınıfı üzerindeki etki olumludur. «Bilişim», «piyasa» ve «firma yönetimi» alt-sınıfları üzerinde etki görülmemektedir.

TS- Üretici faaliyetinin «bilgiye erişim» üzerindeki etkisi çok sınırlıdır. Bu durum olumsuz etki (kapasite azaltan) olarak değerlendirilebilir.

FS- Mısır ve pamuk üretimindeki küçük destekler (mazot, gübre) finansal sermayenin «destek» alt-sınıfında olumlu etki yaratmaktadır. Bu destekler üreticinin giderlerini karşılama açısından çok küçük bir miktardır fakat üretimdeki girdi maliyetinin (benzin, gübre, enerji) yüksek olması nedeniyle «kapasite artırıcı» olarak değerlendirilebilir. Öte yandan desteklerin toplum açısından fırsat maliyetinin olduğunu ve bu açıdan değerlendirildiğinde «kapasite azaltıcı» etki de yaratabileceklerini unutmamak gerekir. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: *j* üreticisinin desteklenmesi kamusal bir tercihtir. Bu durumda *I* üreticisi destekten faydalanamayacaktır. Öte yandan *I* üreticisinin bu destekten faydalanamaması toplum açısından desteğin ekonomik değerinin çok daha üstünde bir sosyal maliyet yaratabilir (*I* üreticisinin üretime devam edememesi, toprağından göç etmek zorunda kalması gibi). Dolayısıyla kamusal tercihler sonucunda şekillenen desteklerin ekonomik boyutu dışında başka toplumsal maliyetlerinin de olabileceği göz ardı edilmemelidir.

SS- Üretim faaliyetinin sosyal sermaye «katılımcılık» alt-sınıfı üzerinde etkisi görülmemektedir.

KS- Üretim faaliyetinin kurumsal sermayenin «tahkim kuralları» alt-sınıfı üzerinde etkisi görülmemektedir.

KS- Kurumsal sermayenin «kapsama kuralları» alt-sınıfı üzerindeki etkisi üreticilerin büyük çoğunluğu açısından olumludur.

4.2.2 Firmalara Dair Sonuçlar

BS- Firmaların büyük çoğunluğu açısından üretim faaliyetinin «eğitim» alt-sınıfı üzerindeki etkisi orta derecede olumludur (orta derecede kapasite artırıcı). Öte yandan T4'ün bu alt-sınıf üzerindeki etkisinin diğerlerine göre daha düşük seviyede olduğu görülmektedir.

BS- «Çalışma koşulları» alt-sınıfı üzerindeki etki özellikle iş yerinde katılımcılık ve sosyal diyalogu esas alan firmalar açısından «kapasite artırıcı» olarak görülmektedir. Öte yandan T2 ve T4 firmaları açısından bu alt-sınıf üzerindeki etki diğerlerine göre daha azdır.

BS- Firmaların büyük çoğunluğu açısından çalışma koşulları yasal düzenlemeler temelinde düzenlenmektedir. Bu durum beşeri sermaye üzerinde ortaya çıkan etkinin yasal düzenleme temelli olduğunu göstermektedir.

TS- Firma ve sektör açısından teknik sermaye üzerindeki etkinin olumlu olduğu görülmektedir.

FS- Pazar payının büyük olduğu firmalar açısından finansal sermaye üzerindeki etkinin daha olumlu olduğu görülmektedir.

SS- Firmaların büyük çoğunluğu açısından «adalet/eşitlik» alt-sınıfı üzerindeki etki yasal düzenlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan T2'nin «adalet/eşitlik», «katılımcılık» ve «güven» alt-sınıfları üzerindeki etkisinin düşük olduğu görülmektedir.

SS- «Katılımcılık» alt-sınıfı üzerindeki etki iş yerinde katılımcılık ve sosyal diyalogu esas alan firmalar açısından daha olumludur.

KS- Özellikle Sermaye Piyasası Düzenleme Kurumu yönetmeliklerine bağlı olan firmalar açısından kurumsal sermaye alt-sınıfları üzerindeki etki daha olumlu ve kapasite artırıcıdır.

4.2.3 Lojistik Firmalarına Dair Sonuçlar

BS- Beşeri sermaye üzerindeki etkilerin yasal düzenlemeler çerçevesinde ortaya çıktığı ve olumlu olduğu görülmektedir.

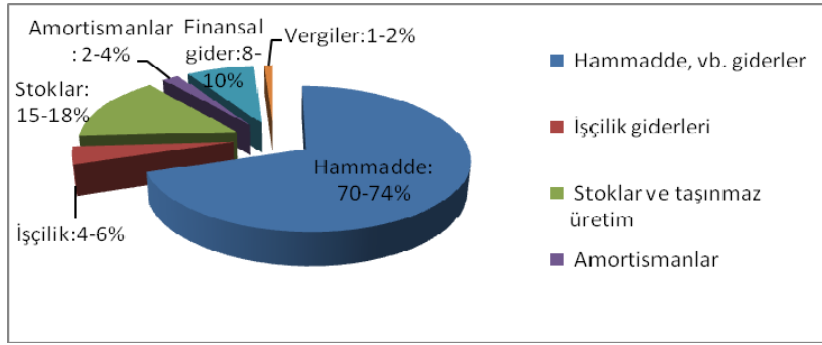
BS- «Sağlık» alt-sınıfı üzerindeki etki lojistik firmaları açısından diğerlerine göre daha olumludur.

BS- Beşeri sermayenin «eşitlik» alt-sınıfı üzerindeki etki kapasite artırıcı olarak görülmektedir.

TS- Teknik sermayenin alt-sınıfları üzerinde ilk iki firmanın yarattığı etkinin daha olumlu olduğu görülmektedir.

FS- Pazar payı büyük olan lojistik firmaları açısından finansal sermaye üzerinde kapasiteye olan katkı daha fazladır.

SS-KS- L1 firmasının sosyal ve kurumsal sermaye üzerindeki olumlu etkisinin diğerlerine göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Bir ton domates salçasının üretim maliyet unsurları

Tablo 5: Salça sektöründeki bazı işletmelerde tahmini katma değer (Avro)

	T1	T2	P1
Toplam katma değer (TKD)	41,204,231 €	22,115,908 €	55,643 €
TKD / ton	824 €	491 €	86 €
Birincil gelir / ton	334 €	412 €	36 €
İkincil gelir / ton	48 €	150 €	15 €
Bölgede yaratılan toplam net gelir / ton	242 €	586 €	53 €

4.2.4 Finansal Sermayeye Dair Bazı Sonuçlar

Salçanın üretim maliyeti domates üretim miktarına, dolayısıyla mevsimsel koşullara ve risklere bağlıdır. Bu riskler dikkate alındığında bir ton salçanın üretim maliyetinin 1285-2100 TL arasında değiştiği görülmektedir. Maliyeti oluşturan unsurlar Şekil 4'te şu aralıklarda tahmin edilmektedir:

Tablo 5 anket çalışması yapılan bazı işletmeler için çarpan yöntemiyle toplam katma değer tahmini rakamlarını göstermektedir. Bu yöntemde birincil gelire çarpan etkisinin uygulanmasıyla üretim sonucunda ortaya çıkan ikincil gelirlerin de tahmin edilmesi mümkün olmaktadır. Ne yazık ki söz konusu işletmelerde gizlilik politikasından ötürü finansal bilgilerin elde edilmesi konusunda zorluklarla karşılaşmıştır. Bu nedenle ancak firmaların gizlilik politikasına uygun kimi finansal verilere ulaşılabilmektedir. Buna rağmen elimizdeki veriler bize tatmin edici bir ekonomik değerlendirme yapma imkânı sunmuştur. Kuşkusuz daha detaylı verilere ulaşılması durumunda tablodaki tahmini etkilerin daha doğru ve belirgin olacağını unutmamak gerekir. Tablo 5 kısmi finansal veri elde edebildiğimiz iki firma (T1 ve T2) ve bir üretici (P1) açısından tahmini değerleri göstermektedir.

Birincil gelir üretimde kullanılan yerel ara mal tüketimini (elektrik, araçlar, üniforma ve benzeri mallarla lojistik, güvenlik, iletişim, konaklama, iş gezisi gibi üretime yardımcı tüm faaliyetler) ifade eden değerdir. İkincil gelir ise talep uyarıcı katsayı ile ağırlıklandırılmış işçi ücretlerinin ve ağırlıklandırılmış

yerel ara mal tüketiminin toplamıdır. Tabloda görüldüğü üzere bu değerler ikinci firma (T2) için daha yüksektir.

Tabloda bölgesel net toplam gelir olarak gösterilen değer ise, bölgedeki birincil, ikincil ve üçüncül gelirlerin (birincil ve ikincil gelirlerin toplamının katma değer katsayısı ile ağırlıklandırılması) toplamından sübvansiyonların çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Görüldüğü gibi bölgesel net toplam geliri en yüksek derecede yaratan firma T2'dir.

Üreticiler açısından toplam katma değer yıllık üretim hacmi ve üreticinin birden çok üretimde aktif rol almasıyla ilişkilidir. Benzer tarımsal işletme büyüklüğünde olan üreticilerin birbirine yakın biçimde katma değer yarattığı görülmüştür. Görüşme yapılan işletmelerin çoğu hem üretim hacmi hem de kalıcı iş yaratma açısından küçük ölçeklidir. Tablo 5'in son sütununda, görüşme yapılan üreticilerden P1'e ait katma değer ve gelir tahminleri görülmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmada kullanılan yöntem henüz yeni olmasına ve halen bazı sınırlamalar ve zorluklar içermesine rağmen bu çalışmada izlenen yol ve sonuçlar bize bir üretim faaliyetinin kapasite üzerindeki etkisini değişik aktörler ve sermaye biçimleri açısından incelemenin önemini göstermektedir. Bu durum uluslararası kuruluşlar açısından da giderek daha çok üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. 2009 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Çevresel Toksikoloji ve Kimya Derneği (SETAC) ve Ürün, Süreç ve Hizmetlerin Yaşam Döngüsü İçin Uluslararası Referans Merkezi (CIRAIG) Çevresel Yaşam Döngüsü

Analizi'nin devamı ve bir üretim aktivitesinin sosyo-ekonomik etkilerini ölçmeyi sağlayacak tekniklerin geliştirilmesi amacıyla önerilerin yer aldığı bir rehber oluşturmuşlardır. Bizim araştırmamız da bu yaklaşımın bir parçasıdır fakat bu arayışını kalkınma iktisadı çerçevesinde gerçekleştirdiği için diğer yaklaşımlardan ayrılmaktadır.

Yukarıdaki bakış açısından hareketle araştırmanın uygulama sürecinde, işlenmiş domatesin yaşam döngüsündeki aktörlerin belirlenmesi ve tanımlanması hedeflenmiştir. Araştırmada üretim aktivitesinin olası etkileri daha önce söz ettiğimiz beş çeşit sermayenin sosyo-ekonomik göstergelerine göre incelenmiştir. Araştırmada kullanılan yöntem Sosyal Yaşam Döngüsü Analizi'nin tarım ve gıda sistemlerinin incelenmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu yöntem üretim sürecinin hangi aşamalarının bölgesel kalkınma açısından daha etkili olduğunun belirlenmesine de imkân vermektedir.

Salça ürünü yaşam döngüsünde elde ettiğimiz sonuçlar üreticiler açısından üretim aktivitesinin finansal ve teknik sermayede olumlu etki yarattığını göstermektedir. Öte yandan eşitlik, katılımcılık ve tahkim kuralları alt-sınıflarında etki görülmemektedir. Firmalar açısından, özellikle teknik sermaye üzerindeki kapasite artışı dikkat çekicidir. Firmaların büyük çoğunluğu açısından sosyal sermayedeki kapasite artışının kaynağı yasal düzenlemelerdir. Lojistik firmalarında ise en önemli kapasite artışının teknik ve finansal sermaye üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Bütün bunların yanı sıra çalışma veri elde etme konusunda kısıtlar içermektedir. İşletmelerin çoğu gizlilik politikalarından ötürü birçok bilgiyi, özellikle de finansal bilgileri paylaşmamayı uygun bulmuşlardır. Bununla birlikte araştırmada kullanılan yöntemin yeni ve halen gelişme aşamasında olduğunu ve zaman içerisinde teorik altyapı ve birçok konuda derinlik ve zenginlik kazanacağını unutmamak gerekir (Garrabé ve Feschet, 2013). Özellikle veri toplamadaki sınırların aşılması ve veri toplama yollarının geliştirilmesi bu yöntemin saha çalışmalarında daha sık kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle çalışmanın yürütüldüğü bölgenin sosyal ve ekonomik durumunun iyi bilinmesi, bölgesel dinamiklerinin tanınması çok önemlidir. Bu, kapasite olası etki göstergelerinin çalışmanın yürütüldüğü sahaya uyumlu hale getirilmesi açısından da oldukça gereklidir.

KAYNAKLAR

- Abak, K., Erkan, O., Eser, B., Halloran, N., Yanmaz, R., Sarı, N., Ekiz H. 2000. Sebze Tarımında 2000'lerde Üretim Hedefleri. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/d3d9e73d8b70698_ek.pdf (Erişim: 17 Aralık 2014)
- Abdelhakim, T. 2009. Economie de développement rural : les nouveaux paradigmes, Projet Formder. Formder Yayın, Montpellier.
- Belem, G., 2005. L'analyse du cycle de vie comme outil de développement durable,

- <http://www.crsdd.uqam.ca/Pages/docs/pdfCahiersRecherche/08-2005.pdf> (Erişim : 17 Aralık 2014)
- Ekins, P., Dresner, S., Dahlström, K. 2008. The four-capital method of sustainable development evaluation. *European Environment*. 18: 63-80.
- Engindeniz, S., Coşar, G. 2013. İzmir'de Domates Üretimini Ekonomik ve Teknik Etkinlik Analizi. *Ege Üniv. Ziraat Fak. Dergisi*. 50 (1): 67-75.
- Garrabé M., 2007. Production de capital social des OESS, http://michel-garrabe.com/cours/m1_ch12.pdf , (Erişim: 29 Kasım 2014).
- Garrabé, M., Feschet, P. 2013. Un cas particulier: l'ACV sociale des capacités. Cirad. (éd.), *ACV Sociales Effets socio-économique des chaînes valeurs*. Publication Cirad, Montpellier, 87-117.
- İzmir Tarım İl Müdürlüğü, 2013. İzmir ili 2013 yılı sebzeler ekiliş, üretim, verim değeri. <http://izmir.tarim.gov.tr/Menu/15/Istatistikler> (Erişim: 29 Kasım 2014)
- Jørgensen, A., Le Bocq, A., Nazarkina, L., Hauschild, M. 2008. Methodologies for Social Life Cycle Assessment. *Int J LCA*. 13 (2) 96–103
- Keskin, G. 2010. Türkiye'de Domates Salça Sanayi ve İç Piyasada Fiyat Değişimleri. *YYÜ Tar Bilg.Der.* 20(3):214-221
- Keskin, G. 2012. Durum ve Tahmin: Domates ve domates salçası 2011-2012. <http://www.tepge.gov.tr/upload/attachments/domates2012.pdf> (Erişim: 17 Aralık 2014)
- Macombe, C. 2013. Comment prévoir les effets et impacts sociaux. *ACV Sociales Effets socio-économique des chaînes valeurs*. Yayın Cirad, Montpellier, 142-153
- Macombe, C., Lagarde, V. 2013. Le fonctionnement du cycle de vie social et les périmètres de l'étude. Cirad. (éd.), *ACV Sociales Effets socio-économique des chaînes valeurs*. Publication Cirad, Montpellier, 53-68
- Patoine, M.F. 2012. Guide sur l'analyse du cycle de vie et la production d'une déclaration environnementale de type III, Yüksek Lisans Tezi, Université de Sherbrooke, s.4.
- Sarısaçlı, İ. E. 2008. Salça. <http://www.tgdf.org.tr/turkce/tgdfraporlari/igmdomatesalcase.pdf> (Erişim: 17 Aralık 2014)
- Sen, A. 2000. Development as Freedom. 4th ed. Knopf, New York.
- Ulukan, U. 2009. Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği. Sosyal araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- UNEP-SETAC. 2009. Guidelines for Social Life Cycle Assessment of Products

Sorumlu Yazar:

Heval YILDIRIM

hevalyildirim@gmail.com

Geliş Tarihi : 01/12/2014

Kabul Tarihi : 31/01/2015

TÜRKİYE VE RUSYA TARIMSAL TİCARETİNİN POLİTİKA DEĞİŞİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ *

*Alper Demirdöğen*¹ *Emine Olhan*¹

ÖZET

Türkiye ve Rusya'da 1990'lerden sonra önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Rusya'da 1990'larda tarımsal üretim önemli düzeyde gerilemiş, 2000'lerde ise yeniden yükselişe geçmiştir. Ekonominin büyümesine bağlı olarak tarımsal ürün talebi artmış, Rusya Çin'den sonra dünyanın en önemli tarımsal ithalatçılarından biri olmuştur. Ayrıca ülke 2012 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olarak dünya ticaret dizgesinin bir parçası olarak yerini netleştirmiştir. Türkiye'de ise 2001 yılından sonra Tarım Reformu Uygulama Projesi ile kapsamlı değişiklikler amaçlanmıştır. Kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesinin yanı sıra, tarıma sağlanan destek araçlarında da önemli değişikliklere gidilmiştir. Destek araçlarındaki değişime bitkisel yağ, hayvansal ürünler ve hatta buğdaydaki ithalat artışı eşlik etmiştir. Türkiye ve Rusya'da önemli yapısal değişiklikler meydana gelmesi ve tarım politikalarında uluslararası politikanın yansımalarının daha net bir şekilde gözlemlenmesi ile ülkelerin tarımsal yapı ve politikalarının incelenmesinin önemi daha da artmıştır. Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde %6'lık pay ile Rusya ilk sıralarda yer almaktadır. Bu oran özellikle ithalat açısından oldukça değişkendir. Türkiye'nin 2012 yılında tarım ürünleri ithalatındaki Rusya'nın payının %20 olması dikkat çekmektedir. Bir diğer önemli konu ise ticareti yapılan ürünlerin zaman içerisinde belirli gruplar şeklinde yoğunlaşmasıdır. Türkiye'nin 1995 yılında Rusya'ya yapmış olduğu ihracatın %50'sini şeker ve hububat oluştururken, bu oran 2012 yılında %2 düzeyine gerilemiştir. Aynı yıl sebze ve meyvenin payı ise %80'lere ulaşmıştır. İthalatta ise ürün grupları içerisindeki payı %5 olan hububat, 2012 yılında %44'lere kadar yükselmiştir. Hayvansal ve bitkisel yağların payı ise %30 düzeyindedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Rusya'nın tarım ürünleri ticaret değişimini incelemektir. Ayrıca iki ülkenin tarımsal yapı ve politikalarında meydana gelen değişimlerde ticaret etkisi açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: ticaret yoğunlaşması, tarımsal yapı, ticari sorunlar

An Evaluation of Agricultural Trade between Turkey and Russia in the Context of Policy Perspective

ABSTRACT

There have been major structural changes in Turkey and Russia since 1990s. In Russia, agricultural production decreased in 1990s, but it increased again in 2000s. The demand of agricultural products has increased with the economic growth, so Russia has become one of largest agricultural products importer after China. Also the country has clarified its place as a part of world trade system becoming a member of WTO. In Turkey, it was aimed extensive changes via ARUP after 2001. In addition to the privatization of SOEs, the agricultural support tools have also changed considerable. The imports of vegetable oil, animal products and even the wheat have increased accompanying the change of support tools. Because of the structural change and the clear impact of international policies on agriculture in Turkey and Russia, the importance of evaluating their agricultural structure and policies has even more increased. Russia stays at the first place with its 6% share in Turkey's trade of agricultural products. That share is especially changeable in terms of import. Because the share in the import increased to 20% in 2012. The other important issue is that the trade concentration of specific products over time. Turkey's share of sugar and cereals export to Russia was 50% in 1995, it decreased to 2% in 2012. But the share of vegetable and fruit in agricultural export reached to 80% in 2012. On the import side, the share of cereals was 5% in agricultural import and it increased to 44% in 2012. At the same year, the share of animal and vegetable oils in agricultural import was around 30%. The study aims to evaluate the trade of agricultural products between Turkey and Russia. Also the changes of two countries' agricultural structure and policies have also been evaluated in terms of the trade effect.

Keywords: trade concentration, agricultural structure, trade debates

* Bu çalışmanın ilk hali 12.09.2014 tarihinde V. Avrupa Sosyal ve Beşeri Bilimler Konferansı kapsamında St. Petersburg'da sunulmuştur. Ayrıca araştırma fikri konusunda yardımcı olan Prof. Dr. İlkey Dellal'a teşekkür ederiz.

¹ Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü Dışkapı/Ankara.

1. GİRİŞ

Türkiye ile Rusya yüzlerce yıllık komşuluk ilişkilerine sahip iki ülkedir. Her iki ülkenin de son dönemde iktisadi yapısında ve buna bağlı dış ticaretinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Tarım özelinde değerlendirmek gerekirse, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başlayan serbestleştirme politikaları, 1998 krizinden sonra tarımın yeniden korunmaya başlanması, 2010 Gıda Doktrini ile gıda güvencesi olgusuna bağlı kendine yeterliliğin amaçlanması, 2012 Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği ile en azından destek araçlarının değişeceği beklentisi Rusya'nın tarım politikası ve yapısında meydana gelen başlıca gelişmelerdir. Türkiye'de ise 1998 yılında başlayan ve Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) ile 2001 yılında hızlanan özelleştirmeler, Doğrudan Gelir Desteği (DGD) gibi yeni tarımsal destekleme araçlarının kullanılması, uluslararası taahhütlere uyum ve özel sektör vurgusunun kanunlardaki etkisinin artması son dönemin başlıca değişiklikleridir.

Tarımsal politika ve yapıdaki değişiklikler doğrudan iki ülkenin dış ticaretini etkilemektedir. Tarım ürünleri ticareti özelinde Türkiye'nin meyve ve sebze, Rusya'nın ise hububat ihracatı ticaretin büyük çoğunluğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda konuyu tarım politikaları değişimini dikkate alarak incelemenin ve ticaret özeline indirgenerek ürün bazında mevcut durumu saptamanın önemimizdeki değişen iktisadi yapı, ticaret ve politika kapsamında yararlı bilgiler sunabilme ihtimali bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Rusya ticaret ve politikasını tarım özelinde incelemektir. Çalışma başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Tarımsal yapı bölümünde belirlenen çeşitli göstergeler ile iki ülke yapısı, politika bölümünde ayrı ayrı iki ülkenin tarım politikaları, son bölümde ise genel ve tarım ürünleri ticareti yoğunlaşma düzeyleri de dâhil olmak üzere değerlendirilmiştir.

2. TÜRKİYE İLE RUSYA'NIN TEMEL TARIMSAL GÖSTERGELER İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Çizelge 1'e göre iki ülkenin tarımsal yapısı genel itibariyle değerlendirilmiştir. 1991 yılından günümüze her iki ülkede de tarım sektörünün ekonomi içindeki yeri beklentilere uygun bir şekilde zaman içerisinde azalmıştır. Ancak Türkiye'de tarım sektörünün ekonomi içindeki payı Rusya ile kıyaslandığında iki kat daha büyüktür. Tarımın ekonomi içerisindeki payını GSYİH'ya katkı, istihdamdaki ve ticaretteki paylar açıkça ortaya koymaktadır. Genel olarak Türkiye'de ihracattaki oran, Rusya'da ise ithalattaki oran daha fazladır. Burada ekilebilir tarım alanının Türkiye'de Rusya'nın yaklaşık dört katı

olmasının da etkisi vardır. Ekonomide tarım sektörü öneminin daha fazla olması Türkiye'nin tarım politikalarında daha korumacı olmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim gayri safi üretim değeri içerisindeki payı gösteren yüzde üretici destek tahmini (%ÜDT) değeri 2009-2013 ortalamasında Türkiye'de %24.9 iken Rusya'da %17.7'dir (OECD, 2014a). Benzer farklılık toplam destek ölçümü (TDÖ) için de geçerlidir. Özellikle ilk dönemde Rusya'da gözlemlenen negatif destek göstergeleri üreticilerin fiyat farklılıklarından kaynaklanan bir vergilendirme durumu ile karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Tüketim potansiyelini göstermesi açısından nüfus göstergelerine bakıldığında, Türkiye'de toplam nüfus zaman içerisinde düzenli bir şekilde artarken, Rusya'da azalmıştır. Her iki ülkede de bu nüfusun yaklaşık dörtte biri kırsal nüfus tanımı içerisinde girmektedir.

3. İKİ ÜLKE TARIM POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İki ülke tarım politikası değerlendirirken ülke özelindeki dönem ve yapı değişim farklılıkları dikkate alındığında ayrı ayrı irdelemenin daha uygun olduğu düşünülmüştür.

3.1. Türkiye'de Tarım Politikası

2001 yılında uygulanmaya başlanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) Türkiye'nin 2000'lerden sonraki tarım politikalarına en büyük etkiyi yapan araç olarak tanımlanabilir. TRUP, Ekonomik Reform Kredisi'nin bir devamı olarak Dünya Bankası ile birlikte yürütülmüştür. Projenin başlıca amacı devletin tarıma verdiği desteğin azaltılması, fiyatları etkilemeyecek politika araçlarının kullanımı, geçiş sürecinde üreticilere parasal destek sağlanması ve TEKEL, ÇAYKUR, ŞEKER, TMO gibi kuruluşların 1998'lerde başlayan özelleştirme sürecini hızlandırmaktır (World Bank, 2009). Parasal destek bağlamında doğrudan gelir desteği (DGD) ile üreticilere destek sağlanmıştır. İlk uygulama yılı 2001'de 2.3 milyon üretici, DGD için kayıt olmuştur (OECD, 2002). Proje 2005 yılında köklü bir şekilde değiştirilerek ve ÇATAK gibi çevre programları eklenerek yeniden yapılandırılmış, ardından 2007 yılına kadar uzatılmıştır (OECD, 2006, World Bank, 2009). 31 Aralık 2008 tarihinde de tamamlanmıştır (OECD, 2009). Projenin uygulama açısından önemli düzeyde tartışma yarattığı söylenebilir. KİT'lerin yapısal değişimi banka beklentilerini karşılamamış ve büyük oranda hayal kırıklığı olarak tanımlanmıştır (World Bank, 2009). Benzer durum alternatif ürün programı kapsamında fındık gibi üretim fazlası bulunan ürünlerden diğer ürünlere geçişi destekleyen bölüm için de söylenebilir. Her ne kadar üreticilerin ekim alanlarına yönelik yapılan DGD ödemesi 2008 yılında kaldırılrsa da, mazot

ve gübre desteği adı altında geçmiş DGD ödemesinin yaklaşık 2/3'üne denk gelecek şekilde devam etmektedir. Bu yüzden tartışma yaratan programın isim olarak değiştiği, işlev olarak devam ettiği belirtilmiştir (World Bank, 2009). Olumlu açıdan destek aracı DGD'nin çiftçi kayıt sistemi oluşturulması ve ülke kadastro kayıtlarının yapılmasına yardımcı olduğu belirtilmiştir (World Bank, 2009). Böylelikle projenin özelleştirme sürecini hızlandırdığı (Aydın, 2010), KİT'lerdeki işgücü sayısını azalttığı, geçmiş destek programlarını önemli ölçüde değiştirdiği, üreticilerin kayıt altına alınmasında büyük rol oynadığı ve daha genel ifadeyle tarımsal pazarlardaki devlet gücünün özel kurumlara aktarılması yönünde etkisi (Keyder ve Yenal, 2011) olduğu ifade edilmiştir.

Projeye ek olarak 2000 yılından sonra Türkiye'de tarım piyasalarını yapısal olarak etkileyecek önemli düzeyde yasal düzenleme çıkarılmıştır. Başlıca kanunlar; Şeker Kanunu (2001), Organik Tarım Kanunu (2004), Tarım Sigortaları Kanunu (2005), Tarım Kanunu (2006), Tohumculuk Kanunu (2006), Biyogüvenlik Kanunu (2010)'dur. Özellikle Tarım Kanunu desteklemelere temel oluşturması açısından özel bir öneme sahiptir. Kanun politika ilkelerinden de net bir şekilde anlaşılacağı gibi uluslararası taahhütlere uyum ve özel sektör rolünün artırılması devlet politikasının temel yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kanunda tarımsal destekleme araçları olarak doğrudan gelir desteği, fark ödemesi, telafi edici ödemeler, hayvancılık destekleri, tarım sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri, çevre amaçlı tarım arazileri koruma programı destekleri ve diğer

destekleme ödemeleri belirlenmiştir. Ek olarak son dönemde önemli bir politika değişimi de etanol piyasaları ile ilgilidir. 28346 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak 2012 yılında yürürlüğe giren tebliğ ile benzin türlerine 2013 yılından itibaren %2-3 oranında yerli tarım ürünlerinden üretilmiş etanol katılması zorunluluğu getirilmiştir. Uluslararası örnekler incelendiğinde bu değişimin tarım ürünleri fiyatlarını artırarak tarım toprakları ve üretim üzerinde baskı yaratacağı beklenebilir.

2012 yılında GSYH'nin %0.5'i, bütçenin ise %2'si tarımsal desteklere ayrılmaktadır. OECD %ÜDT değeri ise son 10 yılda %31'den %22'ye düşmüştür (OECD, 2014b). Ancak bu düşüşte tarımsal üretim değeri artışının etkisi olabilir. Ayrıca sabit fiyatlarla desteğin azaldığına dair tartışmalar da bulunmaktadır (Olhan, 2012). Tarihsel değişim, ölçüm sorunu, yeterlilik-yetersizlik tartışmaları bir tarafa bırakılırsa, Türkiye'nin önemli miktarda tarıma kaynak aktardığı söylenebilir. Bu aktarım içerisinde de prim veya son dönemdeki ismiyle fark ödemesi desteğinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bütçesi içerisinde fark ödemesi desteği 2004 yılında %11'lik bir paya sahipken, 2010 yılında %32'ye yükselmiştir (OECD, 2011). Prim ödemeleri ilk olarak 1987 yılında süt ile başlamış, 1993'de pamuk için uygulanmış, 1998'den sonra ise düzenli bir şekilde uygulanarak günümüze kadar gelmiştir (Ozkan ve Karaman, 2011, Şahinöz, 2011). Üreticiler belirlenen bölge verim ortalamalarına göre destek alabilmekte, üzerindeki verimleri için destek alamamaktadırlar.

Çizelge 1. Türkiye ile Rusya Tarımsal Göstergeleri²

		Türkiye		Rusya	
		1991-1995	2009-2013	1991-1995	2009-2013
	<i>GSYİH</i>	16.0	9.1	8.8	4.1
Tarım	<i>İstihdam</i>	44.3	23.6	15.4	9.7
Payı	<i>İhracat</i>	18.2	9.0	1.0*	2.1
(%)	<i>İthalat</i>	2.8	2.6	14.8*	11.2
	<i>Ekilebilir Alan</i>	32.0	27.4	7.9	7.4
Destek	<i>ÜDT</i>	29.3	24.9	-10.6	17.7
(%)	<i>TDÖ</i>	4.7	2.7	2.08†	1.2
Nüfus	<i>Toplam</i>	57	73	148	143
(milyon)	<i>Kırsal</i>	22	21	40	37

Kaynak: DBKG (2014), OECD (2014a), COMTRADE (2014)

² Not: a) İstihdam payı 2009-2013 dönemi Türkiye için 2009-2012 yıllarını, Rusya için sadece 2009 yılını ifade etmektedir, b) Ekilebilir alan payı için 2009-2013 ortalaması yerine 2009-2011 ortalaması dikkate alınmıştır. Rusya için 1991 yılı olmadığı için 1992-1995 ortalaması dikkate alınmıştır, c) Destek göstergelerinde 2013 yılı olmadığı için 2009-2012 ortalaması dikkate alınmıştır. %TDÖ'de Rusya için ilk dönem verisi sadece 1995 yılı için mevcuttur.

* Bu dönemde Rusya için Türkiye ile kıyaslanabilir bir veri olmadığı için 1996 yılı dikkate alınmıştır.

† %TDÖ verisi 1995 yılını ifade ettiği için destek göstergesi dönem ortalamasından yüksek görünmektedir. Normalde bu değer %ÜDT ile karşılaştırıldığında daha düşük çıkması gerekmektedir.

Destekler ile ilgili belirtilmesi gereken birkaç önemli nokta daha bulunmaktadır. Birincisi Türkiye’de uygulanan desteklerin isimlerinin yanıltıcı yapısıdır. Fark ödemesi desteği benzer isimli uluslararası örneklerden farklı olarak fiyat farkına bağlı olmadan uygulanan geçmişteki prim desteği isminin değiştirilmiş halidir. Üreticilere yetiştirdiği ürünlere ve üretim miktarına bağlı olarak doğrudan ödeme yapılmaktadır. Benzer isim karmaşası mazot ve gübre desteğinde de bulunmaktadır. Bu destekler üreticinin mazot ve gübre kullanımına bağlı olmadığı gibi, girdi kullanımını doğrudan kolaylaştıracak herhangi bir yardımı da içermeyen 2008 yılında kaldırılan DGD benzeri işlevi gören dekara bağlı bir doğrudan ödemedir. Belirtilmesi gereken ikinci durum ise devletin etkisi ile ilgilidir. TMO gerektiği durumda piyasaya etkili bir alıcı olarak dâhil olmaktadır. Örneğin 2013 yılında mısır üretimi geçen yıla göre %27 artmıştır. 5.9 milyon ton mısırın 1.3 milyon tonu (%23’ü) TMO tarafından alınmıştır (TMO, 2014). Bu değerlerden de devletin TMO’yu müdahale aracı olarak kullanmaya devam ettiği görülmektedir.

3.2. Rusya’da Tarım Politikası

Rusya tarım politikası ve buna bağlı olarak tarımsal üretim ile yapısındaki değişiklikler başlıca dört dönem olarak incelenmiştir. Birinci bölümde Sovyetler Birliği dönemi, ikinci bölümde geçiş dönemini içeren 1992-1998 yılları, üçüncü bölümde 1998 kriz sonrası ve 2000’li yıllar, son olarak da DTÖ kapsamındaki gelişmeler değerlendirilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde özellikle 1950’lerden başlayarak tarıma aktarılan finansal kaynakların miktarı giderek artmıştır (Wegren, 2007). Bu dönemde Komünist Parti sadece gıda üretimi ve ticaretini kolektif ve devlet işletmeleriyle planlamamış, aynı zamanda toprak ilişkilerini, kırdaki sosyal politikayı ve özel sektörü de düzenlemiştir (Wegren, 2007). Tarım başlıca üç yolla desteklenmiştir. Birincisi 1990 GSYH’nin yaklaşık %10’una kadar varan bütçe desteği, ikincisi tarımsal girdilerin üretim masrafları ve ürün fiyatlarına göre düşük tutulmasıyla oluşturulan fiyat politikası, üçüncüsü ise özellikle hayvansal ürünlerin fiyatlarının dünya fiyatlarına göre yüksek tutulmasını sağlayan fiyat politikasıdır (Liefert ve Liefert, 2012). Bu destekleme politikasının son 20 yıldaki başlıca amacı insanların yaşam seviyelerinin et ve süt ürünleri tüketimi ile artırmak için hayvancılık sektörünü genişletmek olmuştur (Liefert ve Liefert, 2012). Genel olarak tarıma desteğin tüketici desteğini içeren bir yapıdan bahsedilebilir. Ancak bu dönemde hayvanlar için yeterli yem bitkisi üretilemediği için tahıllar ve soya fasulyesinde Sovyetler Birliği büyük bir ithalatçı olmuştur (Liefert ve ark., 2010). Toprak ilişkileri

açısından ise, özel toprak mülkiyeti Sovyetler Birliği’nin sonuna kadar yasa dışı kalmıştır (Wegren, 2007).

Sovyetler Birliği’nin dağılması ile başlayan ve 1992-1998 yıllarını kapsayan geçiş dönemi içerisinde tarımsal üreticilere ve tüketicilere verilen bütçe destekleri büyük oranda kaldırılmış, fiyatlar serbestleştirilmiş, bu duruma bağlı olarak girdi fiyatları yükselerek ticaret hadlerini üreticiler aleyhine kötüleştirmiş ve ticaretin serbestleştirilmesi ile yurtiçi fiyatlar önemli düzeyde azalmıştır (Liefert ve Liefert, 2012). En önemli değişikliklerden birisi olarak devlet ve kolektif büyük işletmelerin sahip olduğu topraklar özelleştirilmiştir (Wegren, 2007). Özellikle hayvancılık sektörüne sağlanan desteklerin çoğu kaldırılmıştır (Liefert ve ark., 2010). Her ne kadar ölçüm yöntemine göre değerler değişse de, 1992-2005 döneminde tarıma ayrılan destekler %82 oranında azalmıştır (Bokusheva ve ark., 2009). Bu politika değişimine bağlı olarak geçiş döneminde üreticiler girdi düzeylerini önemli düzeyde kısmış ve böylelikle üretim çarpıcı bir şekilde azalmıştır (Bokusheva ve ark., 2009).

Bir kırılma anı olarak 1998 yılından sonra Rus tarım politikası ile birlikte tarımsal üretim ve ticareti de önemli düzeyde değiştirmiştir. 1998 finansal krizinin ardından siyasetçiler arasında “*laissez faire* (bırakınız yapınlar)” yaklaşımının Rusya için çalışmadığına ve devlet müdahalesinin gerekliliğine dair bir fikir gelişmiştir (Hensley, 2011). Devlet her ne kadar Sovyetler Birliği dönemindeki gibi üretim kararlarını emretmese de, alım fiyatı desteği ve kritik zamanlarda ürüne müdahale ile yurtiçi pazarlardaki dalgalanmaları dengelemeye çalışmıştır (Wegren, 2007). Dönem içerisinde tarımsal destekler OECD 2008-2010 ortalamasına yaklaşmıştır (OECD, 2013). Bu dönemde ayrıca tarımsal işletmeler önemli düzeyde yatırım yapmışlardır (Bokusheva ve ark., 2012). Şirket işletmelerinin yanı sıra aile işletmeleri (*household plot*) olarak adlandırılan işletmeler toplam tarımsal üretimin yarısını gerçekleştirmişlerdir (Liefert ve Liefert, 2012). Zaman içerisinde üretimdeki yükselişe dış ticaretteki artış da eşlik etmiştir. Rusya tahıl ürünlerinde büyük bir ihracatçı, et ürünlerinde ise büyük bir ithalatçı olmuştur. Genel olarak Çin’den sonra gelişen ekonomiler içerisindeki en önemli tarım ürünleri ithalatçısı olmuştur (Liefert ve ark., 2010). Tüketici gelirlerindeki artış ve yurt içi kurun değerlenmesi ithalat artışının başlıca nedenidir (Liefert ve ark., 2010). Bu dönemde uygun hava koşullarının da etkisiyle üretim ve ihracat artsa da, son yıllardaki kuraklık ve yangınlara bağlı olarak 2010 ve 2011 yılında Rusya’da tahıl üretimi tarihin en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da 2010 yılında tahıl ihracatı bir yıl süre ile yasaklanmıştır (Liefert ve Liefert, 2012, OECD, 2013). 2006 yılında Rus hükümeti tarımı ulusal öncelikli alan olarak

belirlemiştir (Liefert ve ark., 2010). 2008-12 dönemi için “Tarımsal Kalkınma için Devlet Programı” uygulanan politikaların yasal çerçevesidir. Beş yıllık uygulama dönemi için yaklaşık 861 milyar ruble (29 milyar \$) ayrılmıştır (OECD, 2013). 2007 ve 2008 yılındaki gıda fiyatlarının yükselişinden sonra tarım politikası için 2010 yılında “Gıda Güvenliği Doktrini” yayımlanmıştır (Sedik ve ark., 2013). Bu doktrin ile birlikte Rusya tarım ve gıda politikası, ulusal gıda güvenliği şemsiyesi adı altında sert bir yasal çerçeveye sahip olmuştur. Doktrine göre ülkenin gıda güvencesi ve arz dengesi garantilenmekte, kişi başı tarımsal gıda üretim ve tüketimi, ithalatın payı, tarımsal ürünler için belirlenen fiyatlar gibi çeşitli göstergeler bulunmaktadır (Elvestad ve Nilssen, 2010). Özellikle ülkenin hayvancılık sektörünün geliştirilmesi için ithalat vergi uygulamasından, yatırım desteklerine kadar geniş kapsamlı desteklemeler mevcuttur. 2013 yılında belirlenen gıda doktrininden etkilenen ve 2013-2020 dönemini kapsayan yeni bir program açıklanmıştır. Bu programın temel amacı yurt içi üretimi artırmaktır (OECD, 2013). Özel olarak bahsetmek gerekirse, yeni programın amaçları; gıda güvencesinin sağlanması, ulusal ve uluslararası rekabetin sağlanması, mali sürdürülebilirliğin artırılması, kırsal kalkınmanın teşvik edilmesi, kaynak etkinliğinin artırılması ve çevreye duyarlı üretimin teşvik edilmesidir (Sedik ve ark., 2013).

Rusya'nın tarım politika ve yapısını etkileyecek son dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de DTÖ üyeliğidir. Rusya 18 yıllık bir görüşmenin ardından tarımda serbestleştirme taahhütlerini içeren bir paketi imzalayarak 2012 yılında DTÖ üyesi olmuştur. Bu taahhütler tarımsal desteklerin 2012 ve 2013 yıllarında 9 milyar \$ düzeyinde kalması ve devam eden beş yıllık bir süre içerisinde azaltılarak 2018 yılında 4.4 milyar \$'a indirilmesi, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması ve tarım ile gıda ürünleri için ortalama bağlı tarifinin %18.8 yapılmasıdır (Kiselev ve Romashkin, 2012, OECD, 2013). Üyelik aynı zamanda bitki ve hayvan sağlığına bağlı müdahalelerde uluslararası standartlara uyumu, risk değerlendirme yöntemlerinde şeffaflığı, kontrol, denetim ve onaylama süreçlerinde değişimleri de içermektedir (OECD, 2013). Rusya'nın büyük ülke olarak kabul edilmesinin tarımsal destekler açısından kısıtlayıcı yönleri bulunmaktadır. Örneğin de minimis oranı Brezilya ve Hindistan için %10, Çin için %8.5, Rusya için ise %5'tir (Brink ve ark., 2013). Ancak Rus hükümeti mevcut devlet programlarının DTÖ ile uyumlu olduklarını ve herhangi bir olası zorluğun ancak 2018 yılında başlayabileceğini düşünmektedir (Sedik ve ark., 2013). İlerleyen zamanlarda üretimden bağımsız olduğu varsayılan yeşil kutu desteklerin düzeyinin artacağı öngörülebilir. Her ne kadar sağlık konusundaki kısıtlamaların resmi bir tartışma ortamı yaratacağı

belirtirse de (Liefert ve Liefert, 2012), üyelik tek başına dizgesel bir değişikliği garanti etmemektedir. (Sedik ve ark., 2013). Nitekim 2014 yılında Avrupa ülkelerinden gıda ithalatının yasaklanması gündeme gelmiştir (Dünya Gazetesi, 2014). Konu ayrıntıları zaman içerisinde ortaya çıkacak olsa da, şu an ki durumuyla bile siyasi konuların önümüzdeki dönemde tarım ürünleri ticaretini etkilemeye devam edeceğini göstermektedir.

4. TÜRKİYE İLE RUSYA TİCARETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüm genel ve tarım ürünleri ticareti ile tarım ürünlerinde yoğunlaşma olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmıştır. İlk iki bölümde kendi içerisinde dünya ile yapılan ticaret ve iki ülkenin birbirleri ile yaptığı ticaret şeklinde değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise ürün bazında tarım ürünleri ticaretinin yoğunlaşma düzeyi irdelenmiştir. Verilerde tutarlılığı sağlama açısından 1996-2013 yıl aralığı için Birleşmiş Milletler COMTRADE veritabanı kullanılmıştır. Tarım ürünleri sınıflandırılmasına göre ticaret değerleri önemli düzeyde değişebilmektedir. Bu yüzden tarım ürünleri olarak SITC 1 sınıfına göre 0-9 ürün kodları dikkate alınmıştır.

4.1. Ticaretin Genel Olarak Değerlendirilmesi

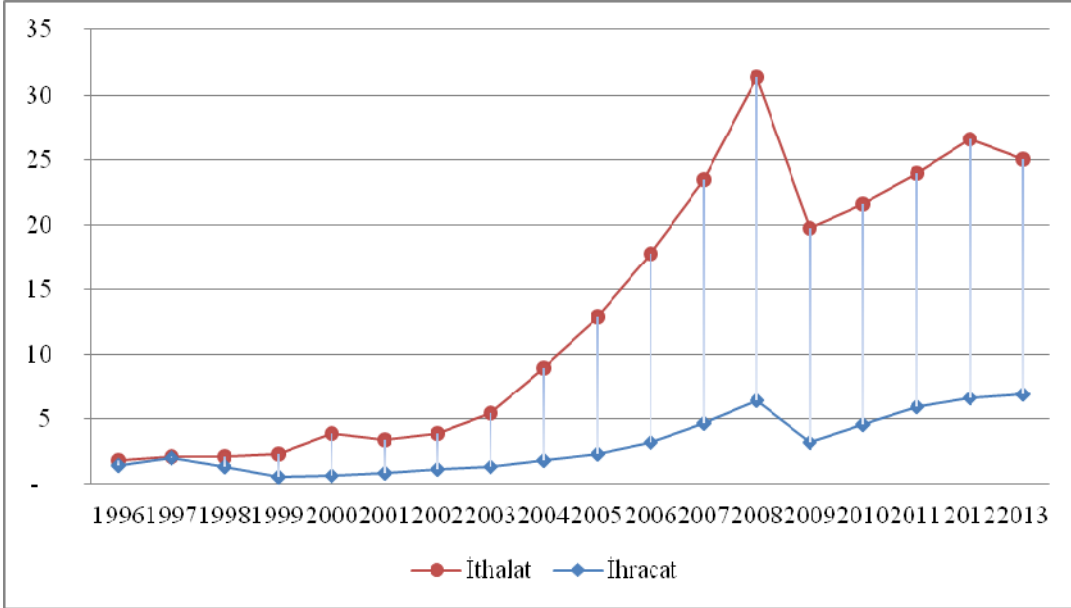
Türkiye toplam ticaretinde 1996-2013 arası ihracat 23 milyar \$'dan 148 milyar \$'a, ithalat ise 42 milyar \$'dan 236 milyar \$'a yükselmiştir. 2001 kriz yılında ihracat değeri 4 milyar \$ artmış, ithalat 14 milyar \$ azalmıştır. Dönem içerisinde en keskin değişim 2009 yılında yaşanmıştır. Bir önceki yıla göre ihracat 30 milyar \$, ithalat 57 milyar \$ azalmıştır. Türkiye'nin özellikle son dönemde dış ticaret açığının yüksek seviyelere ulaştığı gözlenmiştir. Ürün özelinde baktığımızda ise Türkiye'nin ihracatında ilk sırayı %6'nın üzerindeki payı ile giyim ve tekstil ürünleri almaktadır. %5 civarında gizli veri bulunmaktadır. Benzer oranlarda da binek otomobil ihracat ürünleri önemli yer kaplamaktadır. İthalatta ise son dönemde %20'nin üzerindeki pay ile gizli veri ilk sırayı almaktadır. Bu oranın Rusya'dan ithalat edilen doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir (Dünya Gazetesi, 2012). Bunun yanı sıra ham petrol, binek otomobil, hurda ve plastik sanayinde kullanılan polietilen Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin başında gelmektedir.

Rusya'nın toplam ticaretinde ise 1996-2013 arası ihracat 88 milyar \$'dan 521 milyar \$'a, ithalat ise 61 milyar \$'dan 314 milyar \$'a yükselmiştir. Rusya'nın Türkiye'den farklı olarak dış ticaret fazlası verdiği gözlenmiştir. Türkiye ile aynı şekilde dönemin en keskin değişimi 2009 yılındadır. Dünya genelinde yaşanan krizin etkisiyle 2009 yılında her iki ülkenin de dış ticareti önemli düzeyde daralmıştır. Rusya'da bir

önceki yıla göre ihracat 166 milyar \$, ithalat ise 96 milyar \$ azalmıştır. Ürün özelinde ise Rusya'nın ihraç ettiği ürünlerin başında %30'un üzerindeki payı ile ham petrol gelmektedir. %25 ortalama ile gizli veri, %13 ile doğal gaz, %2.5 ile kömür Rusya'nın ihraç ettiği başlıca ürünlerdir. İthalatta ise %5 ile binek otomobil, %4 ile ilaç, %4 ile motorlu taşıt parçaları ve %3 ile telekomünikasyon cihazları ilk sıralardadır.

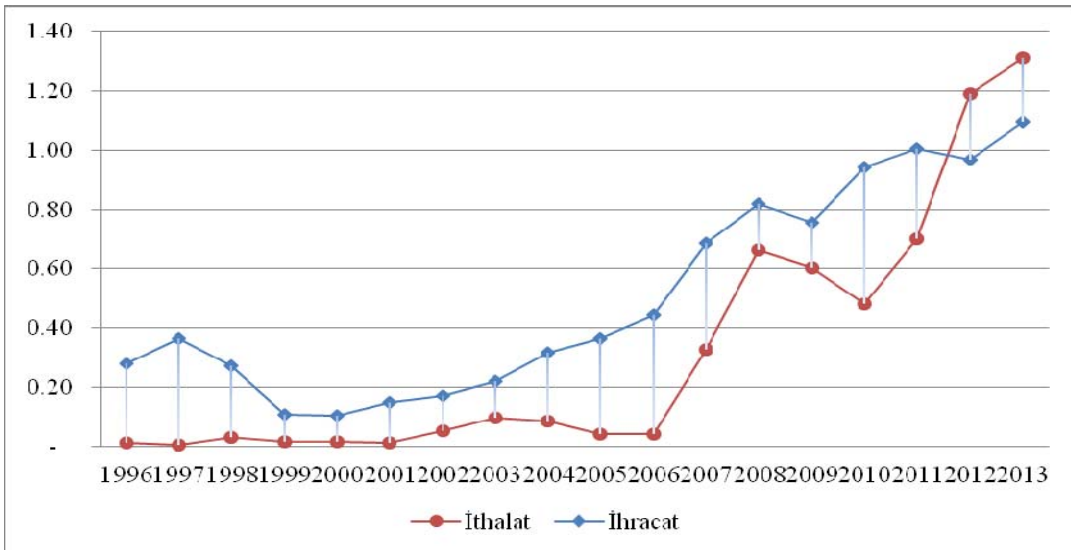
İki ülkenin birbirleri ile yaptığı ticaret Şekil 1'den görülebileceği gibi 1996-2013 yılı arasında artmıştır.

Türkiye'nin Rusya'dan ihracatı 1 milyar \$'dan 6 milyar \$'a, ithalatı ise 1 milyar \$'dan 25 milyar \$'a yükselmiştir. İthalatın özellikle 2003 yılı sonrasında arttığı söylenebilir. Bu yıl 5 milyar \$ olan ithalat 2007 sonrası (2009 hariç) bütün yıllarda 20 milyar \$'ın üzerinde seyretmiştir. İki ülke arasındaki ticaret 2009 yılında bir önceki yıla göre neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Türkiye'nin 2003 yılı sonrası Rusya ile ticaret açığının arttığı gözlenmektedir.

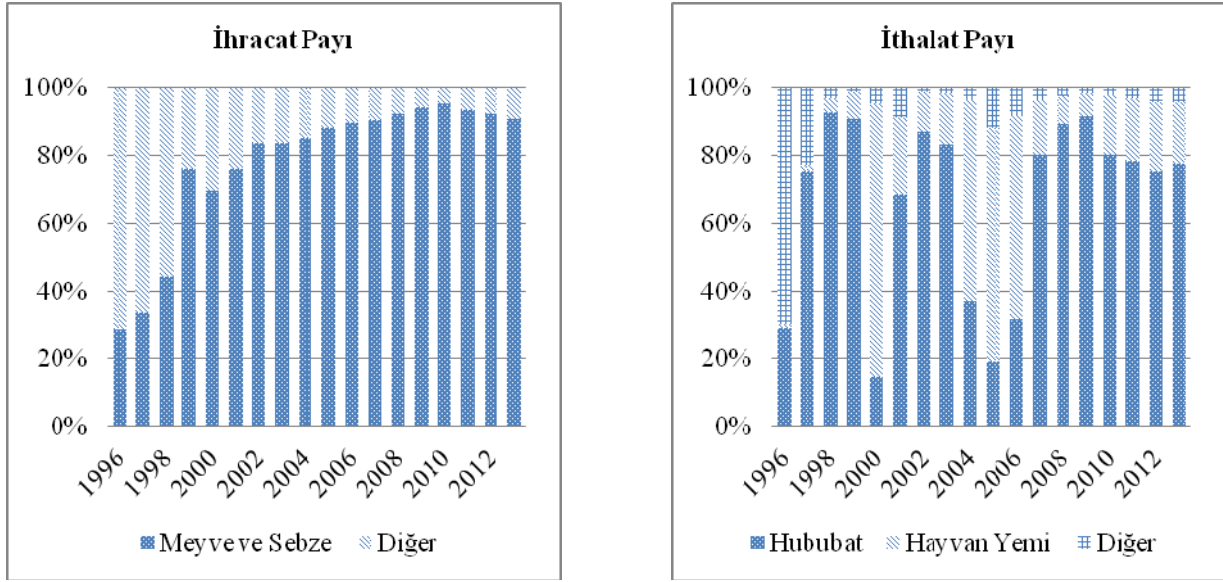
Şekil 1. Türkiye ile Rusya Toplam Ticaretinin 1996-2013 Yılları Arası Değişimi (milyar \$)

Kaynak: COMTRADE (2014)

Şekil 2. Türkiye ile Rusya Tarım Ürünleri Ticaretinin 1996-2013 Yılları Arası Değişimi (milyar \$)

Kaynak: COMTRADE (2014)

Şekil 3. Türkiye ile Rusya Tarım Ürünleri Ticaretinin Payları

Kaynak: COMTRADE (2014) verilerinden hesaplanmıştır.

İki ülkenin toplam ticaretine ürün özelinde bakıldığında ise, Türkiye'nin Rusya'ya başlıca ihraç ettiği ürünler %6'nın üzerindeki pay ile dokuma, %5 ile binek otomobil, %4.5 ile kumaş gelmektedir. 2009 ve 2010 yıllarında %5.8'lik ortalama bir pay ile domates genel olarak toplam ticaret içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Son 2013 yılında ise motorlu araç parçaları %5.5'lik bir pay ile Rusya'ya en fazla ihraç edilen 2. ürün olmuştur. Son beş yıllık dönemde ithalatta ilk sırayı gizli veri almaktadır. 2011 yılı ve sonrası gizli veri payı toplam yapılan ithalatta %50'nin üzerinde bir paya sahip olmuştur. Türkiye genel ticaretinde bahsedildiği gibi bu gizli verinin doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir (Dünya Gazetesi, 2012). Her ne kadar doğal gaz payı %3 civarında gözüksede, bu durumun toplam doğal gaz ithalatını yansıtmakta yetersiz olduğu ve asıl miktarın gizli veri içerisinde kaldığı söylenebilir. Doğal gazın yanı sıra ham petrol, kömür, levha çubuk, alüminyum ve alaşımları Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği başlıca ürünlerdir.

4.2. Ticaretin Tarım Özelinde Değerlendirilmesi

Türkiye tarım ürünleri ticaretinde (gıda ve canlı hayvanlar şeklindeki SITC 1 sınıflandırmasına göre) 1996-2013 arası ihracat 3 milyar \$'dan 14 milyar \$'a ithalat ise 1 milyar \$'dan 6 milyar \$'a yükselmiştir. Tarım ürünleri ticaret değişiminin toplam ticaret değişiminden farkı iki şekildedir. Birincisi ihracat bütün dönem boyunca ithalattan fazladır. İkincisi 2009 yılında ithalat 1.5 milyar \$ azalırken, ihracat 8 milyon \$ azalarak görece olarak daha düşük bir değişim göstermiştir. 2008 sonlarında başlayan ekonomik krizin

diğer ürünlere göre en azından ihracat açısından tarım ürünleri ticaretini daha az etkilediği söylenebilir. Türkiye'nin dünya ile tarım ürünleri ihracatında ürün bazında ise %50'lik bir pay ile meyve ve sebze grubu ilk sırayı, %17.5'lik bir pay ile hububat ikinci sırayı almaktadır. %7'nin üzerindeki oranıyla diğer gıda ürünleri grubu Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında üçüncü sırada yer almaktadır. İthalatta ise hububat %30'un üzerinde payı ile son dönemde ilk sıradadır. %15'in üzerinde başlayan yem ithalatı, 2013 yılında %23.5 ile önemli düzeye ulaşmıştır. Canlı hayvanın payı ise 2011 yılında %14.9, 2012 yılında ise %13.4 ile son dönem ithal edilen önemli bir ürün grubudur.

Rusya'nın 1996-2013 arası tarım ürünleri ihracatı 0.8 milyar \$'dan 12 milyar \$'a, ithalatı ise 8 milyar \$'dan 34 milyar \$'a yükselmiştir. Rusya net tarım ürünleri ithalatındaki konumunu 1996-2013 dönemi boyunca korumuştur. Son dönem krizinin Rusya tarım ürünleri ithalat masrafını artırdığı söylenebilir. Ürün özelinde ise Rusya'nın dünyaya yaptığı tarım ürünleri ihracatında %48'lik bir pay ile hububat ve ürünleri grubu ilk sırayı, %26'lık bir pay ile balık ve diğer deniz ürünleri grubu ikinci sırayı almaktadır. Kakao ve hayvan yemi de Rusya'nın başlıca ihraç ettiği tarım ürünlerindedir. İthalatta ise %30'un üzerindeki payı ile meyve ve sebze grubu ilk sıradadır. %20'nin üzerindeki pay ile et ve et ürünleri, %10'un üzerindeki payı ile de süt ürünleri Rusya'nın dünyadan ithal ettiği tarım ürünlerinin başında gelmektedir.

Şekil 2'ye iki ülke arası tarım ürünleri ticareti 1996-2013 dönemi için bakıldığında, Türkiye'nin Rusya'ya tarım ürünleri ihracatı 0.2 milyar \$'dan 1.09

milyar \$'a, ithalat ise 0.01 milyar \$'dan 1.31 milyar \$'a yükseldiği görülmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan tarım ürünleri ithalatı özellikle 2006 yılından sonra önemli düzeyde artmıştır.

İki ülkenin tarım ürünleri ticaretinde ürün özelinde önemli düzeyde yoğunlaşma söz konusudur. Bu konu ayrıntısı ile bir sonraki bölümde açıklansa da, buradaki ticaret değerleri ve şekil 3 ile de düzeyi yüzeysel olarak görmek mümkündür. Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği tarım ürünleri içerisinde meyve ve sebze grubunun payı %93'ün üzerindedir. Neredeyse ihracatın tamamı meyve ve sebzeden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra balık ve diğer deniz ürünlerinin payı da özellikle son yıllarda yükselmiş ve 2013 yılında %3'lük bir paya ulaşmıştır. Benzer yoğunlaşma durumu Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı tarım ürünleri ithalatı için de geçerlidir. İthalatın %80'i hububattan, %16'sı hayvan yeminden oluşmaktadır. Hayvan yeminin ele alınan dönem boyunca önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir.

4.3. Türkiye ile Rusya Tarım Ürünleri Ticareti Yoğunlaşma Düzeyi

Bu bölümde 1996-1998 ile 2011-2013 yılları arası Türkiye ile Rusya arasında en fazla ticareti yapılan tarım ürünleri seçilip, bu ürünlerin 1996-2013 uzun dönemi için yoğunlaşma düzeyleri ihracat ve ithalat için ayrı ayrı hesaplanmıştır. İhracat için birinci yoğunlaşma düzeyi için domates, ikinci yoğunlaşma düzeyi için domates ile turunçgiller, ithalatta birinci düzey için buğday, ikinci düzey için buğday ile hayvan yemi grubu seçilmiştir. Genelde yoğunlaşma ölçüm yöntemleri ülke yoğunlaşması üzerinde dururken, burada sadece Türkiye ile Rusya ticaretinde tarım ürünleri yoğunlaşmasına dikkat edilmiştir. Ölçüm yöntemi³ olarak Yoğunlaşma Oranı⁴ ve Hirschman-Herfindahl Endeksi⁵ kullanılmıştır.

Çizelge 2'de Türkiye ile Rusya arası tarım ürünleri ticaretinde yoğunlaşma düzeyleri yer almaktadır.

³ Ölçüm yöntemi ayrıntıları için bkz: Eralat ve Akyüz (2001)

⁴ Yoğunlaşma oranı, k ürünün toplam oranlarını göstermektedir;

$$CR(k)_t = \sum_{i=1}^k p_{it} \times 100, \quad p_{it}, \quad i. \text{ ürünün } t. \text{ dönemi ticaret oranını}$$

ifade eder. Genelde k değeri olarak 4, 8 ve 16 seçilse de, burada ürün bazında gidildiği ve ürünlerin oranı yüksek olduğu için 1 ve 2 değerlerinin seçilmesi uygun görülmüştür.

⁵ Hirschman-Herfindahl Endeksi, ürün oranlarının (p_{it}) ağırlıklı toplamıdır. m ürün sayısı olmak üzere, $1/m$ ile 1 arasında değişir;

$$HH_t = \sum_{i=1}^m p_{it}^2$$

HH endeksi arttıkça birimler arası eşitsizlik artar, bu durum yoğunlaşmanın yüksek olduğunu gösterir, Endeks, zaman boyutu içerisinde her birimin dağılımındaki paylarının değişikliklerini göstermekle birlikte, tüm dağılımı hesaba kattığı ve birim sayısındaki değişikliklere duyarlı olduğu için iyi bir ölçüttür (DIE, 2005).

İhracatta domates düzeyini gösteren CR(1), 2006 sonrası 25'in üzerindedir. Bu durum Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı tarım ürünleri ihracatının yaklaşık 4'de 1'inin domatesten oluştuğunu göstermektedir. CR(2) ile de turunçgiller eklendiğinde aynı şekilde 2006'dan sonra 50'nin üzerinde bir yoğunlaşma dikkati çekmektedir. HH endeksi ise 0.15 ile dikkate alınan ürün sayısına göre yüksek bir oranı ifade etmektedir. İthalatta yoğunlaşma düzeyi ise çok daha yüksek seviyededir ve değişkenliği fazladır. Buğdayı ifade eden CR(1) düzeyi dönem içerisinde 86'lara kadar çıkmıştır. Ayrıca da değer yıllara bağlı olarak keskin bir şekilde değişebilmektedir. Hayvan yemi dâhil edildiğinde CR(2) düzeyi yoğunlaşmanın 98'lere kadar çıktığını ve iki ürün ile ithalatın neredeyse tamamının açıklanabileceğini göstermektedir. Benzer yoğunlaşma düzeyinin yüksekliği HH endeksi ile de gözlenmektedir. Bir ürün grubunun payı azalmasına rağmen, diğer grupların yoğunlaşma düzeyleri arttığı için HH endeksi bazı yıllarda 0.75 ile ticaretin bir üründen yapıldığını ifade eden 1 değerine yaklaşmıştır. Genel olarak Türkiye ile Rusya tarım ürünleri ticaretinin yoğunlaşma düzeyinin yüksek olduğu ve bir kaç ürünle ticaretin büyük çoğunluğunun açıklanabildiği gözlenmektedir.

Yoğunlaşma düzeyinin yüksek olmasının birden fazla açıdan etkisi bulunmaktadır. Rusya'nın tek bir ürüne bağlı olarak ticareti engellediği durumda Türkiye ile olan tarım ürünleri ticareti neredeyse durma noktasına gelebilir. Bu durum özellikle tarife dışı engellerde yüksek etkiler yaratabilir. Türkiye'nin domates ihracatının %70'den, turunçgiller ihracatının ise %30'dan fazlası Rusya'ya yapılmaktadır. Böylelikle Rusya'nın bu iki ürüne uygulayacağı korumacı politikalar Türkiye iç piyasa fiyatlarını düşürerek yüksek düzeyde etkileme potansiyeline sahiptir. Rusya açısından da buğday için belirli düzeyde bir iç piyasa etkisi söz konusudur. Toplam buğday ihracatının %17'den fazlası Türkiye'ye yapılmaktadır. Türkiye'nin uygulayacağı korumacı politikalar turunçgiller ve domates örneklerindeki kadar olmasa da, yine de azımsanamayacak bir etki yaratabilir. Dış ticaret politikasından ziyade tarım ürünlerinin iklime bağlı olarak üretim düzeylerinde meydana gelecek değişiklik ile toplam tarım ürünleri ticareti önemli düzeyde değişebilir. Ayrıca tek bir ürünün bile dünya fiyatlarında meydana gelebilecek bir değişim her iki ülkenin ticaret masraflarını önemli düzeyde değiştirebilir. Olumsuzluklarının yanı sıra politik açıdan bir tek ürüne yönelik uygulanacak politik yaklaşım ile ticaretinin önemli düzeyini etkileme imkânına sahip olunabilir. Her ne kadar daha ayrıntılı çözümlere ihtiyaç duysa da, buradaki yoğunlaşma düzeyleri bile tek bir ülke veya ürüne bağlı olmanın ticaret üzerinde yaratacağı etkiler açısından endişe duymak için bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Çizelge 2. Türkiye ile Rusya Tarım Ürünleri Ticaretinde Yoğunlaşma Oranları

Yıl	İhracat			İthalat		
	CR(1)	CR(2)	HH	CR(1)	CR(2)	HH
1996	6.89	17.33	0.14	17.54	18.63	0.18
1997	10.85	18.42	0.13	29.78	31.50	0.28
1998	12.48	23.94	0.10	77.59	81.60	0.61
1999	5.05	52.39	0.15	86.13	93.84	0.75
2000	10.85	43.78	0.11	0.82	81.62	0.51
2001	10.04	46.01	0.12	59.06	82.02	0.39
2002	16.84	57.15	0.14	86.48	98.31	0.76
2003	14.62	44.98	0.10	82.16	97.32	0.69
2004	18.44	41.26	0.10	28.20	87.50	0.27
2005	16.18	47.64	0.11	17.85	86.80	0.26
2006	22.02	52.54	0.12	28.44	88.62	0.28
2007	25.19	51.63	0.13	79.93	95.86	0.65
2008	30.21	54.35	0.15	85.95	94.28	0.74
2009	26.08	60.58	0.15	86.20	92.87	0.75
2010	26.32	55.56	0.15	66.67	84.34	0.47
2011	25.71	58.78	0.15	71.08	89.48	0.52
2012	26.41	53.60	0.14	60.83	81.50	0.40
2013	25.12	52.29	0.13	55.64	74.00	0.36

Kaynak: COMTRADE (2014) verilerinden hesaplanmıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye ile Rusya'nın tarımsal yapısı, uygulanan tarım politikaları ve tarım özelinde dış ticaret düzeyleri incelenmiştir. Tarımsal yapı açısından Rusya'nın tarım ürünleri ithalatının ihracattan, Türkiye'nin ise ihracatının ithalattan fazla olmasının coğrafi koşullar ile ilgisi olabilir. Türkiye'nin ekilebilir alanı Rusya'dan fazladır. Ayrıca tarıma sağlanan destek de Rusya'ya göre yüksektir.

Tarım politikası açısından iki ülkenin aynı zaman dönemlerinde birbirlerine göre zıt denilebilecek uygulamaları vardır. Türkiye'de 1998'lerde başlayan özelleştirme süreci 2001 yılında DB ile başlayan TRUP ile hızlanmış ve tarım alanına yansımıştır. En önemli politika aracı olarak DGD uygulanmıştır. 2000'li yıllarda çıkarılan kanunlarda uluslararası taahhütlere uyum ve özel sektör rolünün artırılması temel ilkeler olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak devlet çeşitli destek araçları ve kurumları ile tarıma önemli düzeyde destek vermeye devam etmektedir. Rusya'nın tarım politikasında ise dönemlere bağlı çok daha keskin bir değişim söz konusudur. Sovyetler Birliği döneminde tarıma önemli düzeyde kaynak aktarılmıştır. Et ve süt ürünleri tüketimine özel bir önem verilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bütçe destekleri büyük oranda

kaldırılmıştır. Planlı üretim bitirilmiş, ticaret serbestleştirilmiş ve devlet ile kolektif işletmelere ait topraklar özelleştirilmiştir. Ancak 1998 krizinin ardından serbestleştirme politikalarının Rusya tarımı için uygun olmadığına karar verilmiş ve tarım yeniden desteklenmeye başlanmıştır. 2010 yılında yayımlanan Gıda Güvenliği ile gıda güvencesinin sağlanmasına yönelik daha korumacı bir yaklaşım benimsenmiştir. Son olarak 2012 yılında Rusya DTÖ üyesi olmuştur. Ancak bu durumun Rusya tarımsal korumacılığını en azından başlangıç döneminde azaltacağı beklenmemektedir.

Bu çalışmada ticaret genel, tarım özel ve tarım özelinde yoğunlaşma olmak üzere başlıca üç bölüme ayrılmıştır. Her iki ülkede 1996-2013 yılları arası toplam ticaret artmıştır. Türkiye ithalatı dönem boyunca ihracattan yüksektir. Son dönemde önemli düzeyde dış ticaret açığı verildiği söylenebilir. Rusya'da ise durum Türkiye'nin tam tersidir. İki ülkenin birbirleri ile yaptığı ticaret zaman içerisinde artmıştır. Her iki ülkenin toplam ticaretinin özellikle kriz yılı 2009'da önemli düzeyde azaldığı söylenebilir.

Tarım ürünleri ticareti yapısı toplam ticaretten farklıdır. Türkiye tarım ürünleri ihracatı dönem boyunca ithalattan yüksektir. Rusya'da ise tam tersi bir durum

vardır. Türkiye'nin dünya ile yaptığı tarım ürünleri ticaretinde ihracatta meyve ve sebze, ithalatta hububat ilk sırayı almaktadır. Rusya'da ise ihracatta hububat, ithalatta meyve ve sebze ticareti yapılan başlıca ürünlerdir. İki ülkenin birbirileri ile yaptığı tarım ürünleri ticaretinin özellikle 2006 yılından sonra arttığı söylenebilir. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı tarım ürünleri içerisinde meyve ve sebzenin payı %93'ün üzerindedir. İthalatta ise %80'in üzerinde hububatın payı vardır.

Türkiye ile Rusya'nın tarım ürünleri ticaretinde ürün özelinde yoğunlaşma düzeylerine bakıldığında, ihracatın yaklaşık dörtte biri domatesten meydana gelmektedir. CR(2) ile turunçgiller de eklendiğinde 2006'dan sonra 50'nin üzerinde bir yoğunlaşma dikkat çekmektedir. İthalatta ise buğday dönem içerisinde 86'lara kadar çıkmıştır. Genel olarak Türkiye ile Rusya'nın tarım ürünleri yoğunlaşma düzeyinin çok yüksek olduğu ve birkaç ürünle ticaretin büyük çoğunluğunu açıklamanın mümkün olduğu söylenebilir. Bu derece yoğunlaşma düzeyi kendi içerisinde çeşitli endişeleri barındırmaktadır.

Konu ile ilgili yapılacak önümüzdeki çalışmalarda, tek bir dış ticaret politika uygulaması seçilip bu uygulamanın ticaret düzeyi üzerindeki etkisi değerlendirilebilir. Her ne kadar ticaret değerleri yıllık düzeyde incelenirse de, özellikle tarım ürünlerinde engellemeye bağlı uygulamalar mevsimsel olmaktadır. Bu bağlamda seçilecek domates gibi bir ürünün aylık bazda ticari açıdan engelleme olgusu araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Z., 2010. "Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture." *Journal of Agrarian Change* 10:149-187.
- Bokusheva, R., Bezlepikina, I., Lansik, A.O., 2009. "Exploring farm investment behaviour in transition: The case of Russian agriculture." *Journal of Agricultural Economics* 60:436-464.
- Bokusheva, R., Hockmann, H., Kumbhakar, S.C., 2012. "Dynamics of productivity and technical efficiency in Russian agriculture." *European Review of Agricultural Economics* 39:611-637.
- Brink, L., Orden, D., Datz, G., 2013. "BRIC Agricultural Policies Through a WTO Lens." *Journal of Agricultural Economics* 64:197-216.
- COMTRADE, 2014. "Birleşmiş Milletler Ticari İstatistik Veritabanı." <http://comtrade.un.org/>, Erişim Tarihi: 21.07.2014
- DBKG, 2014. "Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri." <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>, Erişim Tarihi: 21.07.2014
- DİE, 2005. "Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003." T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Dünya Gazetesi, 2012. "Dış ticaret açığının %72'si enerji ithalatından." [http://www.dunya.com/dis-ticaret-](http://www.dunya.com/dis-ticaret-aciginin-72si-enerji-ithalatından-150780h.htm)

- [aciginin-72si-enerji-ithalatından-150780h.htm](http://www.dunya.com/dis-ticaret-aciginin-72si-enerji-ithalatından-150780h.htm), Erişim Tarihi: 30.07.2014
- Dünya Gazetesi, 2014. "Rusya'dan karşı yaptırım." <http://www.dunya.com/rusyadan-karsi-yaptirim-235334h.htm>, Erişim Tarihi: 12.08.2014
- Elvestad, C., Nilssen, F., 2010. "Restricting imports to the Russian food market: simply an act of protectionism?" *Post-Communist Economics* 22:267-282.
- Erlat, G., Akyüz, O., 2001. "Country concentration of Turkish exports and imports over time." *Economics Web Institutes*.
- Hensley, J., 2011. "Scenarios for Russian agriculture development to 2021." Monterey, California. Naval Postgraduate School.
- Keyder, Ç., Yenil, Z., 2011. "Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture." *Journal of Agrarian Change* 11:60-86.
- Kiselev, S., Romashkin, R., 2012. Possible Effects of Russia's WTO Accession on Agricultural Trade and Production: International Centre for Trade and Sustainable Development.
- Liefert, W.M., Serova, E., Liefert, O., 2010. "The growing importance of the former USSR countries in world agricultural markets." *Agricultural Economics* 41:65-71.
- Liefert, W.M., Liefert, O., 2012. "Russian agriculture during transition: performance, global impact, and outlook." *Applied Economic Perspectives and Policy* 34:37-75.
- OECD, 2002. *Agricultural Policies in OECD Countries 2002*: OECD Publishing.
- OECD, 2006. *Agricultural Policies in OECD Countries 2006*: OECD Publishing.
- OECD, 2009. *Agricultural Policies in OECD Countries 2009*: OECD Publishing.
- OECD, 2011. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011*: OECD Publishing.
- OECD, 2013. "Russia", in *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2013: OECD Countries and Emerging Economies*: OECD Publishing.
- OECD, 2014a. "Üretici Destek Tahmini Veritabanı." <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm>, Erişim Tarihi: 21.07.2014
- OECD, 2014b. "Producer and Consumer Support Estimates database." <http://www.oecd.org/agriculture/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm>, Erişim Tarihi: 11.05.2014
- Olhan, E., 2012. "Türkiye'de Son On Yılda Destekler." *Tarım ve Mühendislik Dergisi*.
- Ozkan, B., Karaman, S., 2011. "Acreage response for cotton regions in Turkey: an application of the bounds testing approach to cointegration." *New Medit* 10.
- Sedik, D., Lerman, Z., Uzun, V., 2013. "Agricultural policy in Russia and WTO accession." *Post-Soviet Affairs* 29:500-527.
- Şahinöz, A., 2011. *Neolitik'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*: Turhan Kitabevi.

TMO, 2014. "Türkiye Mısır Ekiliş - Üretim - Verim ve TMO Alımları (1938-2013)."

http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/istatistikler/tablolalar/5_misirEUVA.pdf, Erişim Tarihi: 03.31.2014

Wegren, S.K., 2007. "The state and Agrarian reform in post-communist Russia." *The Journal of Peasant Studies* 34:498-526.

World Bank, 2009. "Agricultural Reform Implementation Project. Washington." World Bank.

Sorumlu Yazar:

Alper DEMİRDÖĞEN

demirdogenalper@gmail.com

Geliş Tarihi : 20/12/2014

Kabul Tarihi : 26/01/2015

İZMİR İLİNDE ARICILIĞIN EKONOMİK YÖNLERİ VE SORUNLARI*

Sait ENGİNDENİZ¹, Kubilay UÇAR¹, Cansu BAŞARAN¹

Özet

Türkiye'de arıcılık, çok eski yıllardan beri sürdürülen bir faaliyettir. Ekolojik ve sosyo-ekonomik yapısı gereği, Türkiye'nin her yerinde arıcılık yapılabilirken, sırasıyla Ege, Karadeniz ve Akdeniz Bölgeleri gerek kovan varlığı, gerekse üretim payı bakımından arıcılık için en önemli bölgelerdir. Türkiye bal üretiminin yaklaşık %65'i bu üç bölgeden sağlanmaktadır. Bal üretimi açısından sırasıyla ilk on il; Muğla, Ordu, Adana, Aydın, Sivas, Antalya, İzmir, İçel, Erzincan ve Samsun olup, Türkiye bal üretiminin yaklaşık yarısını bu iller oluşturmaktadır. İzmir ili ılıman geçen kış mevsimi ve ilkbahardaki zengin florası ile arıcılığın geliştirilmesi açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle yöre ile ilgili yapılacak çalışmalar sosyal ve ekonomik açıdan önem arz etmektedir ve geliştirilecek politikalara yön verebilecektir. Bu çalışmanın amacı; İzmir'de arıcılığın ekonomik yönlerini ortaya koyarak, sorunlarını analiz etmek ve bu sorunlara yönelik bazı çözüm önerileri geliştirmektir. Çalışmada 2004-2013 dönemi esas alınmış, Türkiye İstatistik Kurumu, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, İzmir İli Arı Yetiştiricileri Birliği vb. kurum ve kuruluşların verilerinden ve yörede daha önce yapılmış çeşitli araştırma sonuçlarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: arıcılık, arı ürünleri, bal üretimi, bal pazarlaması, bal tüketimi, İzmir.

Economic Aspects and Problems of Beekeeping in Izmir, Turkey

Abstract

Beekeeping has been an activity performed for long years in Turkey. As allowed by its ecological and socio-economic structure, beekeeping may be made all around Turkey. Aegean Region, Black Sea Region and Mediterranean Region are very important regions respectively for beekeeping in terms of both the availability of hives and the share of production. About 65% of Turkish Honey Production is carried out in these three regions. First ten provinces for honey production are Muğla, Ordu, Adana, Aydın, Sivas, Antalya, Izmir, Icel, Erzincan and Samsun, almost half of honey production is carried out in these provinces. Izmir Province has a very significant potential thanks to the winter season progressing moderately and rich flora in spring in terms of the development of beekeeping. Thus the studies to be performed about the territory will be of great importance in terms of social and economic factors and will guide the policies to be developed. The purpose of this study is to introduce the economic aspects of beekeeping in Izmir and to analyze the related problems and to develop solution suggestions for these problems. Period from 2004 to 2013 will be taken as a basis. The data of Turkish Statistical Institute, Ministry of Food, Agriculture and Livestock, Izmir Beekeepers Association and other similar institutions and organizations and results of various previous studies were used.

Keywords: Beekeeping, bee products, honey production, honey marketing, honey consumption, Izmir.

1. GİRİŞ

Arıcılık, Avrupa'da genellikle geleneksel bir uğraşı; İspanya, Polonya, Macaristan, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelerde üretici gelirini artırıcı bir araç; Uzak doğu, Orta ve Güney Amerika ve Afrika ülkelerinde önemli bir dış gelir kaynağı, ABD, Kanada, Japonya gibi ülkelerde ise ağırlıklı olarak bitkisel tozlaşmaya katkı sağlayan bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir (Vural, 2008).

Arıcılık dünya üzerinde yapılan en eski tarımsal uğraşılardan birisidir. Özellikle bal arılarının Amerika

ve Avustralya kıtalarına geçişinden sonra arıcılık, tüm dünya ülkeleri arasında istikrarlı bir gelişme göstermiştir. Arıcılığın önemini bilen gelişmiş toplumlar, doğal beslenme ve doğal ürünlerle tedavi politikası içerisinde arılardan elde edilen bal, balmumu, polen, arı sütü, propolis ve arı zehiri gibi değerli ürünleri pek çok alanda yaygın olarak kullanmaktadırlar. Diğer taraftan, kültür bitkilerinde verimlilik artışının, etkin polinasyona bağımlı olması arıcılığı öne çıkarmakta, arıcılığı özendirilmektedir. Bu yapısı ile arıcılık ekonomik değeri olan ve sürdürülmesi zorunlu bir alt sektör durumundadır (Korkmaz, 2003).

* Bu çalışma 5-9 Kasım 2014 tarihlerinde Fethiye-Muğla'da düzenlenen 4. Uluslararası Muğla Arıcılık ve Çambalı Kongresinde sözlü olarak sunulmuştur.

¹ Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 35100 Bornova-İzmir.

Türkiye’de bal üretimi açısından en önemli iller; Muğla, Ordu, Adana, Aydın, Sivas, Antalya, İzmir, Mersin, Erzincan ve Samsun’dur. Türkiye bal üretiminin yaklaşık yarısını bu iller oluşturmaktadır. Arcılıktaki önemli illerden biri olan İzmir ili, ılıman geçen kış mevsimi ve ilkbahardaki zengin florası ile arıcılığın geliştirilmesi açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle yöre ile ilgili yapılacak çalışmalar sosyal ve ekonomik açıdan önem arz etmektedir ve geliştirilecek politikalara yön verebilecektir.

Bugüne kadar Türkiye’de farklı illerde arıcılığın teknik yönlerini analiz etmeye ve sorunlarını saptamaya yönelik çok sayıda araştırma yapılmıştır (Şahinler ve Şahinler, 1996; Erkan ve Aşkın, 2001; Korkmaz ve Öztürk, 2003; Sosysal ve Gürçan, 2005; Demir, 2007; Yücel ve Kösoğlu, 2011; Sezgin ve Kara, 2011; Sandal ve Kan, 2013; Kekeçoğlu ve Göç, 2013). Türkiye’nin farklı illerinde arıcılığın ekonomik yönlerine ilişkin araştırmalar da yapılmıştır (Çiçek ve ark., 1993; Akay ve ark., 1997; Güngör ve Paydaş, 2000; Engindeniz ve ark., 2003; Parkalay ve Esengün, 2005; Seven ve Akkılıç, 2005; Ören ve ark., 2010; Özcan, 2011). Ayrıca, İzmir’de de arıcılığın ekonomik yönlerine ilişkin bazı çalışmaların da yapıldığı görülmektedir (Özbilgin ve ark., 1999; Saner ve ark., 2004; 2005; 2006; 2011). Ancak bu çalışmaların farklı zamanlarda yinelenmesi ve gelişmelerin ortaya konulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı; İzmir’de arıcılığın ekonomik yönlerini ortaya koyarak, sorunlarını analiz etmek ve bu sorunlara yönelik bazı çözüm önerileri geliştirmektir. Çalışmanın ana materyalini oluşturan ikincil veriler; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, İzmir İli Arı Yetiştiricileri Birliği vb. kurum ve kuruluşlardan elde edilmiştir. Bunların dışında konuyla ilgili olarak daha önce yapılan araştırmalardan da yararlanılmıştır.

2. İZMİR’DE ARICILIKTA Kİ GELİŞMELER

2.1 Kovan Sayısı ve Arı Ürünleri Üretimi

TÜİK’in 2013 yılı verilerine göre, Türkiye’de 79.934 işletmede bulunan 6.64 milyon kovanda arıcılık faaliyeti gerçekleştirilmektedir. 2004-2013 döneminde Türkiye’de kovan sayısı %50.95 oranında artmıştır. Toplam kovan sayısının %97.24’ünü yeni tip kovanlar oluşturmaktadır. Türkiye’deki toplam kovan sayısının %2.73’ü İzmir’de bulunmaktadır. 2004-2013 döneminde İzmir’de kovan sayısı %22.11 oranında artmıştır (Çizelge 1).

2013 yılında Türkiye’de 94.694 ton bal, 4.241 ton balmumu üretimi gerçekleştirilmiştir. İzmir ili, 2013 yılında 1.356 işletmede bulunan 181.443 kovanda üretilen 2.801 ton bal ve 146 ton balmumu ile, Türkiye bal üretiminin %2.96’sını, balmumu üretiminin ise %3.44’ünü sağlamıştır. 2004-2013 döneminde İzmir’de bal üretimi %31.50, balmumu üretimi ise %52.08 oranında artmıştır (Çizelge 1).

TÜİK’in 2013 yılı verilerine göre, Türkiye’de kovan başına ortalama 14.26 kg bal elde edilirken, İzmir’de kovan başına ortalama bal verimi 15.44 kg’dır. 2004-2013 döneminde İzmir’de kovan başına ortalama bal verimi %7.75 oranında artmıştır (Çizelge 1).

İzmir’de yapılan araştırmalarda kovan başına ortalama bal verimi 13.35 kg (Özbilgin ve ark., 1999) ve 16.22 kg (Saner ve ark., 2005) olarak hesaplanmıştır. Buna karşın, Türkiye’nin farklı bölgelerinde yapılan araştırmalarda kovan başına bal veriminin bölgelere göre de farklılık gösterebildiği saptanmıştır. Örneğin; Burdur ilinde yapılan bir araştırmada kovan başına bal verimi 17.5 kg, Isparta ilinde 11.7 kg olarak bulunmuştur (Özcan, 2011). Güney Marmara’da yapılan bir araştırmada ise kovan başına bal verimi 15.6 kg olarak saptanmıştır (Çakmak ve ark., 2003). Ayrıca Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır bölgesinde yapılan başka bir araştırmada da işletmelerin çoğunda kovan başına ortalama bal veriminin 15 kg’ın altında olduğu belirlenmiştir (Sezgin ve Kara, 2011).

İzmir’de kovan sayısı ve bal üretimi açısından en önemli ilçeler sırasıyla; Bergama, Kemalpaşa, Ödemiş, Torbalı, Menemen, Dikili, Menderes, Bayındır, Seferihisar ve Kınık’tır. İzmir’deki toplam kovan sayısının %78’i bu sayılan ilçelerdedir ve bu ilçeler İzmir bal üretiminin %87’sini sağlamaktadır (Çizelge 2).

Diğer taraftan, TÜİK’nun 2013 yılı verilerine göre, Türkiye genelinde toplam 279 üretici 32342 kovanda toplam 335.54 ton organik bal üretmiştir. Artvin (61 üretici), Çanakkale (51 üretici), Rize (37 üretici), Van (27 üretici) ve Çorum (10 üretici) organik bal üretimi bakımından önemli illerdedir.

İzmir’de 2004 yılında 204 ton, 2011 yılında ise 33 ton organik bal üretimi yapılmıştır. 2013 yılında İzmir’de 5 üretici 1146 kovanda 14 ton organik bal üretimi gerçekleştirmiştir (Çizelge 3). 2013 yılında Türkiye genelinde kovan başına organik bal verimi 10.37 kg bulunurken, İzmir ilinde kovan başına organik bal verimi 12.09 kg’dır. Ayrıca İzmir ilinde yapılan bir araştırmada kovan başına ortalama bal verimi; konvansiyonel üretimde 11.38 kg, organik üretimde ise 11.77 kg olarak saptanmıştır (Saner ve ark., 2011).

Çizelge 1. Türkiye'de ve İzmir'de Arıcılığın Gelişimi

Yıllar	Türkiye					İzmir				
	Arıcılık Yapan Köy Sayısı	Kovan sayısı	Bal üretimi (ton)	Balmumu üretimi (ton)	Kovan başına verim (kg)	Arıcılık Yapan Köy Sayısı	Kovan sayısı	Bal üretimi (ton)	Balmumu üretimi (ton)	Kovan başına verim (kg)
2004	22133	4399725	73929	3471	16.80	370	148586	2130	96	14.33
2005	22550	4590013	82336	4178	17.94	374	148716	2212	100	14.87
2006	22305	4851683	83842	3484	17.28	374	162607	2272	131	13.97
2007	21560	4825596	73935	3837	15.32	337	120988	1254	74	10.36
2008	21093	4888961	81364	4539	16.64	319	111036	1464	96	13.19
2009	21469	5339224	82003	4385	15.36	313	143548	1989	107	13.86
2010	20845	5602669	81115	4148	14.48	337	157626	2382	108	15.11
2011	21131	6011332	94245	4235	15.68	342	169480	2521	104	14.88
2012	21307	6348009	89162	4222	14.05	352	182017	2873	150	15.78
2013 (*)	79934	6641348	94694	4241	14.26	1356	181443	2801	146	15.44

(*) Arıcılık yapan köy sayısı 2013 yılından itibaren "Arıcılık yapan işletme sayısı" olarak değiştirilmiştir.

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>).**Çizelge 2.** İzmir'de İlçelere Göre Arıcılık Verileri (2013)

İlçeler	Arıcılık Yapan İşletme Sayısı	Kovan sayısı	Bal üretimi (ton)	Balmumu üretimi (ton)	Kovan başına verim (kg)
Bergama	270	45620	850	62	18.63
Kemalpaşa	19	20000	360	11	18.00
Ödemiş	205	24520	295	14	12.03
Torbali	56	9472	189	3	19.95
Menemen	75	10430	181	14	17.35
Dikili	40	6270	169	1	26.95
Menderes	150	9009	140	16	15.54
Bayındır	26	6980	139	1	19.91
Seferihisar	44	6118	67	1	10.95
Kınık	22	3280	60	1	18.29
Diğer İlçeler	449	39744	351	22	8.83
Toplam	1356	181443	2801	146	15.44

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>).**Çizelge 3:** İzmir'de Organik Bal Üretimindeki Gelişmeler

Yıllar	Üretici Sayısı	Kovan Sayısı	Organik Bal Üretimi (ton)	Kovan başına verim (kg)
2004	82	14880	204.00	13.71
2005	1	2500	90.00	36.00
2006	6	3530	116.34	32.96
2007	1	110	-	-
2008	3	712	1.76	2.47
2009	2	450	4.08	9.07
2010	3	700	12.79	18.27
2011	9	1776	32.79	18.46
2012	3	750	8.06	10.75
2013	5	1146	13.85	12.09

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (<http://www.tarim.gov.tr>).

2.2 Arıcılık Destekleri

Gerek Türkiye’de, gerekse İzmir’de devletin farklı kurumları vasıtasıyla arıcılığın desteklenmesine yönelik çeşitli uygulamalar düzenlenmiştir. Türkiye’de arıcılık sektörü ilk olarak, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 2003 yılından itibaren desteklenmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye Arıcılar Birliği’nden üretim izni almış ana arı üreticileri tarafından üretilen ana arıyı satın alarak kullanan üreticilere ana arı başına 4 TL, arıcının Merkez Arı Üreticileri Birliği üyesi olması halinde ana arı başına 6 TL doğrudan destekleme ödemesi yapılmıştır. Bu destekleme 2004 yılında birliğe üye olanlara 5 TL, üye olmayanlara da 10 TL olarak ödenmiştir. 2005 yılından itibaren desteğin kapsamı geliştirilerek süzme bal primi ve Bombus arısı desteği şeklinde genişletilmiştir. 2008 yılından itibaren ise kovan başına destek uygulamasına geçilmiştir.

Bu destekleme 2013 yılında arılı kovan başına 8 TL, organik arıcılık için de arılı kovan başına 5 TL şeklinde uygulanmıştır. Ayrıca hayvan gen kaynaklarını korumaya yönelik olarak arı koruma için de kovan başına 40 TL destekleme ödemesi yapılmıştır. 2014 yılında arılı kovan başına 10 TL, organik arıcılık için de arılı kovan başına 5 TL, arı koruma için de kovan başına 40 TL destekleme ödemesi yapılmaktadır (GTHB, 2014).

Ayrıca Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından da arıcılık ve bal üretimi desteklenmektedir. Kovan, bal ve diğer arıcılık ürünlerinin üretilmesi, depolanması ve işlenmesine yönelik işletmelerin modernizasyonu, gerekli makine ve ekipmanın satın alınması, fizibilite çalışmaları için gereken danışmanlık hizmetinin sağlanması destek kapsamındadır. Bu amaçla 250.000 Euro’ya kadar olan harcamaların %50’si kurum tarafından karşılanacak şekilde desteklenmektedir (TKDK, 2014).

Arıcılık sektörüne yönelik krediler incelendiğinde ise; Orman-Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü’nün fenni arıcılık kredisi sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda en az 20 kovan kapasiteli arı işletmelerine 4 yıl vadeli, birinci yıl ödemesiz, ikinci yıl %20, üçüncü yıl %35 ve dördüncü yıl %45 geri ödeme oranlarıyla kredi sağlanmaktadır (OKİGM, 2004).

Bunun yanında T.C. Ziraat Bankası, Arıcılık Kayıt Sistemine kayıtlı en az 50 adet arılı kovan ile üretim yapan veya mevcut arılı kovan sayısını 50 adet ve üzerine çıkarmak isteyen üreticilere arıcılık kredisi sağlamaktadır. İşletme ve yatırım kredileri şeklindeki kredilerin faiz oranı %50 sübvansiyonlu uygulanmaktadır (TCZB, 2014).

2.3 Üretici Örgütlenmesi

Türkiye’de arıcılık yapan üreticilerin daha çok 1163 Sayılı Kanun ve bunu değiştiren 3476 Sayılı

Kanunla kurulan Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri çerçevesinde örgütlendikleri görülmektedir. Türkiye’de halen 7725 Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatiflere ise toplam 806204 üretici üye durumdadır (GTHB, 2014).

Türkiye’de arıcılık konusunda faaliyet gösteren kooperatiflere; Muğla-Fethiye Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Mersin Bal Kooperatifi, Adana-Kozan Binboğa Bal Kooperatifi, Rize-Ardeşen Kaçkar Arıcılık Kooperatifi, Rize-İkizdere Çiçekli Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi örnek verilebilir. İzmir’de Kemalpaşa Çambel Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bu amaçla kurulmuş kooperatiflerden biridir.

Türkiye’de son yıllarda arıcıların birlik şeklinde örgütlendikleri görülmektedir. Halen 5996 Sayılı Kanunla kurulmuş ve faaliyet gösteren 79 Arı Yetiştiricileri Birliği ve bu birliklere üye toplam 52275 üye bulunmaktadır. Bu birliklerin bağlı olduğu Türkiye Arı Yetiştiricileri Merkez Birliği Ankara’dadır. İzmir Arı Yetiştiricileri Birliği 2003 yılında kurulmuştur ve halen 2154 üyesi bulunmaktadır.

2.4 Üretim Maliyetleri

Arıcılık faaliyetlerinde verimlilik ve sürdürülebilirliğin artması açısından en önemli faktör maliyetlerdir. Arıcılık faaliyetinin ana ürünü olan bal üretimi için kovan başına yapılan üretim masrafları; şeker, ilaç, su, mazot/nakliye, geçici işgücü masrafları, kovan konaklama ücreti, kavanoz ve teneke, koloni yenileme, alet ve makine masrafları, masraflar toplamının faizi, amortisman, yönetim karşılığı ve aile işgücü karşılığında oluşmaktadır (Engindeniz ve ark., 2003).

İzmir ve Muğla illerinde yapılan bir araştırmaya göre; İzmir’de kovan başına bal üretim maliyetinin %46.10’unu değişken masraflar, %53.90’ını ise sabit masraflar oluşturmaktadır. Üretim masrafları içerisinde en önemli payı sırasıyla; işgücü masrafları (geçici+ aile işgücü) (%47.33), mazot ve nakliye masrafları (%14,79), şeker masrafları (%6.07) ve koloni yenileme masrafı (%8.84) almaktadır. İller itibarıyla üretim masraflarının dağılımı incelendiğinde, mazot-nakliye masrafının İzmir ilinde, Muğla iline göre daha yüksek oranda, aile işgücü ve geçici işgücü masrafının payının ise İzmir ilinde daha düşük olduğu belirlenmiştir (Saner ve ark., 2005).

İzmir ilinde yapılan bir diğer araştırmaya göre; konvansiyonel bal üretimi yapan işletmelerde üretim masraflarının %63.26’sını değişken masraflar, %36.74’ünü ise sabit masraflar oluşturmaktadır. Üretim masrafları içinde işgücü masrafları (geçici+ aile işgücü) (%19.22), koloni yenileme masrafı (%19.05) ve mazot/nakliye masrafının (%12.04) önemli bir paya

sahip olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmaya göre organik bal üretimi yapan işletmelerin üretim masraflarının %59.35'ini değişken masraflar, %40.61'ini ise sabit masraflar oluşturmaktadır. Üretim masrafları içinde işgücü masrafları (geçici+ aile işgücü) (%25.99), koloni yenileme masrafı (%16.63) ve mazot/nakliye masrafı (%16.00) önemli bir pay almaktadır (Saner ve ark., 2011).

2.5 Arı Ürünleri Pazarlama Yapısı

Türkiye'de bölgesel ve yöresel düzeyde üretim faaliyeti sonucu elde edilen arı ürünleri üretim bölgelerinde geleneksel şekilde pazarlanırken, büyük bir bölümü ulaşım, işleme, ambalajlama ile toptancı ve perakendeci mağazalar sisteminde ortaya çıkan trendler nedeniyle büyük tüketim merkezlerinde tüketiciye sunulmaktadır. Yetiştiriciler petek balı doğrudan kendileri de pazarlamaktadır. Süzme bal ise daha çok toptancılar ve perakendeciler aracılığıyla pazarlanmaktadır (Saner ve ark., 2011). İzmir ve Muğla illerinde yapılan bir araştırmaya göre incelenen işletmelerde arı ürünleri pazarlama kanalları Türkiye ile

benzer durum göstermektedir. Araştırmada incelenen işletmelerde üreticiler balı çoğunlukla toptancıya pazarlamaktadır. Bunun yanında dışsatımcı veya işleyici firmalar ile kooperatifler de balın pazarlanmasında rol almaktadır. Bazı üreticiler balı direkt mahalli pazarlarda tüketiciye perakende olarak pazarlarken, bazı üreticilerin bal pazarlamasında birden fazla kanalı kullandıkları görülmektedir (Saner ve ark., 2005).

TÜİK'nun 2013 yılı verilerine göre üretici eline geçen ortalama süzme bal fiyatı; Türkiye genelinde 18.29 TL/kg iken, İzmir'de 15.54 TL/kg'dır. Üretici eline geçen ortalama balmumu fiyatı; Türkiye genelinde 14.47 TL/kg, İzmir'de 13.41 TL/kg iken, petek bal fiyatı İzmir'de Türkiye genelinden daha yüksektir (Çizelge 4).

TÜİK verilerine göre; İzmir genelinde 2013 yılında ortalama perakende bal fiyatı 29.24 TL/kg'dır. Buna göre, üretici eline geçen fiyat (15.54 TL/kg) ve tüketicinin ödediği ortalama fiyat esas alındığında mutlak pazarlama marjı 13.70 TL/kg olarak hesaplanabilmektedir (Çizelge 5).

Çizelge 4. Türkiye'de ve İzmir'de Üretici Eline Geçen Bal ve Bal Mumu Fiyatları (TL/kg)

Yıllar	Türkiye			İzmir		
	Bal (süzme)	Bal (petek)	Balmumu	Bal (süzme)	Bal (petek)	Balmumu
2004	9.55	10.57	6.97	7.57	8.16	6.65
2005	10.56	12.00	7.60	7.93	8.26	6.76
2006	11.83	13.50	8.51	8.78	10.64	7.47
2007	12.04	13.74	9.12	8.85	11.88	7.24
2008	13.94	16.40	9.55	11.94	15.81	7.90
2009	18.08	20.30	10.73	12.73	18.51	9.31
2010	16.09	19.11	11.86	12.49	17.34	11.44
2011	16.61	20.02	12.94	12.50	18.72	10.30
2012	17.48	20.97	13.75	13.41	21.01	10.58
2013	18.29	21.58	14.47	15.54	23.48	13.41

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>).

Çizelge 5: İzmir'de Perakende Bal Satış Fiyatı ve Pazarlama Marjları

Yıllar	Üretici Eline Geçen Bal Fiyatı (TL/kg) (1)	Perakende Bal Satış Fiyatı (TL/kg) (2)	Pazarlama Marjı (2-1)
2005	7.93	12.34	4.41
2006	8.78	12.15	3.37
2007	8.85	14.84	5.99
2008	11.94	21.34	9.40
2009	12.73	21.36	8.63
2010	12.49	21.72	9.23
2011	12.50	22.67	10.17
2012	13.41	26.60	13.19
2013	15.54	29.24	13.70

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>).

FAO verilerine göre Türkiye’de kişi başına yıllık ortalama bal tüketimi 1.30 kg’dır. Türkiye üretilen balın yaklaşık %98’i yurtiçinde tüketilmekte, %2’lik kısmı ise dışarıya konu olmaktadır (FAO, 2014). Türkiye, Almanya başta olmak üzere, Suudi Arabistan, Fransa, Hollanda, Kuveyt, İtalya ve İspanya gibi ülkelere bal dışarıya gerçekleştirilmektedir. Ege İhracatçı Birliklerinin verilerine göre Türkiye 2004 yılında 3470 ton, 2006 yılında 1543 ton, 2010 yılında 956 ton, 2011 yılında ise 535 ton süzme ve petek bal dışarıya yapmıştır (EİB, 2014).

TÜİK verileri incelendiğinde ise Türkiye’nin 2004 yılında 16239 \$, 2007 yılında 11759 \$, 2010 yılında 5811 \$, 2013 yılında ise 12956 \$ bal dışarıya

gerçekleştirdiği görülmektedir. Bal dışarıya toplam hayvansal ürün dışarıya içerisindeki payı ise çok azdır. Örneğin bu pay 2004 yılında %0.04 iken, 2013 yılında %0.003 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2014).

2.6 Üretim Değeri

Türkiye’de 2013 yılında bal ve balmumundan elde edilen üretim değeri, toplam hayvansal üretim değeri içinde %2.04 oranında pay almıştır. 2013 yılında İzmir’de bal ve balmumundan elde edilen toplam üretim değeri ise, İzmir’de elde edilen toplam hayvansal üretim değerinin %1.54’ünü oluşturmaktadır. 2013 yılında Türkiye’de bal ve balmumundan elde edilen toplam üretim değerinin %2.77’sini İzmir oluşturmuştur (Çizelge 6).

Çizelge 6: Türkiye ve İzmir’de Arı Ürünleri Üretim Değeri (2013)

Düzye	Toplam Hayvansal Üretim Değeri (1000 TL) (1)	Arı Ürünleri Üretim Değeri (1000 TL) (2)	Toplam Hayvansal Üretimde Arıcılığın Payı (%) (2/1)
Türkiye	98115412	1998000	2.04
İzmir	3873273	55273	1.54
İzmir’in Payı (%)	3.94	2.77	-

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>).

2.7 Üreticilerin Karşılaştığı Sorunlar

Yörede yapılan araştırma ve incelemelere göre; İzmir ilinde karşılaşılan üretim ve pazarlama sorunları, diğer bölgelerde saptanan sorunlarla benzerlik göstermektedir. İzmir’de üreticilerin karşılaştıkları temel sorunlar aşağıda özetlenmiştir.

Üretim aşamasındaki sorunlar

- Kovan ve standart malzeme seçimiindeki sorunlar
- Hastalık ve zararlılarla mücadelede bilgi eksikliği
- Damızlık arı temini konusundaki sorunlar
- Bal üretiminde standartlara uyulmamasına ilişkin sorunlar
- Kalıntı analizleri konusundaki yetersizlikler
- Gezgin arıcılıkta konaklama ve güvenlik sorunu
- Küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkileri
- Genotip belirleme ve ıslah çalışmalarına gereksinimin karşılanamaması
- Taşıma masraflarının yüksekliği
- Değişken masrafların karşılanmasındaki güçlükler
- Kredi teminindeki güçlükler

Pazarlama aşamasındaki sorunlar

- Haksız rekabet (hileli ürünlerin piyasaya sunulması)
- Üretici örgütlenmesindeki yetersizlikler
- Tüketici talebindeki değişiklikler
- Bal fiyatlarındaki dalgalanmalar
- Üreticilerin arı ürünü olarak daha çok bal üretiminde yoğunlaşması
- Düşük organik bal talebi
- Bal ambalaj kullanımındaki sorunlar
- Üretici alacaklarının zamanında ödenmemesi

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Buraya kadar verilen bilgilerden de görüldüğü gibi İzmir ilinde arıcılık gerek üretici ve yöre, gerekse ülke ekonomisi açısından önemli bir faaliyet alanıdır. Bu üretim dalının geliştirilmesi durumunda katkıları daha da artabilecektir. Bu amaçla öncelikle üretim ve pazarlama aşamasındaki sorunlar ortaya konmalı ve ivedilikle çözüm yaklaşımları üretilmelidir. Aşağıda, karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik bazı öneriler getirilmiştir;

Bölgesel nitelikli kovan ve malzemeler yerine standart çerçeveli kovan ve standart malzeme kullanımına özen gösterilmelidir.

Balda kalıntı analizi ve kalite standartları ile ilgili analizleri yapan akredite laboratuvarlarının sayısı yetersizdir. Arı ürünleri test ve analiz laboratuvarlarının sayıları arttırılmalı, kalite standardizasyonu sağlanmalıdır.

Arı hastalık ve zararlılarına karşı mücadelede bilinçsiz kullanılan ilaçlar, balda kalıntı sorununa yol açmaktadır. Tarımsal ilaçların kullanımında çevre kirliliğini önlemeye ve arıya zararsız ilaçların kullanılmasına yönelik olarak üreticiler bilinçlendirilmelidir.

Küresel ısınmanın mevsimsel etkileri arı ölümlerini arttırmaktadır. Arıcılar büyük zararlara uğramaktadır. Dolayısıyla arıcılıkta da sigorta uygulamalarının yaygınlaştırılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

İller ve bölgeler itibari ile ülkenin flora haritası hazırlanmalı, gezginci arıcılığın planlanmasına ve bitki örtüsünün geliştirilmesine çalışılmalıdır.

Üreticiler taşıma maliyetlerini karşılamada zaman zaman güçlük çekmektedir. Krediler arıcıların ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarlarda olmalı ve faiz oranları düşük tutulmalıdır.

Ülke genelinde ve İzmir’de yerli genotiplerin belirlenmesi ve ıslah çalışmalarına yönelik araştırmalar sürdürülmelidir. Ayrıca damızlık ana arı işletmeleri kurulmalı ve bunlar desteklenmelidir.

Türkiye ve İzmir’deki araştırma çalışmaları, verimi ve kârlılığı artırma, kaliteyi iyileştirme, kalite standardının oluşturulması ve arı ürünlerinin çeşitliliğinin artırılması üzerine yoğunlaştırılmalıdır.

Türkiye’de ve İzmir’de arıcılık çoğunlukla tek ürün üzerinde yoğunlaşmaktadır. Arıcılar, bal ve balmumunun yanı sıra; polen, arı sütü, arı zehiri ve propolis gibi diğer arı ürünleri ile ana arı üretimi de yapmaktadırlar.

Balda kalıntı sorunu sebebiyle yurt dışından dönen balların yurt içinde de pazarlanması problem olmaktadır. Bu durum tüketicilerin bal talebini olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de kişi başına yıllık bal tüketimi 1.30 kg’dır. Ülke içinde ve İzmir’de bal tüketiminin özendirilmesi ve tüketicilerin organik bal da tüketmesi amacıyla bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

İzmir’deki üreticiler süzme bal ve balmumunda ülke ortalamasının altında fiyat elde etmiştir. Dolayısıyla pazar araştırmaları kadar, örgütlenme konusuna da önem vermeleri gerekmektedir. Özellikle kooperatif ve birlik çatısı altında örgütlenmeleri teşvik edilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akay, M., Esengün, K., Baykal, G. 1997. Tokat ili Artova ilçesinde arıcılık faaliyetinin ekonomik analizi, Gazi Osmanpaşa Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 14(1):231-242.
- Çakmak, İ., Aydın, L., Seven, S., Korkut, M. 2003. Güney Marmara Bölgesi’nde arıcılık anket sonuçları. Uludağ Arıcılık Dergisi, 3(1): 31-37.
- Çiçek, A., Yücer, A., Karakoyun, H. 1993. Tokat ilinde arıcılığın yeri, ekonomik önemi ve sorunları üzerine bir araştırma. Gazi Osmanpaşa Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 10(1993):150-160.
- Demir, Y., 2007. Mardin ilinde arıcılığın yapısal analizi. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- EİB (Ege İhracatçı Birlikleri), 2014. <http://www.egebirlik.org.tr>, Erişim:20 Eylül 2014.
- Engindeniz, S., Saner, G., Tolon, B., Çukur, F. 2003. Recent developments in Turkish beekeeping sector. XXXVIII th Apimondia International Apicultural Congress. August 24-29, Ljubljana-Slovenia.
- Erkan, C., Aşkın, Y. 2011. Van ili Bahçesaray ilçesinde arıcılığın yapısı ve arıcılık faaliyetleri. Yüzüncü Yıl Üniv. Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi, 11(1):19-28.
- FAO, 2014. <http://www.fao.org>, Erişim: 10 Ekim 2014.
- GTHB (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı), 2014. <http://www.tarim.gov.tr>, Erişim: 24 Ekim 2014.
- Güngör, H., Paydaş, M. 2000. Türkiye bal endüstrisinde pazarlama stratejileri ve karşılaşılan sorunlar. Türkiye 3. Arıcılık Kongresi. 1-3 Kasım, Adana.
- Kekeçoğlu, M., Göç Rastgele, P. 2013. Düzce ili Yiğilca ilçesindeki arıcılık faaliyetleri üzerine bir araştırma. Uludağ Arıcılık Dergisi, 13(1):23-32.
- Korkmaz, A. 2003. Arıcılık. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Samsun Tarım İl Müdürlüğü, Samsun.
- Korkmaz, A., Öztürk, C. 2003. Mersin ili arıcılığının yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. Alatarım Dergisi, 2(2):53-58.
- OKİGM (Orman-Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü), 2014. <http://www.orkoy.gov.tr>, Erişim: 15 Ekim 2014.
- Ören, M.N., Alemdar, T., Parkalay, O., Yılmaz, H., Güngör, C., Gürer, B. 2010. Adana ilinde arıcılık faaliyetlerinin ekonomik analizi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No: 178, Ankara.
- Özbilgin, N., Alataş, İ., Balkan, C., Öztürk, A.İ., Karaca, Ü. 1999. Ege Bölgesi arıcılık faaliyetlerinin teknik ve ekonomik başlıca karakteristiklerinin belirlenmesi. Anadolu Dergisi, 9(1):149-171.
- Özcan, F. 2011. Göller Bölgesi’nde arı ürünlerinin pazar ve pazarlama sorunları, uygulanabilecek pazarlama stratejileri. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parkalay, O., Esengün, K. 2005. Tokat ili Merkez ilçede arıcılık faaliyetlerinin ekonomik analizi ve işletmecilik sorunları. Gazi Osmanpaşa Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(1):21-30.
- Sandal, E.K., Kan, C. 2013. Bingöl ilinde arıcılık faaliyetleri. Türk Coğrafya Dergisi, 60:1-12.

- Saner, G., Engindeniz, S., Çukur, F. 2004. Kırsal kesimdeki üreticilerin gelirini arttırmak için alternatif olanaklar: Ege Bölgesinden arıcılık örnek olayı. 6. Türkiye Tarım Ekonomisi Kongresi. 16-18 Eylül, Tokat, s.169-175.
- Saner, G., Engindeniz, S., Çukur, F., Yücel, B. 2005. İzmir ve Muğla illerinde faaliyet gösteren arıcılık işletmelerinin teknik ve ekonomik yapısı ile sorunları üzerine bir araştırma, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No:126, Ankara.
- Saner, G., Engindeniz, S., Yercan, M., Karaturhan, B., Çukur, F. 2006. İzmir ilinde organik ve konvansiyonel bal üretiminin karşılaştırmalı ekonomik analizi. Türkiye 3. Organik Tarım Sempozyumu. 1-4 Kasım, Yalova, s.385-397.
- Saner, G., Yücel, B., Yercan, M., Karaturhan, B., Engindeniz, S., Çukur, F., Kösoğlu, M. 2011. Organik ve konvansiyonel bal üretiminin teknik ve ekonomik yönden geliştirilmesi ve alternatif pazar olanaklarının saptanması üzerine bir araştırma: İzmir ili Kemalpaşa ilçesi örneği. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayın No:195, Ankara.
- Seven, İ., Akkılıç, M.E. 2005. Elazığ'daki arıcılık işletmelerinin üretim ve pazarlama problemlerinin tespiti ve çözüm önerileri. Lalahan Hayvancılık Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 45(2):41-52.
- Sezgin, A., Kara, M. 2011. Arıcılıkta verim artışı üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma: TRA2 Bölgesi örneği. Harran Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 15(4):31-38.
- Soysal, M.İ., Gürcan, E.K. 2005. Tekirdağ ili arı yetiştiriciliği üzerine bir araştırma. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2(2):161-165.
- Şahinler, N., Şahinler, S. 1996. Hatay ilinde arıcılığın genel durumu sorunları ve çözüm yolları üzerine bir araştırma. Mustafa Kemal Üniv. Ziraat Fakültesi Dergisi, 1(1):17-28.
- TCZB (T.C. Ziraat Bankası), 2014. <http://www.ziraat002Ecom.tr>, Erişim: 15 Ekim 2014.
- TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu), 2014. <http://www.tkd.gov.tr>, Erişim: 20 Ekim 2014.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2014. <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim: 10 Ekim 2014.
- Vural, H. 2008. Türkiye'de bal üretimi ve pazarlaması. 1.Uluslararası Muğla Arıcılık ve Çam Balı Kongresi. 25-27 Kasım, Muğla, s.223-232.
- Yücel, B., Kösoğlu, M. 2011. Ege Bölgesi'nde Muğla ekotipi ve İtalyan melezi bal arılarının kimi performans özellikleri bakımından karşılaştırılması. Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 17 (6): 1025-1029.

Sorumlu Yazar:

Sait ENGİNDENİZ

sait.engindeniz@ege.edu.tr

Geliş Tarihi : 25/12/2014

Kabul Tarihi : 15/01/2015